

26 | 2024 | 1

Lidé *města* Urban People

Lucie Chaloupková Problém reflexivity

Ondřej Hrubeš Ukotvení v pohybu: reflexivní identita mladých dobrovolníků

Jan Bubanec Dobrovolná služba vlasti. Zájem o vstup do aktivní zálohy AČR v době krize

Marek Jakoubek (ed.): „Cukrovar v Gorne Orechovici se svými pobočnými závody činí dojem samostatné osady, jest částí výstavného města a závody samy jakousi stálou výstavou českého průmyslu“

LIDÉ MĚSTA | URBAN PEOPLE

jsou nadnárodním recenzovaným časopisem v oblasti sociální a kulturní antropologie se specifickým zaměřením na témata spojená s urbánní antropologií. Cílem časopisu je podpořit vysoce kvalitní a eticky odpovědný akademický výzkum, šíření jeho výsledků a poznání v nejširším slova smyslu, a mezinárodní akademické diskuse. Vychází třikrát ročně, dvakrát v českém či slovenském jazyce a jednou v angličtině.

VDÁVÁ | PUBLISHED by Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy

Adresa redakce | Address: Pátkova 2137/5, 182 00 Praha 8 – Libeň

Internetové stránky: <https://ojs.cuni.cz/lidemesta>

ČESKÉ VYDÁNÍ

Šéfredaktor: **Zdeněk R. Nešpor** (FHS UK a SOU AV ČR Praha)

zdenek.nespor@soc.cas.cz

Redakční rada:

Dana Bittnerová (FHS UK Praha)

Lenka J. Budilová (FHS UK Praha)

Petr Janeček (FF UK Praha)

Petr Lozoviuk (FF ZU Plzeň)

Jaroslav Miller (FF UP Olomouc)

Olga Nešporová (EÚ AV ČR Praha)

Hedvika Novotná (FHS UK Praha)

Tomáš Retka (FF UPa Pardubice)

Dan Ryšavý (FF UP Olomouc)

Zita Skořepová (EÚ AV ČR Praha)

Eva Šlesingerová (FSS MU Brno)

ENGLISH EDITION

Managing editor: **Oldřich Poděbradský** (Faculty of Humanities, Charles University, Czech Republic)

oldrich.podebradsky@fhs.cuni.cz

Editorial board:

Alexandra Bitušíková (Matej Bel University in Banská Bystrica, Slovakia)

Julian Brash (Montclair State University, USA)

Martin Fotta (Academy of Sciences, Institute of Ethnology, Czech Republic)

Alena Heitlinger (Trent University Peterborough, Canada)

Zuzana Jurková (Charles University, Czech Republic)

Grażyna Ewa Karpińska (University of Lodz, Poland)

Miha Kozorog (University of Ljubljana, Slovenia)

Daniel Luther (Slovak Academy of Sciences Bratislava, Slovakia)

Izabella Main (Adam Mickiewicz University in Poznan, Poland)

Francisco Martinez (Tallinn University, Estonia)

Jeremy Morris (Aarhus University, Denmark)

Maruška Svašek (Queen's University Belfast, Northern Ireland, UK)

Tatjana Thelen (University of Vienna, Austria)

David Verbuč (Charles University, Czech Republic)

Asistentka redakce/Secretary: **Kateřina Kovaříková** katerina.kovarikova@fhs.cuni.cz

Jazykové korektury/Czech language editor: **Martina Vavřínková**

Obálka/Cover design: **Aleš Svoboda**

Sazba/Text design: **Robert Konopásek**

Tisk/Printed by: **ERMAT Praha, s.r.o.**

eISSN 2571-0958

OBSAH

STATI

- 4 Problém reflexivity
Lucie Chaloupková
- 27 Ukotvení v pohybu: reflexivní identita mladých dobrovolníků
Ondřej Hrubeš

STUDENTI PÍŠÍ

- 47 Dobrovolná služba vlasti. Zájem o vstup do aktivní zálohy
Armády ČR v době krize
Jan Bubanec

MATERIÁLY

- 63 „Cukrovar v Gorne Orechovici se svými pobočnými závody činí
dojem samostatné osady, jest částí výstavného města a závody
samy jakousi stálou výstavou českého průmyslu“
Marek Jakoubek

RECENZE

- 73 Daniela Stavělová a kol.: *Tíha a beztíže folkloru. Folklorní hnutí
druhé poloviny 20. století v českých zemích (Zuzana Jurková)*
- 75 Zita Skořepová: *Hudební světy české Vídně. Menšina a identita
v 21. století (Jana Tomková)*
- 77 Luděk Jirka: *Rivnenská oblast a její menšiny. O historii etnických
vztahů na území bývalé Volyně (Marek Jakoubek)*

ZPRÁVY

- 81 44. ročník konference American Indian Workshop (AIW). *Ancestral
Shadows: Ethnocultural Encounters Carried in Body and Mind
(Tadeáš Dufek)*

PROBLÉM REFLEXIVITY

Lucie Chaloupková

Fakulta humanitních studií UK Praha

The Problem with Reflexivity

Abstract: This article presents reflexivity in its various meanings and forms as it appears in anthropology and social sciences. During the second half of the twentieth century in these fields, it became both an inspiration for various theories of the functioning of social phenomena, but also a part of anthropological methodology: in the era of the reflexive turn, it served as a critique of the situatedness of the production of anthropological knowledge, which was supposed to unmask the personal influence of the researcher on the resulting form of the texts. Although the contribution of this stage to the understanding of the meaning of the textuality of anthropological works cannot be denied, I see its “normalization” as part of anthropological methodology as problematic. If we focus more closely on the functioning mechanisms of reflexivity and self-reflection, we will come across certain paradoxes. In this paper, I focus on various criticisms of reflexivity, through which I try to approach the essence of the problem of using reflexivity. Emphasis is placed on the debate on reflexivity as a pivotal mechanism in the organization of late modern societies as described by theorists such as Giddens, Beck, Lash or Archer. These theories are confronted with the concept of “speech” as understood by constructivist approaches such as discourse analysis, which view all meanings as variable and constantly constructed by linguistic means in ordinary speech. I further show how reflexivity is unmasked by the opponents of reflexive modernization theory as a rhetorical strategy used to legitimize the status quo. This example serves as an illustration of the illusory nature of reflexivity and the possibility of its misuse.

Keywords: reflexivity; self-reflexivity; reflexive turn; reflexive modernity; account

Reflexivita je pojem, který v antropologii začal nabírat na významu zhruba v sedmdesátých letech minulého století, během takzvaného reflexivního obratu. Postupně pronikal do různých kontextů a nabýval odlišných významů. Tyto různé okruhy blíže popíšu níže. Problém, který zde chci vyzdvihnout, ovšem je, že pokud se pokusíme o přesnější vymezení (sebe)reflexe, narazíme na jisté nejasnosti a nesrovnalosti. Také proto se reflexivita stala objektem kritiky a objevují se i názory, že tento pojem je využíván nadbytečně, bez zjevného efektu či opodstatnění. Samotný princip „otáčení se sama za sebou“ s sebou totiž nese značná úskalí a je spojen s logickým paradoxem, který činí jeho efektivitu pochybnou. V jakých kontextech má tedy cenu tento termín používat? Abychom mohli odpovědět, je dobré vrátit se o krok zpět a znovu si vyjasnit, co daným pojmem myslíme, jak různé reflexivity v principu fungují a jaké mají smysluplné efekty.

V rámci těchto úvah bych se z praktického hlediska ráda zaměřila zejména na mechanismus, který z mého pohledu stojí v pozadí přenesení pojmu reflexivity na sociální vědy a výzkum – tedy individuální sebereflexe.

Různé významy reflexivity

Je zajímavé, že už v běžném jazyce mají pojmy „reflex“ a „reflexe“ dva v jistém smyslu protichůdné významy: první označuje automatické nervové reakce na určitý podnět, probíhající bez zpracování mozkiem, tedy nevědomě, druhý naopak vyjadřuje vědomí „zvýšené“: uvědomění sebe sama, svých záměrů, podmínek svého jednání, zpětné hodnocení vlastních projevů. Společné jim je „otáčení se zpět“ (z lat. *reflecto*) za podnětem svého vzniku – jednou je to podnět zvenčí, v druhém případě vnitřní: já sám. Nakonec už tento základní rozdíl bychom v určitém slova smyslu našli přenesen do sociálních věd: automatická („nevědomá“) reflexivita je zásadní pro směry vycházející z pragmatismu a interakcionalismu, například pro fungování etnometodologického projektu, kde se *reflexivita* stává podkladem pro funkci *accountability*, provádění (organizace) svého jednání v takové podobě, která ho podle vlastní interpretace lokálních pravidel činí srozumitelným a vyjadřuje jeho smysl. Jednání je tak reflektivní a referuje svou podobou jak samo k sobě, tak o pravidlech jednání. V tomto pojetí je reflexivita prerekvizitou, faktorem, který zakládá podobu jednání – jednání reflektuje podmínky svého vzniku, prezentace (reflexe) významu dané aktivity je součástí (podoby) dané aktivity (Garfinkel 1967). Vezměme si například takové čekání v řadě: smysl své činnosti zde reflektuji tím, že zcela

evidentně stojím v řadě, čímž tento smysl svého jednání prezentuji ostatním, reflektuji tak fakt, že jsem pozorován, na druhé straně také reflektuji pravidla toho, jak se má stát v řadě – tím, že způsobem co možná nejpatričtějším stojím v řadě. To vše přitom provádím bez nutné úvahy, v podstatě kompulsivně. Reflexivita je tak v pojetí etnometodologů automatickou, „nevědomou“ (ve smyslu „postrádající vědomou snahu“) aktivitou organizující jednání a je podle nich takřkajíc „cela obyčejná“. Naproti tomu reflexi ve smyslu uvědomění a vlastní snahy, vědomé introspekce, najdeme v různých podobách v metodologické sebereflexi u sociálních vědců nebo filosofů, kde se jedná o přiznání a prověření vlastních předpokladů, názorů a podmínek vzniku jejich díla. Toto pojetí vychází ze západní osvícenské tradice (Pels 1998). V prvním případě jde tedy o proces zvýznamňování vlastního jednání v průběhu jednání, v druhém případě vytvářím o tomto zvýznamněném jednání aposteriorní výroky s časovou prodlevou, během nichž se nutně musím také chovat reflexivně v prvním slova smyslu – dávám najevo, že se právě chovám reflexivně a reflektuji u toho pravidla reflektivního chování.

V poslední řadě se také za formu reflexe dají považovat smyčky feedbacku mechanického rázu, kdy systém v závislosti na dosažení určitého stavu změni svou aktivitu, opět se tak svým způsobem otáčí sám za sebou. Příkladem může být termostat nebo také mechanismus splachovacího záchodu.

Co se ovšem antropologie týče, reflexivita sem začíná pronikat zhruba v sedmdesátých letech, zejména v důsledku dvou vlivů: za prvé jsou to koloniální studie, upozorňující na ovlivnění podoby antropologických prací mocenskou pozicí výzkumníka ve vztahu ke zkoumaným (např. Asad 1973; Hymes 1972), za druhé pak feministický výzkum, upozorňující na společenskou situovanost vědění: ne všichni členové jedné společnosti mají totiž stejné právo promlouvat a konkrétní společenská pozice mění motivace a rétoriku promluv (např. Harding 1993; Behar 1990). V následujících dekádách se pozornost obrací také k faktu, že produkce vědění je ovlivňována individuální pozicí a subjektivitou výzkumníka: začínají tak vznikat texty, které představují výzkumné dílo jako formu literárního textu. Pozornost se v těchto pracích otáčí k procesu vzniku etnografií, který byl do té doby „schovaný někde v pozadí“, etnograf byl z textu vyškrtnut. Spolu s dalšími konvencemi tvorby etnografického žánru nebo také „etnografického realismu“ (jako je rétorická typizace, zobecnění sledovaných fenoménů, předstírání dokonalého ovládnutí kultury badatelem) byl tak navozen dojem objektivní znalosti a věrohodnosti (Marcus – Cushman 1982). Takový text ovšem lze jen stěží považovat za objektivní znalost, podoba textu je produktem

dobového kontextu autora, který se do ní promítá: autor píše v kontextu svého sociálního prostředí, užívá jeho rétorické konvence a literární postupy, píše jej jménem institucí a ze své politické pozice (Clifford – Marcus 1986). S ohledem na to tak vznikají nové experimentální etnografie, které do výsledného textu zahrnují zážitek výzkumníka (např. Rabinow 1978; Crapanzano 1980) – či spíše z něj činí hlavní předmět textu. Stávají se tak více romány o setkání s cizí kulturou než objektivistickými bezčasými texty, neproblematicky popisujícími to, jak to v jiné kultuře chodí. Stěžejní je v těchto nových textech naopak důraz na *problematicnost* získávání vědění o druhých, překlad mezi kulturami je zde popsán jako vše možné, jen ne samozřejmý.

Tyto nové proudy souhrnně popisují Marcus a Fisher (1986) ve své publikaci *Antropologie jako kulturní kritika*. V úvodu knihy konstatují, že po selhání předchozích paradigmat, v absenci hegemonní teorie, se antropologie (opět) nachází v krizi: konkrétně *krizi reprezentace*, vyvolané posunem k problémům interpretace reality, která se vymyká schopnosti dominantních paradigmat popsat ji, natož vysvětlit. Autoři zde mapují vývoj vlivů, které v průběhu šedesátých a sedmdesátých let daly vzniknout „interpretativní antropologii“, jež se postupně odklání od objektivistických popisů cizí kultury etnografického realismu k popisu významů existujících v jiných kulturách. Tato doba je charakteristická *experimentem*, autoři objevují nové perspektivy a techniky v psaní etnografií. Marcus a Fisher zde nabízejí výčet a analýzu relevantních prací, které tematicky dělí na práce věnující se popisu subjektivního zážitku příslušníků jiných kultur a práce, které se snaží zasadit lokální fungování malých komunit do moderní globální politické ekonomie, místo aby vytvářely iluzi jejich izolace. Jako další významný motiv pro antropologii poté identifikují kritiku vlastní kultury na základě *defamiliarizace*, tedy juxtapozice cizí kultury s vlastní kulturou, čímž ji sesazují z jejího naturalizovaného trůnu a ukazují jako produkt konstrukce, stejně jako cizí kulturu. Tváří v tvář jiným společnostem tak dochází k „sebereflexi“.

Postupně se rozvíjející osobně reflexivní pozice, přesunující těžiště pozornosti směrem k výzkumníkovi, se ale brzy stala objektem kritiky: Bourdieu (1992) ve svém textu vyzdvihuje například Gouldnera, jehož sebereflexi popisuje jako přehnané zalíbení sám v sobě, které není dostatečně analytické a tudíž přínosné, a volá po systémové reflexivitě. Popisy osobních zážitků a pocitů výzkumníka podle něj nejsou směrodatné, reflexe má smysl pouze tehdy, pokud sociologie obrátí své pečlivé techniky a nástroje sama proti sobě. Bourdieuhovo konceptualizace polí tak musí popsat také pole sociologie. Příkladem systémové

reflexe je také zmíněná Hardingová (Harding 1973), která v duchu feministické tradice považuje zahrnutí sociálního původu výzkumníka za podmínku objektivního zkoumání. Text má podle ní objektivní smysl pouze jako výpověď z dané pozice.

Reflexivita, která zpočátku upozorňovala na „nedokonalost“ výpovědi výzkumníka, se postupně začíná uplatňovat jako součást metodologie, která má zvyšovat hodnotu, či dokonce „objektivitu“ vědění. Doznání své sociální pozice u systémových reflexí či popis vlastních pohnutek při získávání etnografických dat, upozorňující na vlastní „nedůvěryhodnost“, tak paradoxně *zvyšuje svou věrohodnost*. Upozornění na konstruovanost vlastního vědění, historicky jistě zásadní a nevyhnutelný moment ve vývoji produkce sociálního vědění, která se zde rozešla s „grand narratives“, se tak implicitně paradoxně stává novou technikou přesvědčování o hodnotě vlastního vkladu: „Já, reflexivní etnograf, se vám zde odhaluji, jsem k vám upřímný, mně můžete věřit“.

Reflexivní obrat se tak v určitém smyslu příliš nerozchází s fenomenologickou inspirací, která mu předcházela, kdy výzkumníkovi etnografickou práci umožňoval *bracketing*, tedy uzávorkování „svých vlastních názorů a dojmů“ (Pedersen 2020). Bracketing je zde však v jistém smyslu proveden formou doznání. Obě s sebou bohužel nesou skrytý předpoklad, že výzkumník ví, co je pro tvorbu jeho textu relevantní. Tento problém blíže přiblížím v oddílu věnujícím se kritikám reflexivity.

Ještě jinou metodologickou formou reflexivity je pak autoetnografie, která naopak staví pouze na sebereflexi výzkumníka (Chang 2016). Výzkumník se zde sám pro sebe stává „druhým“. V rámci logiky reflexivity tohle vlastně není problém, výzkumník buď věří, že je schopen činit relevantní reflexi, a text je tedy hodnotný touto lineární logikou, anebo věří, že je stejně uzavřen ve svém vnímání (v solipsistickém slova smyslu), což je jediné, co dokáže popsat, je tedy v podstatě jedno, zda hovoří sám o sobě, nebo o druhém.

Poněkud jiným způsobem je reflexivita pojímána v pracích vycházejících z pragmatismu nebo symbolického interakcionismu. Reflexe zde není něco, čeho bychom museli „dosahovat“, nejde o samostatnou činnost, je to apriorní základ chování, fungování lidských interakcí, a tudíž celé společnosti. Tento pojem se podobá spíše referenčnímu pojetí smyček feedbacku: jednání je závislé na schopnosti interpretovat jednání (sebe a druhých), na základě této interpretace pak dochází k jednání, tedy „systém přizpůsobí svou aktivitu svému zjištěnému stavu“. Například podle Cooleyho (Cooley 1902) nebo Meada (Mead 1934) je tento jev zásadní pro tvorbu self – internalizujeme si odraz nás

v chování druhých, vůči tomuto obrazu se otáčíme jako sami k sobě, stáváme se zároveň objektem i subjektem pozorování. Z této tradice vychází zmíněné etnometodologické pojetí, které jsem již objasnila výše. Společné jim je ovšem pouze spatřování elementární důležitosti v inherentní referečnosti jednání, konceptualizace self není zájmem etnometodologie, její pozornost se programově obrací k jednání.

Další způsob smýšlení o reflexivitě pak najdeme v systémové teorii Luhmanna, který tvrdí, že pro vymezení jakéhokoli systému (společnosti, diskursu, identity...) je nutné diferenciovat se od svého prostředí, systém tak opět obsahuje sebereferenční procesy (Luhmann 2017). Podobná myšlenka je přítomna také u známých diskursivních teoretiků, jako jsou Laclau a Mouffe (2014) nebo Foucault (2000), zde je však důraz kladen na politickou (mocenskou) strategii takové sebedefinice – různé diskursy mezi sebou totiž „hrají“ o možnost definovat daný prostor. Navíc, jak píše další diskursivní teoretici Glynos a Howarth (2007), adaptivní procesy běží trvale, self jsou kvůli své závislosti povaze neustále reartikulována, jak se kontext mění v čase. Procesy sebedefinování jsou tak spjité, diskursy jsou na sobě závislé, spíše než oddělené jako systémy u Luhmanna.

Další formu, kterou chci zmínit, pak exemplifikují Beck, Giddens a Lash (1994) ve svých teziích o reflexivní modernizaci. Jejich pojetí reflexivity je příkladem definice druhého typu, tedy sebereflexe jako vědomého zhodnocení. Ačkoliv jejich konkrétní pojetí modernizace se liší, obecně by se dalo říct, že se podle nich pozdní modernita jako dějinná etapa vyznačuje použitím reflexivity jako centrálního principu sociální organizace i organizace životní trajektorie, v kontrastu se společnostmi předmoderními, které byly organizovány tradicemi. Systémy se stávají dynamickými, plnými informací, jsou v kontinuálním procesu seberefleze, aktéři jsou neustále konfrontováni s různými strukturami, které jsou nuceni reflektovat, struktury tak přetvářet a uvědoměle tvořit svůj vlastní narativ. Reflexivita se stává požadavkem moderních struktur organizace. Podle Giddense je reflexivita „náchylnost většiny aspektů sociální aktivity a materiálních vztahů k chronické revizi ve světle nových informací“. To se také promítá do produkce moderního projektu self, který spočívá v udržování koherentního, a přesto nepřetržitě revidovaného biografického narativu (Giddens 1991). Reflexivita zde dostává odstín „osvobozené“ racionální agency. Podobné pojetí reflexivity bychom našli také u Archerové (Archer 2000, 2003), původně kritičky Giddense, jejíž práce o reflexivitě ovšem paradoxně nese ty stejné rysy jako Giddensova teorie.

Vidíme tedy, že pojem reflexe je poměrně flexibilní: je schopen nabývat různých významů a v sociálních vědách nachází různá uplatnění. Na některých místech dochází až k jistému nadužívání, místy by se v podstatě dala reflexivita zaměnit s pojmem „referovat k něčemu“, jako například u interakcionismu: referuji ke své interpretaci (např. jednání druhých). Jinde se v některých případech stává téměř synonymní k „procesu volby“, jako u reflexivní modernizace: chaotické moderní struktury nutí aktéry činit volby, zvažovat možnosti – proč ovšem používat slovo reflexivita? Obzvláště pokud tím míníme signifikovat procesy rozdílné od těch spojených s tradičními společnostmi – copak volba přišla s příchodem moderní společnosti?

Na cestě k přesnějšímu pochopení popularity pojmu reflexivity by tedy bylo užitečné se nejprve podívat na některé kritiky jeho využití, poté se budu věnovat tomu, jak se reflexivita užívá po praktické stránce.

Kritiky reflexivity a paradox sebereflexe

Poslední zmiňovaná forma reflexe v rámci reflexivní modernity si našla mnoho kritiků (např. Maestrovic 2005; Alexander 1996; Atkinson 2007a, b; Adams 2003; Brannen – Nilsen 2005; Caetano 2014; MacNay 1999; Savage 2000). Obecně řečeno, teoretici reflexivní modernizace podle nich trivializují předěl mezi tradiční a moderní společností s jejími reflexivními institucemi, individualismem a osvobozenou agency a ztotožňují reflexivitu se sociální změnou, která je daná tím, že se konání agentů osvobozuje od strukturálních podmínek. Faktory, jako je kultura či kolektivní významy a vlivy, jsou zanedbávány, stejně jako nevědomá úroveň habitů, emotivní a iracionální faktory. Do popředí se místo toho staví racionální volba aktérů, implicitně evokující osvobozené osvícenské racio, ačkoli povrchově autoři toto spojení samozřejmě odmítají. Principiálně se však volba či agency aktérů a společenské struktury u těchto teoretiků jeví jako mimoběžné. Giddens (2004) sice ve své teorii strukturace popisuje, že sociální struktury existují díky tomu, že fungují v myslích aktérů, kteří je svým jednáním reprodukují, mohou tak ale činit tvořivě a struktury při tom měnit. Měnit ovšem na základě čeho? Mysl aktérů se u Giddense stává černou skříňkou, do které plynou struktury a na druhé straně jsou promítány v magicky pozměněné formě. Kritici reflexivní modernizace odmítají tuto mimoběžnost a argumentují, že struktury hrají roli i nadále, ovšem v pozměněné „moderní formě“. Například Adkinsová (2004) v případě genderu hovoří o vstřebávání reflexivní formy do performance genderu: „reflexivní self“ je v modernitě novou tradiční formou.

Problém strukturovanosti se ale netýká jenom teorie modernity. Tento malý háček provází sebereflexi jako stín. K dalším příkladům: vraťme se ke zmíněným pragmatickým směrům. Substantivní *Me* syntetizované pomocí „jazykového gesta“ je reprezentací mě, kterou vnímá (interpretuje) probíhající *I*. Tato reprezentace vzniká na základě sociální interakce – otáčím se k tomu objektu, který vzniká ve vztahu k druhému, ke kterému se otáčí druhý, a internalizuji si, že tento objekt je „moje já“. Důležitá je při tom *jazyková* podstata této reprezentace. Diskursivní analytici by v tomto směru podotkli, že je závislá na artikulaci a internalizaci pomocí symbolů zprostředkovaných různými narativy, žánry a médii příslušícími ke konkrétnímu socio-historickému momentu. Žádný význam totiž nemůže existovat mimo diskurs. Jak říká Foucault (2000): není žádné vně vědění-moci.

Zajímavé přitom je, že sám Foucault nakonec podléhá kouzlu reflexivity: jeho dílo začíná u zcela deterministického pojetí „nulového self“, které je čistě funkcí diskursu, a končí u pojmů jako je *estetizace self*, či *transgrese*, počítajících s možností vědomí a změny, která se ale jeví poněkud voluntaristická (McCarthy 1990). Možná to byla snaha vymanit se z bludné smyčky, kterou s sebou nese komplex vědění-moci: aby vzniklo jedno, musí být už předem zformováno druhé (Keenan 1987). Tomuto paradoxu je ale těžké uniknout, stejně jako je těžké uniknout paradoxu uvnitř aktéra. Aby *I* bylo schopno uvědomit si *Me*, musí ho interpretovat pomocí určitých struktur – podle Meada (Mead 1956) internalizovanými výsledky interakcí s kulturním prostředím. *Me* je odrazem *I* v zrcadle společnosti, která se promítá zase zpátky do *I*. Ovšem čím chápalo *I* před tím, než si internalizovalo *Me* tak, aby si ho mohlo internalizovat? *I* a *Me* jsou spolu propojeny jako vědění a moc.

Co se tedy stane, když strukturované aplikuje svoje struktury zpět na sebe? Dostane se do bludného kruhu. Jedním z důvodů je to, že tyto struktury při vnímání aplikuje nevědomě. Mauthner a Doucet (2003) formulují tento problém aplikovaný na sociální výzkum: aby výkumník mohl být reflektivní, musel by si být vědom toho, jaké vlivy z něj ovlivňují jeho projekty. To znamená: museli bychom vědomě aplikovat kognitivní kategorie, abychom si byli vědomi jejich vlivu. Tak ale kognice nefunguje – doufám, že tento fakt je natolik dobře známý, že ho na tomto místě nemusím dokazovat.

Tento případ se týká například metodologických „učebnic“, které vznikly jako důsledek poznatků reflexivního obratu, orientujících se na metodologické použití reflexivity při výzkumu, například Davies (2012). Tento text exemplifikuje problém s užitím reflexivity nikoli jako kritiky dosavadního výzkumu, ale

jako metodologické techniky při výzkumu. V teoretické sekci sice uvádí, že se paradigmaticky hlásí ke kritickému realismu Roye Bhaskara, selhává zde však ve vysvětlení toho, co konkrétně na tomto modelu reflexivitu umožňuje, jak má vlastně mechanismus sebereflexe fungovat. Nekriticky potom výzkumníky nabádá k používání sebereflexe v podstatě na každém kroku výzkumu. Píše: „I zde je reflexivita klíčem k přesnosti, protože člověk musí rozpoznat, do jaké míry předinterpretoval svá data, a přemýšlet o tom, jak vlastní perspektivy a perspektivy zamýšleného publika ovlivňují to, jak bude etnografie chápána.“ Principiálně se zde velice blížíme fenomenologickému bracketingu a v nejdoslovnějším chápání pouček Daviesové jaksi implicitně počítáme s tím, že výzkumník je schopen zřít se svých nevědomých kognitivních vzorců a přesně identifikovat svou slepou skvrnu. Pokud se tato interpretace jeví jako příliš extrémní, můžeme program Davisové chápat v umírněné formě: imperativ „sebereflexe“ můžeme v podstatě nahradit poučkou „výzkumník by měl při každém svém kroku více přemýšlet“. Jednalo by se tak o případ, kdy pojem sebereflexe užíváme poněkud nadbytečně.

Další problém je ovšem zásadnější, začínáme se zde přibližovat paradoxu: při sebereflexi vlastního způsobu vnímání (nebo námi vnímaného) aplikujeme ten samý způsob vnímání – z jakého důvodu bych měl tímto své vnímání transcendovat? Jak píše Pels (2000), sebereflexivita (a obecně jakýkoli způsob vnímání a vědomostí) má slepou skvrnu, je kruhová, stejně jako hermeneutický kruh. Vezměme si tento příklad: „Positivistické směry tvrdí: všechna správná tvrzení musí být prokazatelná“ – což je neprokazatelné tvrzení. Problém je totiž v tom, že jednotlivá slova v rámci diskursu mnohem více než „ke světu tam venku“ ukazují k jiným slovům v rámci téhož diskursu. Lze se pohybovat uvnitř jeho okruhu, ale nelze ho potvrdit jeho vlastními prostředky, nemůže být zároveň uvnitř a vně. Stejně tak i „já“ je svým způsobem uzavřený systém, který ukazuje jen sám k sobě. Já je to, co produkuje já. Je to něco podobného, k čemu poukazuje Gödelův paradox. Nebo také tvrzení typu „tohle tvrzení je nepravdivé“, „krétský myslitel tvrdí, že všichni Kréťané jsou lháři“ nebo „existuje nekonečné množství lichých čísel“ – což nemohu dokázat, protože jsem definoval nekonečno jako něco, čeho se nikdy nemohu dobat. „Jediným důkazem pravdivosti tohoto tvrzení je, že tvrdí, že je pravdivé“ – byla tahle věta pravdivá? Příkop mezi významovými systémy a světem je zkrátka jako vzdálenost mezi Achillem a želvou, čím víc se snažíme překonat tuto vzdálenost, tím propastnější je rozdíl.

Je zábavné, když tuto logiku aplikujeme například na již zmíněné výzkumníky systémové reflexivity. Hardingová k tomu, aby se přiznala ke svému

standpointu a refletovala svou teorii, potřebuje svou předcházející definici sociálních pozic, pocházející z té stejné teorie. Bourdieu potřebuje k doznání své pozice v poli svou definici pole a pozice v něm, vedle toho také definuje objektivitu jako schopnost aplikovat vlastní výzkumný aparát na sebe a akt aplikování sebereflexe na sebe. Mnoho sociálních výzkumníků by se shodlo v tom, že aplikování sebereflexe činí jejich výzkum jaksi objektivnějším, ale na tom, jaké procesy jsou k tomu relevantní, už se neshodnou.

Různými aplikacemi reflexivní práce tak vznikají smyčky referencí, jejichž reflexivnost je ovšem sporná. Například Woolgar argumentuje, že můžeme přidávat další vrstvy reflexivity: máme originální text Malinowského o Bali-nesanech a jeho reflexi psaní etnografie (Latour 1998). Woolgar pak přidává další vrstvu, která reflektuje Malinowského naivní snahu o vyhnutí se naivitě nereflexivního vyprávění. Latour na to argumentuje, že žádná z těchto vrstev nemá navrch, protože každá z nich je rovnocenný text o svém vlastním tématu, jsou tedy na stejné úrovni. Tyto texty žijí takříkajíc v demokracii. Reflexe Malinowského reflexe není o nic méně naivní než to, co o sobě Balinésané říkají sami. Tím, že k něčemu referujeme (vyjadřujeme se o něčem), vytváříme svůj vlastní text o této věci, nikoli kopii této věci. Dokonce ani fotografie není totožná se zobrazovaným předmětem: *Ceci n'est pas une pipe*.

Konečně Lynch (2000), žák Garfinkela, připomíná, že reflexivita je součástí běžného fungování ve společnosti. Povyšovat ji na akademickou ctnost není na místě. Co totiž tato reflexivita vlastně dělá? Pořád dokola jen upozorňuje na to, že vědění je relativní. To ale už víme. A jaké to má důsledky? Lynch, možná poněkud škodolibě, upozorňuje, že prakticky vzato, argumenty ohledně teoretické zátěže poznání neposkytují žádný specifický důvod být například skeptický ohledně dat z rádiového teleskopu zaměřeného na quasar (ibid.). V případě sociálního výzkumu se pak dá říci, že k textu připojujeme další balík informací, díky kterému naše předkládaná reprezentace nabývá na objemu, ovšem myslet si, že čím větší reprezentace je, tím menší je vzdálenost mezi ní a popisovanou realitou, by byla chyba. Přidáváme tak informace, které jsou možná nějakým způsobem relevantní – otázkou je ale jak? Možná jsou nějakým způsobem zajímavé, a možná někdy jenom činí text méně atraktivním, což je směla – jak by řekl Latour (1988).

Reflexivita a řečnické strategie

Již tedy začíná být patrné, že pojem reflexe/sebereflexe ve smyslu kritického uvědomění, jak se tohle slovo používá v běžném jazyce, či jak ho přes veškeré své rétorické výhrady prakticky vzato používají teoretici reflexivní modernizace, je poněkud problematický. Slabost reflexivity jako nosného teoretického prvku ještě více vynikne, když se zaměříme na to, jak se reflexivita používá prakticky. Zkusme se nyní podívat, jak by se tento fenomén jevil optikou *konstruktivistických směrů* – jako jsou etnometodologie, diskursivní analýza či diskursivní psychologie.

Jeich společným rysem je důraz na neustálé konstruování sociální reality v jednotlivých interakcích prostřednictvím lingvistických prostředků (Benwell 2006). Tyto směry mají sice různý vztah k realitě na ose od „vše je diskurs“ (Foucault – Laclau – Mouffe) po „existují i některé nediskursivní sociální praktiky (například násilí)“ (Fairclough – Chouliaraki), ovšem shodují se v tom, že významy v textech (promluvách) jsou proměnlivé a produkované diskursivními/lokálními praktikami (Jorgensen – Philips 2002). Dalším důležitým rysem diskursu je pak jeho spojení s mocí – tím, že diskursy různým způsobem definují svět, ho ovlivňují, podmaňují si ho, tvoří ho.

Zejména relevantní je zde pohled diskursivní psychologie, která toto vztahuje i na psychologické fenomény – subjektivní psychologické reality jsou konstituovány skrze diskurs, definovaný jako situované užití jazyka, tedy jeho každodenní používání.

Vezměme si příklad probíraný Potterem (Potter 1998), jedním ze zakladatelů diskursivní psychologie: kritizuje zde tehdejší kvantitativní výzkumy postojů, snažící se jednotnou metrikou postihnout nepostihnutelné – mnohoznačné, mnohočetné a často vnitřně nekonzistentní postoje. Na prezentaci postoje podle něj nelze pohlížet jako na upřímné lineární doznávání se k preformovaným názorům, nýbrž jde o aktivitu, která má konat různé věci podle kontextu. Jeden člověk tak může zároveň zastávat opačné póly názoru. Uvádí tento příklad výsledků výzkumu: „Muži na jedné straně podporovali princip kariérních příležitostí žen a útočili na diskriminaci na základě pohlaví. Na druhé straně nabídli širokou škálu praktických důvodů, proč se ženám nedaří dosáhnout plné rovnosti v zaměstnání Projevili tak schopnost potvrdit jak podporu rovnosti žen v zaměstnání, tak podporu pokračující nerovnosti ..., podpořit status quo nerovnosti a ukázat se jako nesexističtí“. Na tomto příkladu je vidět, že podoba prezentovaného názoru a výběr řečnických strategií jsou uzpůsobeny

tak, aby sloužily motivaci daných aktérů – například zajistit si přijetí u obou stran konfliktu. Aktér tím vytváří určitý obraz o sobě, který je pro něj „politicky“ výhodný, který ho staví do co nejlepší pozice. Podávání názorů tedy není pasivní, ale aktivní činnost. Stejná logika, která se používá v diskursivní analýze, tak platí i u psychologických fenoménů, jako jsou názory, postoje, ale také nálady, emoce, nebo chápání vlastní identity. To vše je předmětem fluidity významů dané diskursivitou.

Vykreslení příznivého obrazu, podání vysvětlení svého jednání či vysvětlení sama sebe souvisí s již zmíněným pojmem *accountability*, používaným v etno-metodologii. Schopnost vysvětlit, *ospravedlnit* svoje jednání, podat vhodný *account* o něm, je jeho součástí, účastníci sociální reality musejí být za každé situace „accountable“. Kořeny tohoto pojmu přitom najdeme v dílech Goffmana (Goffman 2002) nebo Scotta a Lymana (Scott – Lyman 1989), které se věnují studiu ospravedlňování porušení sociálního řádu. *Accounty* zde představují vysvětlení, jež má předejít podezření z porušení sociálního řádu či zjednat nápravu a ochránit tak toho, kdo se obhajuje. Z tohoto pojetí se pojem později zobecnil na „vysvětlení jakéhokoliv jednání“. Ovšem vidíme, že smyslem *accountu* není objektivní podání vysvětlení, nýbrž *legitimizace* vlastního jednání. Původně to bylo ospravedlnění před druhým za situace hrozcícího postihu, ovšem tím studium *accountů* nekončí. Pozdější autoři jako Harvey, Orbuch, Weber (1990) si všímají také toho, jaký vliv má podávání *accountů* na jedince samotné. Autoři popisují mechanismy, díky kterým podání *accountu* způsobuje emotivní mitigaci prožívané skutečnosti, vyrovnání se s životními událostmi. Složitě prožité situace jsou shrnuty do příběhových konstrukcí, které jsou podány druhým. Autoři propracovávají model fungování této mitigace, zásadní přitom stále je, aby podaný *account* došel kladného hodnocení u publika. Nejde tak jenom o ochranu vlastního sociálního self před nepříznivými dopady jednání, jde o psychologický mechanismus vyrovnávání se s realitou. Podání vhodného *accountu* se stává ospravedlněním před sebou samým.

Zajímavá je v této souvislosti studie Atkinsona (Atkinson 2010), jednoho z kritiků reflexivní modernizace. Jakožto zastánce teorie tříd podle Bourdieua zde zkoumá, zda je determinace kariérní dráhy aktérů třídním habitem skutečně věcí minulosti, jak tvrdí teoretici reflexivní modernizace. Dochází k závěru, že habitus stále stejným způsobem ovlivňuje životní trajektorie, ovšem podoba prostředí se změnila – dynamické požadavky trhu nutí aktéry k často razantním kariérním změnám, které se mohou jevit jako zvýšená sociální mobilita a důsledek flexibilní tvorby reflexivních biografí aktéry, pokud se ale podíváme

hlouběji, mechanismy habitu fungují stále ve stejné formě. K podobným závěrům došlo také mnoho dalších výzkumníků, například Anders et al. (1999), Evans (2002), Brannen a Nilsen (2005), Goldthrope (2006), McLeod a Yates (2006), Roberts (2010), Nico a Caetano (2017), Skeggs (2004), Skrbis et al. (2011). Zajímavým poznatkem Atkinsona ovšem je, že sami aktéři své dráhy prezentují jako důsledek reflexivních voleb, přičemž hojně užívají obrátů jako „uvědomila jsem si, jak dosáhnout seberealizace“, „měl jsem moment prozření“ či „rozhodl jsem se, že bych raději chtěl...“, čímž vytvářejí narativy svých svobodných voleb, fakticky ovšem pouze aposteriorně ospravedlňují kroky, které byli nuceni podniknout kvůli externím tlakům trhu práce – například poté, co byli propuštěni. Atkinson tento jev nazývá *faux reflexivity*. Jde o jev, kdy je „obyčejné běžné vědomí svých subjektivních možností daných třídní pozicí narativně maskováno jako sebereflexe a zcela svobodná volba“ (ibid.: 114).

Podobné pojetí reflexivity jako u Atkinsona najdeme u již zmiňované Adkinsové (Adkins 2004), která popisuje habituaci reflexivity v performanci genderu – reflexivita se místo transformativní praxe stává novou technikou vyjádření self, která ale genderové rozdíly pouze odráží a reprodukuje. Reflexivita se stává novou tradicí, ovšem reflexivní způsob prezentace genderu po formální stránce nemá na obsahové chápání genderových kategorií další praktický vliv, reflexivní *performance* kategorií tyto kategorie neovlivňuje. *Hybridizace habitu* (jev paradoxního začlenění reflexivity do habitu) u ní má poněkud jiný odstín než například u McNay (1999) nebo Sweetmana (2003), kteří argumentují, že reflexivní praktiky se v dnešní době staly součástí *habitu* kvůli fragmentaci, nepřehlednosti a obecně chybějící koherenci mezi *habitem* a *polem* – dnešní doba je podle nich charakteristická permanentní *krizí*. Ačkoliv jsou u nich identity stále závislé na rekombinaci prereflexivních charakteristik habitu, reflexe má stále jistou kreativní sílu.

Adkinsová však vidí reflexivní praktiky spíše jako *technologii produkce self* ve smyslu praktik a řečnických strategií, jak je popisuje Skeggsová: podle ní jsou podoby self tvořeny dobovými strategiemi a modely vyprávění. To, jak se v dané době tvoří různá self, se rovněž liší podle sociálního postavení těch, kteří vyprávějí či o kterých se vypráví (Skeggs 2002). Identifikuje rozdíly mezi způsoby, jak se hovořilo a hovoří o nižších a vyšších třídách, které pak tvoří pojetí jejich já. Možnost vyprávět o sobě jako o aktivním tvůrci své biografie přitom podle ní byla dlouho výsadou pouze vyšších tříd.

Zhruba v polovině dvacátého století se ovšem u střední třídy začalo vyvíjet nové pojetí self založené na *estetizaci* – dlouhodobém pěstění svého

já, taktickém zvyšování jeho hodnoty (*exchange value*), kontroly nad ním, „investování do sebe“ (Skeggs 2004). Tohle pojetí je závislé nejen na přístupu k materiálním zdrojům, ale také k času – aby bylo možné získat *vědomost* toho, „jak se dosahuje té správné hodnoty“, je třeba investovat obojí. S tím je spojeno rozšiřující se používání řečnických strategií, kdy si subjekt nárokuje autorství kontextu nebo prostředí, jako by byly výsledkem prosazování jeho osobních schopností. Tento narativní model sebeaktualizace se poté dále transponuje na celou společnost. Stejně řečnické strategie tak najdeme i u příslušníků nižších tříd, kteří ani nemají přístup k prostředkům, které by mohly takovýto životní styl podpořit, jak také ukazuje Atkinson (2010). „[Řečnické strategie] individuální racionality a ‚podnikatelský postoj‘ k budoucnosti se staly prostředky, kterými lze dosáhnout neoliberálních slibů seberealizace (Woodman – Farrugia 2015). Tyto narativy se staly vhodnou technologií tvorby self pro majoritní neoliberální politický diskurs.

Jak Skeggs (2004), tak také Adams (2003) nebo Savage (2000) přitom identifikují teoretiky, jako je Giddens či Beck, jako právě ty příslušníky vyšších tříd, kteří tuto třídní rétoriku povyšují na legitimní celospolečenský jev a naturalizují ji. „Jejich sociologie může být viděna jako součást symbolického boje o autorizaci vlastních zážitků a perspektiv ... Distancování se od konceptu tříd je vyjádřením třídních zájmů skupiny relativně mocných odborníků – intelektuálů (Skeggs 2004). Jak ovšem Adams (2003) upozorňuje, samo jejich chápání reflexivity je dobovou západní fabrikací, nikoli existujícím kognitivním procesem. Jejich teorie jsou spíše dědictvím osvícené západní racionality a produktem diskursů západní pozdně moderní společnosti než jejím kritickým popisem.

Je pravděpodobně patrné, proč je rétorika reflexivity a sebeaktualizace tak atraktivní pro ty, kteří mají snadný přístup ke zdrojům – díky ní totiž jejich jednání získává punc autorství záviděníhodných pozic, zároveň se tím vysvětluje, proč jiní takových pozic nedosáhli – pravděpodobně se navzdory „nepřeborným možnostem v naší otevřené společnosti a na volném trhu“ ve své seberealizaci dostatečně nesnažili. Tím se jejich třídní pozice legitimizuje. U příslušníků nižších pozic však může reflexivita jako majoritní strategie konstrukce subjektivity působit paradoxně. Právě všeobecná víra v možnost reflexivní existence totiž ospravedlňuje podmínky, které aktéry znesvobodňují a způsobují „bolest fragmentované existence“ (Berlant 2020) ve společnosti permanentní krize. Reflexivita ovšem podle Berlanta, Woodmanna a Farrugia (2015) tvoří současné *ilusio*.

Bourdieu definoval *ilusio* jako „elementární důvěru ve významy, které se z ‚objektivního‘ hlediska mohou zdát arbitrární, ale které činí společenský život smysluplným a tím možným, díky kterému se vše, co se odehrává v [poli], zdá smysluplné: plné významu a objektivně se ubírající řádným směrem“ (Woodman – Farrugie 2015). Bourdieu jako příklad uvádí systém hodnocení a postavení ve francouzském vzdělávacím systému, který vytváří iluzi rovných počátečních podmínek. Reflexivita pak stejným způsobem vytváří iluzi svobodné volby a ospravedlňuje tak neoliberální systém. Bourdieu přitom zdůrazňuje, že *ilusio* není v žádném případě svobodná volba: jde o základní prerekvizitu, která umožňuje identitu, jen skrze ni existuje subjektivní význam. *Ilusio* sebeaktualizujícího self tak může být přítomno i u těch, kteří ani nemají strukturální možnosti budovat své reflexivní biografie. Zároveň je to něco, co činí smysluplným a možným jejich self ve fragmentovaném světě neoliberálního systému, který člověka nutí k neustálým změnám a přizpůsobování se vrtochům trhu.

Dalo by se také říci, že *ilusio* (možnost smysluplnosti) je emotivní element v logice fungování sociálního světa – je tou správnou formulí, díky které nám samotným naše *accounty* dávají smysl. Jak jsem zmiňovala výše u práce Harveyho a kolektivu (1990), podávání *accountů*, vysvětlení toho, co se děje, má efekt emotivní mitigace. Z pohledu samotného člena neoliberální společnosti se narativ sebeaktualizace pravděpodobně jeví jako relativně atraktivnější než vysvětlení pomocí tlaků okolí: „uvědomila jsem si, že tahle práce není pro mě...“. *Ilusio* tak ospravedlňuje naše zážitky a chrání nás svým smyslem před úzkostí světa.

Diskursivní směry podruhé: Proč jsou zde podstatné?

Ráda bych na tomto místě shrnula, proč jsem se v předcházejícím oddíle věnovala diskursivním směrům. Antropologie na jedné straně sama v rámci reflexivního obratu (krize reprezentace) přichází s tím, že všechny kultury jsou konstruované, včetně té západní, která se ráda považuje za tu vědeckou, objektivní. Veškeré významy tak antropologie po krizi reprezentace postuluje jako situované, lokální a rovnocenné ve své konstruovanosti. Tím logicky přitakává pohledu diskursivních směrů: můžeme říci, že „všechny kultury jsou stejnou měrou konstruované“ nebo také že „svět je utkán z pavučiny významů“, že „významy jsou lokální a situované“ nebo že „vše je diskurs“. Mění se zde sice měřítko, od makroměřítká „kulturních významů“ k mikroměřítku různých diskursů, které mezi sebou hrají v běžných každodenních

promluvách a jsou využívány podle potřeb promlouvajících, princip je ale totožný. Na druhé straně tento převrat dává vzniknout reflexivní metodologii současných výzkumníků, kteří se nejrůznějšími formami doznání snaží učinit svůj text objektivnějším, akademičtější, úplnějším, kvalitnějším či třeba upřímnějším – podle konkrétního výzkumníka. Opomíjí přitom fakt, že jeho sebereflexe je jen další diskursivní fabrikací, *stejně konstruovaná* a tím pádem *stejně důvěryhodná* jako původní etnografický realismus – významy totiž žijí v demokracii konstruovanosti, jak tvrdí samotní autoři reflexivního obratu. Výzkumník jednoduše formou literárního textu vytváří příhodný obraz technikami určitého diskursu – a to platí i pro reflexivního výzkumníka. Zařazení sebereflexe jako metodologie výzkumu je jako výsledek krize reprezentace podle mého názoru paradoxní.

Vrcholem tohoto paradoxu pak je, že samotný reflexivní obrat, obracející pozornost k dobové situovanosti textu a pozici výzkumníka, je dobovým kulturním produktem neoliberální společnosti, jejíž technika konstrukce self se koncentruje kolem reflexivity jakožto jejího *ilusia*. Sebereflexivní výzkumník tak produkuje svůj text v rámci majoritního diskursu společnosti, která tvrdí, že jeho individuální pozice a jeho sebereflexe je základním tvůrčím kamenem života, a domnívá se, že tak dosahuje objektivitu – protože tento diskurs je v moderní kultuře naturalizovaný. Výzkumník pocházející z moderní neoliberální společnosti *je totiž stále členem této společnosti* a platí pro něj stejná pravidla jako pro ostatní členy. Něco mu tak říká, že by se měl doznat.

Možná by na tomto místě pomohlo, kdybych to ilustrovala na anekdotě z praxe. V rámci svého doktorského studia jsem zatím měla příležitost vyslechnout si tři prezentace o výsledcích již kompletního výzkumu svých kolegů. Dva ze tří věnovali významnou pozornost sebereflexi. Jeden z nich, zkoumající pražské *milongy*, taneční setkání příznivců tanga, ve své sebereflexi uvedl, že si myslí, že jeho emocionální angažovanost nebyla *dostatečná*, snad kvůli jeho výzkumnému odstupu, což podle něj nějakým způsobem ovlivňuje jeho pozorování. Tato poznámka pro mě byla určitě zajímavá, ovšem nikoli svou přímou analytickou hodnotou, spíše mě zaujala různost možností interpretace této poznámky. Na jedné straně by mohla sloužit jako zmíněné tradiční doznání méněcennosti antropologických interpretací světů zkoumaných, výzkumník si tak lidově řečeno nejprve rituálně nasype trochu popelu na hlavu. V druhé řadě může také sloužit jako pojistka vůči nedostatkům studie – pokud se ukáže, že výsledky nejsou nějakým způsobem uspokojující, bude to snad kvůli té politováníhodné neangažovanosti.

Dále výzkumník formou této poznámky konstruuje emotivní angažovanost jako důležitou – správné citění tak implicitně označuje jako esenciální v první řadě pro milongy, v druhé řadě pak pro úspěšnou účast na nich. Tím ustanovuje celkový pojem úspěšné účasti, „adekvátnosti“ prožitku milong – je zde určité správné citění, správná emotivní angažovanost, kdo nemá tuto angažovanost, není správným účastníkem milongy. Tímto způsobem tak vylučuje prostou mnohost, mnohoznačnost a pestrost v prožitcích milongy, zdá se, že zde existují nějaké jednotící principy a určitá hierarchie prožívání. Prožívání samo je zde konstruováno jako svým způsobem jednostranné – nejde o směs různých prožitků a typů vnímání, které nelze jednoduše poměřovat, je zde jakýsi jednotný emotivní postoj, který kvalifikuje správné prožívání milongy.

Vedle toho také konstruuje svůj pohled výzkumníka, který je odlišný od pohledů jiných – jeho pohled je analytičtější (jiná verze fráze „výzkumný odstup“), což mu neumožňovalo prožívat správné emoce – elegantně tak vytváří svou pozici jako racionálnější, kdežto pohled účastníků je emotivnější, tedy iracionálnější. Potvrzuje tak populární západní dichotomii nezúčastněné racionální analytičnosti a emotivní zúčastněné iracionality. Zkoumaní jsou ponořeni do zážitku, jsou tak na rozdíl od výzkumníka méně reflektivní. Jeho více reflektivní pohled, explicitně prezentovaný jako méněcenný, je tak implicitně vlastně hodnotnější. A i když výzkumník podle svého doznání neprožíval tu správnou emocionalitu, alespoň svým doznáním implicitně prezentuje svoje pochopení, jaká je ta pravá emocionalita – jinak by nebyl schopen identifikovat, že jeho emocionalita není ta pravá. Vedle toho také demonstrovuje svoji znalost citění všech ostatních přítomných účastníků milongy – kdyby tohle porozumění neměl, nebyl by schopen identifikovat svoje prožívání jako odlišné.

Ohledně toho, jak tento poznatek vznikl, se můžeme dohadovat: je například možné, že výzkumník zažíval během účasti na milongách nějaký pocit, který označil jako pocit neadekvátnosti, a rozhodl se tento pocit diskursivně prezentovat ve zkoumání jako „výzkumný odstup“. Vedle toho je také možné, že výzkumník žádný specifický pocit nezažíval, zkonstruoval ho až následně při psaní práce, když si uvědomil, že literatura o tangu hovoří o pocitu melancholické nostalgie (Gotlib 2023), na který se on nepamatuje – aby potvrdil tuto literaturu, musí tedy zkonstruovat svůj odstup, který mu nedovolil melancholický sentiment prožívat. Možná ovšem postupoval čistě z předpokladu diskursu výzkumníka, který je racionální a analytický, a pokud se vedle toho pohybujeme zároveň v diskursu dichotomie racionality a iracionality, je nasnadě, že jeho pocit nebyl emotivní, v textu tak dochází pouze k potvrzení

své vlastní racionality, která implikuje nějakou pravděpodobnou emocionalitu na straně druhé. V poslední řadě je možné, že výzkumník ke svému závěru došel ve srovnání s výpověďmi zkoumaných, a místo aby určitou emotivitu identifikoval například jako diskurs, jehož prostředky tanečníci prezentují svoji účast na milongách, internalizoval si toto téma jako naturalizovaný axiom, vůči kterému jeho osobní citění selhalo (díky neznalosti diskursivních konvencí) – místo popisu tamního diskursu tak téma popsal jako vlastní sebereflexi.

Zajímavé přitom je, že jeho prožívání (ve smyslu pocitu nepřeloženého do jazyka) mohlo být zcela normální a běžné u různých účastníků milong – jeho prezentací ovšem došlo k vytvoření subjektivní pozice výzkumníka, který je nějakým způsobem *jiný*, což se stalo aposteriorně příčinou vzniku tohoto pocitu. Na druhé straně je ale také možné, že svůj předpoklad jinakosti výzkumníka, se kterým vstoupil do pole, pak v zážitku v poli našel jako sebenaplňující se prorocství – a nakonec ho popsal v literárním žánru výzkumné reflexe.

Na tomto jednoduchém příkladu jsem chtěla ukázat, co myslím tím, že reflexivita je diskursivní produkt: je plná řečnických strategií, které vytvářejí subjektivní pozice, a konstruuje implikace, které mohou být dost závažné. Pokud se pohybujeme v paradigmatu toho, že významy jsou konstruované, pak by měl také platit předpoklad, že prezentace subjektivních prožitků (či tyto prožitky jako takové) představují vždy diskursivní konstrukt, jak tvrdí diskursivní psychologie, nikoli upřímné „objektivní“ doznání. Nechci tím říci, že by se výzkumník vědomě snažil manipulovat svoji analýzu, ba naopak, největší hrozbou je zde zcela nevědomá reprodukce diskursů (jako je například uvedený protiklad racionality a emotivity), které nelze zabránit. Pokud výzkumník doznává své pocity a údajně tak převádí nevědomé na vědomé, vytváří tím spíše diskursivní konstrukty, protože každá promluva je interpretována pomocí nějakého principu – jak jsem psala výše, aplikuje svoje struktury na sebe. Chápání sebereflexe jako upřímného doznání by tak pouze vedlo k potvrzení nevědomých předpokladů výzkumníka, např. předpoklad, že „důležitá je pro milongu určitá forma emotivity“, je potvrzen doznáním, že „moje emotivní prožívání nebylo adekvátní“. Jistě se také můžeme k osobní reflexi výzkumníka stavět jako k novému zdroji analýzy o sobě, a můžeme se snažit psychoanalyzovat zážitek výzkumníka v poli a jeho formulace a přemítat nad tím, proč se asi cítil, jak se cítil.

Analogickým způsobem byla zajímavá i sebereflexe druhého kolegy, jehož tématem je ovšem zkoumání přetrvávání koloniálních vlivů v prostředí humanitárních organizací v Africe. Nechci se zde pouštět do podrobností, ovšem implikace této sebereflexe nás mohou zavést do nečekaných myšlenkových krajín,

které v případě tohoto kontextu začínají být o dost ožehavější než u zkoumání pražských fanoušků tanga. Domnívám se tedy, že nadšení v hodinách metodologie, které v současnosti panuje ohledně reflexivity a především sebereflexe, by mělo být poněkud tlumeno důkladnou debatou ohledně limitů sebereflexe. Myslím si, že sebereflexe by v tuto chvíli mohla stále být spíš objektem zkoumání než metodologickou praxí.

Závěr

Ve světle zmíněného už je patrně zřejmé, proč je reflexivita tak problematická. Zdá se totiž, že než aby autora zpětně reflektovala a obracela se k minulosti, spíše ho tvoří a obrací se k jeho budoucnosti. Každá promluva je totiž v zásadě tvořivá – definuje realitu podle svých potřeb. Autor jistě může slíbit, že se bude reflektovat podle svého nejlepšího vědomí a svědomí – či si vytvoří vlastní soustavu podmínek, podle kterých ji bude provádět, jako například Bourdieu – jejím paradoxům se ovšem nevyhne, jak bylo řečeno, reprezentace nemůže vlastními prostředky překročit samu sebe.

Další problematickou otázkou pak je, proč vlastně pojem reflexivity používáme. Čeho tím chceme dosáhnout? Jak jsem zmiňovala v oddílu věnovaném historii používání reflexivity, konfrontace principu konstruovanosti vědění s produkcí antropologických prací měla svoji historickou hodnotu, ovšem co dále můžeme z reflexivity získat? Jak jsem ukázala v posledním oddílu, používání tohoto pojmu se může stát spíše řečnickou strategií, která má dosahovat svých diskursivních cílů narativní konstrukcí, která má promluvu ukázat v určitém světle a rozdělit tak určité role – místo aby přidávala její informační hodnotu. Jaký důvod má výzkumník k tomu, aby se neustále rituálně doznával k tomu, že je jeho dílo konstruované? Chce se tak ukázat jako upřímnější, paradoxně objektivnější než jiní výzkumníci? Či tím dopředu ospravedlňuje možné nedostatky svého díla? Proč se výzkumník chce pomocí reflexivity ve svém textu ukázat právě tímto způsobem? A do jaké míry jsou osobní dojmy a pocity výzkumníka v textu vlastně relevantní?

Jak naznačuje poslední oddíl, svůj podíl na současné atraktivitě reflexivity může mít obecná kulturní relevance tohoto pojmu. Reflexivita je součástí momentální techniky produkce self, tvoří současné *ilusio* a náleží k mnohem širšímu pojmovému aparátu chápání (nebo spíše produkce) světa, který je protkáán moderní společností. Z pohledu logiky individualismu se zdá interpretace skrze své vlastní zážitky vždy relevantní, doznání se (*confession*) je žádoucí. Reflexivita

a autoetnografie je vhodným módem výzkumníka společnosti individualistických hodnot. Zajímavým paradoxem reflexivního obratu, upozorňujícího na to, že etnografie je determinována dobovým kontextem autora (Marcus – Cushman 1982), je fakt, že tato kritika je produktem dobového kontextu těchto autorů.

Ovšem i kdyby výtka týkající se řečnických strategií nebyla aktuální a reflexe byla vždy jen upřímná lineární snaha reprezentovat „podmínky vzniku“, je zde stále otázka, jak správně vymezit faktory, které byly relevantní pro vznik určité volby. Můžeme se na naše vlastní jednání dívat jako výzkumník a pokoušet se odhalit, rekonstruovat své motivace. To, co vznikne, bude ale pouze hypotéza, která není testovatelná. Nakonec se pak také můžeme obrátit na naše kolegy „výzkumníky“ – jak říkal Popper (2020): vědecká objektivita není produktem nestrannosti zkoumání jednotlivého vědce, ale přátelsko-nepřátelské spolupráce mnoha.

Lucie Chaloupková je studentkou třetího ročníku doktorského programu Obecná antropologie na Fakultě humanitních studií Karlovy univerzity v Praze. Titul magistry sociologie v zaměření na sociální antropologii získala na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. V rámci současného studia se věnuje zkoumání konstruování narativů sebereflexe u uživatelů psychedelických látek, čímž tematicky navazuje na svoji předchozí práci. Kontakt: l.chaloupkova@gmail.com

Použitá literatura

- Anders, Lesley et al. 1999. „The Persistence of Social Structure. Cohort, Class and Gender Effects on the Occupational Aspirations and Expectations of Canadian Youth.“ *Journal of Youth Studies* 2, 1999, 3: 261–282.
- Adams, Matthew. 2003. „The Reflexive Self and Culture. A Critique.“ *British Journal of Sociology* 54, 2003 2: 221–238.
- Adkins, Lisa. 2004. „Reflexivity. Freedom or Habit of Gender?“ *Sociological Review* 52, 2004, 2, supplementum: 191–210.
- Alexander, Jeffrey C. 1996. „Critical Reflections on Reflexive Modernization.“ *Theory, Culture & Society* 13, 1996, 4: 133–138.
- Archer, Margaret S. 2000. *Being Human. The Problem of Agency*. Cambridge: Cambridge UP.
- Archer, Margaret S. 2003. *Structure, Agency and the Internal Conversation*. Cambridge: Cambridge UP.
- Asad, Talal. 1993. *Anthropology and the Colonial Encounter*. New York: Humanity Books.
- Atkinson, Will. 2007a. „Anthony Giddens as Adversary of Class Analysis.“ *Sociology* 41, 2007, 3: 533–549.

- Atkinson, Will. 2007b. „Beck, Individualization and the Death of Class. A Critique.“ *British Journal of Sociology* 58, 2007, 3: 349–366.
- Atkinson, Will. 2010. *Class, Individualization and Late Modernity. In Search of the Reflexive Worker*. Cham: Springer.
- Beck, Ulrich – Giddens, Anthony – Lash, Scott. 1994. *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Stanford: Stanford UP.
- Behar, Ruth. 1990. „Rage and Redemption. Reading the Life Story of a Mexican Marketing Woman.“ *Feminist Studies* 16, 1990, 2: 223–258.
- Benwell, Bethan. 2006. *Discourse and Identity*. Edinburgh: Edinburgh UP.
- Berlant, Lauren. 2020. *Cruel Optimism*. Durham: Duke UP.
- Bourdieu, Pierre – Wacquant, Loïc J. D. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Brannen, Julia – Nilsen, Ann. 2005. „Individualisation, Choice and Structure. A Discussion of Current Trends in Sociological Analysis.“ *Sociological Review* 53, 2005, 3: 412–428.
- Caetano, Ana. 2014. „Reflexivity and Social Change. A Critical Discussion of Reflexive Modernization and Individualization Theses.“ *Portuguese Journal of Social Science* 13, 2014, 1: 93–109.
- Clifford, James – Marcus, George E. (eds.). 1986. *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Cooley, Charles H. 1902. „Looking-glass Self. The Production of Reality: Essays Readings on Social Interaction.“ *Teaching Sociology* 1902, 30: 381–128.
- Crapanzano, Vincent. 1980. *Tuhami. Portrait of a Moroccan*. Chicago: University of Chicago Press.
- Evans, Karen. 2002. „Taking Control of Their Lives? Agency in Young Adult Transitions in England and the New Germany.“ *Journal of Youth Studies* 5, 2002, 3: 245–269
- Foucault, Michel. 2000. *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin.
- Garfinkel, Harold. 1967. *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs: Prentice–Hall.
- Giddens, Anthony. 2004. „The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration.“ Pp. 127–157 in *Practicing History*. London: Routledge.
- Giddens, Anthony. 2023. „Modernity and Self-identity.“ Pp. 477–484 in *Social Theory Re-wired*. London: Routledge.
- Glynos, Jason – Howarth, David. 2007. *Logics of Critical Explanation in Social and Political Theory*. London: Routledge.
- Goffman, Erving. 2023. „The Presentation of Self in Everyday Life.“ Pp. 450–459 in *Social Theory Re-wired*. London: Routledge.
- Gotlib, Matvei. 2023. „Obrození tanga: nostalgie, naslouchání, experimentování.“ *Lidé města* 25, 2023, 3: 325–345.
- Harding, Sandra. 1993. „Rethinking Standpoint Epistemology: What Is ‘Strong Objectivity’?“ Pp. 49–82 in Linda Alcoff – Elizabeth Potter (eds.): *Feminist Epistemologies*. New York: Routledge.
- Harvey, John H. – Orbuch, Terri L. – Weber, Ann L. 1990. „A Social Psychological Model of Account-making in Response to Severe Stress.“ *Journal of Language and Social Psychology* 9, 1990, 3: 191–207.

- Hymes, Dell. 1972. *Reinventing Anthropology*. New York: Pantheon Books.
- Chang, Heewon. 2016. *Autoethnography as Method*. London: Routledge.
- Jorgensen, Marianne W. – Phillips, Louise J. 2002. *Discourse Analysis as Theory and Method*. Thousand Oaks: Sage.
- Keenan, Tom I. 1987. „The ‚Paradox‘ of Knowledge and Power. Reading Foucault on a Bias.“ *Political Theory* 15, 1987: 481–536.
- Laclau, Ernesto – Mouffe, Chantal. 2014. *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London – New York: Verso Books.
- Latour, Bruno. 1988. „The Politics of Explanation. An Alternative.“ Pp. 155–176 in *Knowledge and Reflexivity, New Frontiers in the Sociology of Knowledge*. London: Sage.
- Luhmann, Niklas. 2017. *Systemtheorie der Gesellschaft*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Lyman, Stanford M. – Scott, Marvin B. 1989. *A Sociology of the Absurd*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Lynch, Michael. 2000. „Against Reflexivity as an Academic Virtue and Source of Privileged Knowledge.“ *Theory, Culture & Society* 17, 2000, 3: 26–54.
- Marcus, George E. – Cushman, Dick. 1982. „Ethnography as a Text.“ *Annual Review of Anthropology* 11, 1982: 25–69.
- McCarthy, Thomas. 2017. „The Critique of Impure Reason Foucault and the Frankfurt School.“ Pp. 159–191 in *Michel Foucault*. London: Routledge.
- McLeod, Julie – Yates, Lyn. 2012. *Making Modern Lives. Subjectivity, Schooling, and Social Change*. New York: State University of New York Press.
- McNay, Lois. 1999. „Gender, Habitus and the Field. Pierre Bourdieu and the Limits of Reflexivity.“ *Theory, Culture & Society* 16, 1999, 1: 95–117.
- Mestrovic, Stjepan. 2005. *Anthony Giddens. The Last Modernist*. London: Routledge.
- Mead, George H. 1934. *Mind, Self and Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mead, George H. 2018. *George Herbert Mead on Social Psychology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mauthner, Natasha S. – Doucet, Andrea. 2003. „Reflexive Accounts and Accounts of Reflexivity in Qualitative Data Analysis.“ *Sociology* 37, 2003, 3: 413–431.
- Nico, Magda – Caetano, Ana. 2017. Untying Conceptual Knots. The Analytical Limits of the Concepts of De-standardisation and Reflexivity.“ *Sociology* 51, 2017, 3: 666–684.
- Pedersen, Morten A. 2020. „Anthropological Epochés. Phenomenology and the Ontological Turn.“ *Philosophy of the Social Sciences* 50, 2020, 6: 610–646.
- Pels, Dick. 2000. „Reflexivity: One step up.“ *Theory, Culture & Society* 17, 2000, 3: 1–25.
- Popper, Karl R. 2020. *The Open Society and Its Enemies*. Princeton: Princeton UP.
- Potter, Jonathan. 1998. „Discursive Social Psychology. From Attitudes to Evaluative Practices.“ *European Review of Social Psychology* 9, 1998, 1: 233–266.
- Rabinow, Paul. 1978. *Reflections on Fieldwork in Morocco*. Berkeley: University of California Press.
- Roberts, Steven. 2010. „Misrepresenting ‘Choice Biographies’? A Reply to Woodman.“ *Journal of Youth Studies* 13, 2010, 1: 137–149.

- Savage, Michael. 2000. *Class Analysis and Social Transformation*. Milton Keynes: Open University Press.
- Skeggs, Beverley. 2004. *Class, Self, Culture*. London: Routledge.
- Skrbis, Zlatko et al. 2012. „Expecting the Unexpected. Young People’s Expectations about Marriage and Family.“ *Journal of Sociology* 48, 2012, 1: 63–83.
- Sweetman, Paul. „Twenty-first Century Dis-ease? Habitual Reflexivity or the Reflexive Habitus.“ *Sociological Review* 51, 2003, 4: 528–549.
- Woodman, Dan – Farrugia, David. 2015 „Ultimate Concerns in Late Modernity. Archer, Bourdieu and Reflexivity.“ *British Journal of Sociology* 66, 2015, 4: 626–644.

UKOTVENÍ V POHYBU: REFLEXIVNÍ IDENTITA MLADÝCH DOBROVOLNÍKŮ*

Ondřej Hrubeš

Fakulta humanitních studií UK Praha

Fixed in Motion: Reflexive Identity of Young Volunteers

Abstract: This paper combines the framework of collective and reflexive volunteering with emerging adulthood theory in order to investigate volunteer work in communities as a source of reflexive identity. In the theoretical part, it looks into the concept of identity from the reflexive modernization perspective, volunteer communities, and emerging adulthood. The empirical part is based on qualitative biographical research with an emphasis on the position of sociological romanticism. It analyzes six biographical interviews with young adult volunteers and with one focus group that four of them were involved in. The outcomes indicate that volunteers in the age of emerging adulthood incline to communities and to shared identity, no matter how their life situation pushes them to reflexive behavioural patterns. After reviewing their life course as a set of important milestones, they interpret their volunteer and community experience as a biographically passing but indispensable chapter in life. This experience persists in their personal identity in the sense of a fixed point that can help them choose their next path in life.

Keywords: *volunteering; youth; reflexive modernization; identity; biographical research*

* Článek vznikl díky podpoře projektů SVV 260734 a COOP 207 017 a jeho výstupy jsou součástí výzkumu disertační práce autora s názvem *Dobrovolnictví v kontextu vynořující se dospělosti*.

Formování identity dospívajících dospělých v kontextu dobrovolnických komunit

Dojem „neustále se zrychlujícího světa“ získává v posledních letech čím dál realističtější kontury. Dočasnost, adaptace a pochybnosti se stávají běžnou součástí životní cesty a procesu formování identity moderního člověka. Člověka, který v tekuté realitě plně pohybu a nejistot pátrá po společenstvích, kam náležet, kde se ukotvit a zajistit si ontologickou jistotu (Bauman 2020: 229). Potřeba hledat smysluplný životní směr v taktu vrtkavém universu bývá umocněna ve věku tzv. vynořující se dospělosti,¹ kde se vypořádání s nestabilitou a vlastní identitou stává klíčovým tématem pro přechod z adolescence do ukotvenější dospělosti (Arnett 2014: 8).

Dospívající dospělí se při formování identity v současném světě potýkají s pocity nestability, nejistoty, vykořenění, úzkosti a reflektivního zpochybňování neustále se měnící reality. Přijmout za vlastní (byť jen dočasně) určitou sdílenou identitu v dobrovolnických komunitách nese slibný potenciál tyto negativní aspekty zmírnit, či je úplně eliminovat. Forma kolektivní identity, která je obzvlášť silná v dobrovolnických komunitách, může v této nesnadné situaci sehrát důležitou úlohu: poskytnout oporu při různých epizodách tranziace v životě dospívajícího dospělého jedince, zvýšit jeho schopnost reagovat na stresové situace a zkvalitňovat mezilidské vazby (Gray – Stevenson 2019). Komunity se společenským přesahem a možností seberealizace, jejichž zářným příkladem jsou komunity vznikající kolem dobrovolnických aktivit, přinášejí mimo to svým účastníkům i silný pocit smyslu.

Prostředí dobrovolnických komunit zřejmě může mladému člověku poskytnout výbavu, jak se zmíněnou anomii reflexivní modernizace lépe pracovat a využívat komunity coby jednoho z prostředků prozkoumávání své formující se identity. Využil jsem proto perspektivu dvojice výzkumníků Lesley Hustinx a Frans Lammertyn, kteří na teorii reflexivní modernizace vystavěli typologii kolektivního a reflexivního dobrovolnictví (Hustinx – Lammertyn 2003: 181–182). Představitelem prvního ideálu je jedinec se silným vztahem

¹ V práci pojmově rozlišuji označení životní etapy (vynořující se dospělost) a jejich aktérů (dospívající dospělí). Zatímco vynořující se dospělost je v české odborné literatuře již respektovaná a využívaná kategorie (Lacinová – Ježek – Macek 2016: 75), na použití pojmu vynořující se dospělí narazíme pouze velmi ojediněle (a většinou s uvozovkami). Označení mladí dospělí zase může svědět k výkladu, že se jedná o jedince, kterým sice není cca 50–60 let, ale již završili vstup do dospělosti. Věk aktérů i proces formace zde nejlépe vystihuje pojem dospívající dospělí.

ke kolektivní identitě určité komunity, vůči níž cítí silný a dlouhodobý pocit závazku, odpovědnosti a loajality. Druhý typ dobrovolníka se naopak vyznačuje větší mírou sebestřednosti, svobodnější dynamikou daného zapojení a pragmatickou sebereflexí. Respondenti tohoto výzkumu čerpají z obou typů a reflexivně vytvářejí vlastní, osobitý styl, jako doplnění svého životního příběhu a identity.

Teoretický rámec: identita, komunita a vynořující se dospělost

Definování identity

Navazuji na učení psychologa Erika Eriksona, který definuje identitu jako psychosociální proces, v němž jedinec prochází různými stupni poznání vlastního já a utváří ho tak v interakci se svým okolím (Erikson 1968). Identita tedy není atribut, jež si jedinec vytvoří pouze skrze vlastní vnitřní monolog, nýbrž se jedná o proces vzájemného ovlivňování jedince a daného sociálního kontextu. Ukotvení vlastní identity pak hraje zcela zásadní roli na cestě do dospělosti, protože s dospělostí je spojováno přijetí odpovědnosti za zásadní životní rozhodnutí. Jedinec s nezformovanou identitou těchto rozhodnutí není schopen a často je odkládá (ibid.: 156–157). Zjednodušeně řečeno, identita je povědomí o tom, kdo jsem jako individualita a jaká je má hodnota pro společnost, přičemž sociálněinteraktivní proces ukotvení této identity je zásadní pro *pohyb* do dalších životních fází (Sokol 2009).

Transformace konceptu identity v éře reflexivní modernizace

Pohledem reflexivní modernizace se nacházíme v době, kdy jsme (minimálně v kontextu vyspělé a ekonomicky prosperující části světa) svědky konce tak zvaných velkých vyprávění a na člověka se čím dál méně díváme jako na bytost, ježž identita a životní trajektorie vychází z určující tradice minulosti a směřuje k předvídatelné budoucnosti (Giddens 2010). Tento proces, částečně vycházející z nárůstu mobility a anonymity v ekonomicky vyspělých částech světa, vede k transformaci porozumění konceptu identity z tradiční, připsané a nezpochybnitelné k identitě individualizované, za níž sami neseme odpovědnost (Bauman 1997). Právě v této naznačené odpovědnosti jedince za tvorbu vlastní identity můžeme pozorovat hlubší, strukturální tlaky ovlivňující rozvoj identity každého z nás. Postmoderní sociální struktury totiž vyžadují od aktérů osobní autonomii a autenticitu a přestávají jedinci nabízet zřetelné a dostupné identitární modely.

Podle Ulricha Becka se tento proces rozkladu tradičních způsobů života, pevných struktur třídní společnosti, a především jistot souvisejících s individuální identitou, nastartovaný technologickým pokrokem a společenskými změnami moderní industriální éry, odráží v samotném životním stylu členů společnosti a jejich vnímání svobody (Beck 1992). Tato nová podoba svobody jednotlivých členů vyspělých společností s sebou tím pádem nese zřetelné úskalí: ve věcech vypořádávání se s vlastní existenční i existenciální nouzí jsou její nositelé do značné míry odkázáni sami na sebe (ibid.: 153). Jedinec sám se tedy stává tvůrcem vlastní identity i odpovědným strůjcem její krize (Bernard 2008). V éře reflexivní modernizace se tak dostává do obtížné situace, kdy se konstrukce a redefinice identity na jedné straně jeví jako nutná volba, na straně druhé mu ale společnost pro tuto redefinici neposkytuje vhodné podmínky (Holubová 2016).

I bez ohledu na modernizační tlaky je období explorační identity doprovázeno pocity zmatení, úzkosti a pochybností, jež se zmírňují či vymizí až s jejím postupným ukotvením (Schwartz et al. 2013: 104). Pokud sociální kontext reflexivní modernizace tyto negativní projevy spíše prohlubuje a komplikuje ukotvení identity, je na místě hledat a zkoumat cesty, které mohou jedinci využít k její zdárné exploraci. Ukotvení identity je totiž zásadní nejen pro další psychologický vývoj jedince, ale také pro posilování aktivní role jedince v občanské společnosti (Sokol 2009). Na poli zkoumání lidské identity není žádnou novinkou, že sebepojetí, jež jedinci zajišťuje ontologické bezpečí, se tvoří a reflexivně přizpůsobuje ve vzájemném dialogu s druhými a není tedy izolovaným procesem (Jenkins 2000). Pro občanský sektor může tedy být přínosné dále rozkrývat, do jaké míry mladí dobrovolníci tyto dialogické procesy využívají k prohloubení jedinečnosti vlastní internalizované identity, nebo se – vzdor modernizačním trendům – pokoušejí stát součástí identity externí, sdílené s ostatními.

Dobrovolnictví a komunity z perspektivy Social Cure

Dobrovolnictví vymezují jako dobrovolnou a neplacenou individuální činnost se společenským přesahem, kterou lze coby sociální konstrukt zkoumat pouze v určitém sociálním kontextu (Essen 2014). V kontextu formování identity mladého jedince nahlížíme dobrovolnictví jako aktivitu, jež člověku umožňuje zachovat i manifestovat svou individualitu, zkoumat vlastní hodnoty a hranice a vstupovat jako aktivní občan do veřejného prostoru (ibid.: 317). Mladí dobrovolníci tak mohou skrze činnost v dané komunitě, jejíž sdílenou identitu nějakým způsobem přijmou a včlenění do své vlastní, vystoupit z většinové anonymity jako autentická a formovaná osobnost (ibid.: 329).

Komunitou rozumíme společenství lidí, jež tmelí společný zájem a určitá morální kultura a jehož existence je určována kvalitou vztahů mezi jeho členy i mezi ním a jeho okolím (Frič – Vávra 2012: 17). Jedná se v tomto smyslu o „plnohodnotný sociální útvar, který nejenže poskytuje svým členům sociální oporu a uschopňuje je k tomu, aby mohli žít lépe, ale také vytváří prostor pro jejich humánní emancipaci, dává jim možnost, aby se sami mohli stát lepšími sousedy, přáteli a občany“ (ibid.: 19). V realizovaném výzkumu jsem se zaměřil na komunity dobrovolnické, kde právě dobrovolnická činnost upevňuje sociální soudržnost komunity, která kromě generování příležitostí pro dobrovolnictví může produkovat i kolektivní identitu, jež v jejích nositelích stimuluje pocit sounáležitosti a oddanosti vůči celku (ibid.: 30). V kvalitativních šetřeních můžeme pozorovat zřetelnou potřebu mladých dobrovolníků obohatit svou identitu o sdílený, sociální rozměr, a to nejen při konkrétních dobrovolnických aktivitách, ale i skrze pěstování vztahu s organizací, tedy mimo činnost samotnou. Lze tedy tvrdit, že přijetí dobrovolnické role a vytvoření této identity posléze napomáhá i celkové spokojenosti dobrovolníka a prohloubení jeho pouta s organizací (Marta – Pozzi 2008: 43).

Tendenci dobrovolníků vyhledávat komunitní společenství se dlouhodobě zabývá dvojice výzkumníků Debra Grayová a Clifford Stevenson, kteří pracují s konceptem *Social Cure*, tedy jakýmsi podpůrným rozměrem kolektivní identity (směrem k jednotlivcům i komunitě jako celku). V českém jazyce lze tento koncept volně přeložit jako *zvyšování kvality života jednotlivce skrze participaci na společenstvích*, přičemž ústřední roli zde hraje kolektivní identita coby zdroj psychologické podpory jedince a posílení jeho sebeuvědomění.² Jde o specifický úhel pohledu, který se na identitu dívá jako na vzájemně formativní vztah jedince a určitého společenství (v tomto případě dobrovolnického), kterého je jedinec součástí a jehož prostřednictvím získává cenné životní zkušenosti (Gray – Stevenson 2019).

Dle šetření v rámci konceptu *Social Cure* může mezi dobrovolníky z různých organizací osvojení kolektivní identity zvýšit schopnost reagovat na stresové situace, sehrát důležitou kotvící úlohu při epizodách životní tranzice, pozitivně ovlivnit schopnost transformace sociální reality, motivovat k další aktivitě a získat nové sociální vazby, jež mají kromě komunitního aspektu i přesah coby cenná transverzální dovednost (Gray – Stevenson 2019: 345–347). Na tato zjištění navazoval kombinovaný výzkum (53 hloubkových rozhovorů

² Pro lepší přehlednost textu ponechávám pojem v anglickém originále.

a 619 respondentů dotazníkového šetření), jenž podpořil tezi, že dobrovolnické komunity pomáhají vytvořit vztahový kontext, ve kterém mohou jedinci budovat a udržovat vlastní smysluplné identity a ve stejný moment se identifikovat s širší identitou v tomto společenství sdílenou (Bowe et al. 2020: 1530). Dobrovolnictví v komunitě tak dle těchto závěrů poskytuje participantům pocit bezpečí a resilience vůči potenciálním životním strastem či obtížným situacím a zároveň v nich posiluje vztah ke kolektivní identitě, k jejíž kontinuitě svou participací vědomě přispívají (ibid.: 1527).

Tato kolektivní identita má posilovat mezi dobrovolníky pocity komunitní sounáležitosti a *wellbeingu* a dokonce zvýšit pravděpodobnost jejich pokračujícího dobrovolnického angažmá. Dlouhodobější zapojení do dobrovolnické činnosti zde přitom jednoduše znamená to, že dobrovolník se chce s touto komunitou nadále sociálně identifikovat a být její součástí. Zapojení do těchto společenství může být tedy důsledkem snahy mladých dobrovolníků odpovědět si na otázku: „Kdo jsem? Jaké je mé místo ve světě?“, jež se během formování identity s blížící se dospělostí objevují (McAdams – Josselson – Lieblich 2006: 4).

Dobrovolníci ve věku vynořující se dospělosti

Jak dnes odborně definovat mladého člověka? V sociologicko-psychologických kruzích je v posledních 20 letech vášnivě diskutována teorie takzvané vynořující se dospělosti, jež mluví o specifickém období života zhruba mezi 18–30 lety, které charakterizuje individualistická orientace mladého člověka na sebe samého, soustavný pocit nejistoty a nestability, reflexivní zkoumání své identity či ambivalentní stav svobodného vykořenění a deziluze z přemíry možností (Arnett 2014). Dle jejího autora Jeffreyho Arnetta jsme tedy svědky formování nové životní etapy, jež se začala objevovat zejména v industrializovaných a ekonomicky prosperujících zemích, kde lidé po nabytí zákonné plnoletosti často cítí potřebu dále zkoumat vlastní identitu a hledat své místo ve světě, byť jsou už z pohledu státního zřízení považováni za plnoleté a plně odpovědné občany (Arnett 2000). Těší se vysoké míře svobody a nezávislosti na rodičích či institucích a zároveň odkládají stěžejní životní rozhodnutí, která by tuto svobodu narušila a vytvářela trvalejší pouto zodpovědnosti, a to především v otázce založení rodiny, dlouhodobého profesního ukotvení či manželského svazku.

Charakteristiku vynořující se dospělosti lze zjednodušeně shrnout do 5 bodů: *Hledání vlastní identity; Nestabilita; Orientace na sebe; Pocit přechodnosti*³

³ *Přechodnost* zde vyjadřuje obtížnou uchopitelnost životní fáze mezi adolescencí a dospělostí.

a *Neohraničené možnosti* (Arnett 2014: 8). Jedním z klíčových prvků, jež těmito charakteristickými body v různé míře prorůstá, je odchod z domova a *vykořenění* z dosavadního rezidenčního místa. To ve vztahu k formování identity není pouze vnitřně osvobozující, ale také transformativní zážitek, nabádající jedince k introspektivnímu sebepoznání a reflexivnímu ujasňování vlastního sebepečení i životních hodnot (ibid.: 205). V dynamickém světě, kde dochází k rozbíjení svázanosti jedince se zvykovými a lokálními kontexty, se dobrovolnictví nabízí jako přenosnější atribut, jež může při rezidenčních změnách v životě dobrovolníka spoluutvářet jeho reflexivně formující identitu (Hustinx – Lammertyn 2000). Tato svobodně přenosná dobrovolnická identita pak může sehrát klíčovou roli při zapojení do dobrovolnických komunit, zefektivnit začlenění do místních sociokulturních struktur a saturovat touhu po obohacení sebepečení o jakousi širší, kolektivní identitu. Hustinx a Lammertyn dále argumentují, že dobrovolnictví stimuluje a akceleruje reflexivní přístup k tvorbě vlastní identity, zvyšuje jistotu a odhodlání k významným životním rozhodnutím a pomáhá tvořit bezpečnější prostor pro ozkoušení nejistého prostředí, například při zmíněných rezidenčních změnách.

Výzkumný přístup a metody výzkumu

Ohniskem výzkumu jsou reflexivní konstrukce identity respondentů, konkrétně to, jakou roli při jejím utváření a reflektování hraje dobrovolnictví v komunitách. Položil jsem si proto následující otázky: Jak mladí dobrovolníci vnímají komunity a jaké rozdílnosti v jejich interpretacích můžeme hledat? Jaké vzorce identifikace s komunitou lze v jejich narativěch rozlišit? Jak se vyprávění o dobrovolnické komunitě vztahuje k jejich biografii? Je aspekt komunity v dobrovolnictví pro mladé lidi klíčový, nebo se jedná spíše o rozšíření konceptu reflexivního dobrovolnictví o rozměr kolektivně-tradiční komunity?

Jako vhodnou výzkumnou strategii pro vypořádání se s těmito otázkami jsem zvolil kombinaci biografického výzkumu a sociologického romantismu.

Biografický výzkum

Vyprávění životních příběhů je pro období pozdní modernity klíčový nástroj, pomocí něhož se jedinec snaží reflexivně budovat ontologickou jistotu, smysl svého života a osobitou životní strategii (Giddens 1991). Metoda biografických rozhovorů nám umožňuje tyto životní příběhy respondentů číst, odkrývat v nich příčinné mechanismy životních událostí, analyzovat subjektivní významy

těchto zkušeností a vytvářet jejich komplexní a analyzovatelný obraz (Erel 2007). Je nutné počítat s tím, že obraz prožitého života se během retrospektivního vyprávění přetváří a mění. Při tvorbě příběhu dochází k momentům *fikcionalizace* důsledkem nevyhnutelnosti selekce a interpretace významných životních událostí respondentem. Vzhledem k nejednoznačné povaze života jako takového tudíž nelze docílit stoprocentní faktuality a objektivity, protože do výzkumného procesu vstupují jak fikcionalizace respondenta, tak zkušenosti tazatele (Erel 2007).

Hledal jsem tedy významy, odlišnosti a interpretace obsažené v autobiografických příbězích různých lidí a skupin v rámci konkrétní generace (Dudová – Hašková 2014). Vycházel jsem z pozice, že biografický rozhovor nemá za úkol zrcadlit objektivní realitu, ale být interakcí, při níž oba účastníci „konstruují narativní verze sociálního světa“ (Dudová 2011: 3). Výzkumník sice tímto přístupem nezíská objektivní informace o životní dráze dospívajících dospělých dobrovolníků, vytváří ale prostor pro nové vědění a interpretace.

Sociologický romantismus

S metodou biografických rozhovorů, kdy respondenti dostanou co nejobsáhlejší prostor pro své výpovědi, se nabízelo zkombinovat postoj *sociologického romantika*. Vycházel jsem z přiznané pozice empaticky naslouchajícího tazatele, jenž přistupuje k respondentovi jako k aktivnímu zdroji vědění (Qu – Dumay 2011). Badatel tak staví autentičnost respondentovy zkušenosti na pomyslný piedestal, ze kterého se snaží dohlédnout za hranice klasických výzkumných paradigmat a odhalit reálnou životní zkušenost v rámci komplexní sociální reality (ibid.: 241–242). Tento přístup vychází z touhy po zaznamenání příběhů respondentů v jejich co nejsyrovější podobě za účelem jejich maximální autenticity (Silverman 1989: 216). Sociologický romantismus se v mém případě promítá primárně do fáze vedení rozhovorů a následné interpretace a vyvozování závěrů.

Respondenti se v rozhovorech noří do své vlastní minulosti, zpětně ji interpretují a nacházejí tak ve své životní dráze nové existenciální významy a pocit smyslu. Pro tyto hluboké výpovědi jsem nastavoval přátelské a bezpečné pole, kde s respondenty používáme tykání, jež umožňuje co nejvolnější a nejvíce přirozenější průchod biografickému narativu. Důraz byl kladen na upřímnost mezilidské interakce, vybudování důvěry a určitého závazku mezi výzkumníkem a respondentem, jenž má v tomto případě i formalizovanou podobu informovaného souhlasu o směřování a výstupech výzkumu s možností diskuse o dalších krocích nakládání s nasbíranými daty. Během biografického rozhovoru je

z pozice sociologického romantika zásadní být přirozeně interaktivní a usilovat o to, aby se rozhovor maximálně blížil opravdové a empatické lidské konverzaci (Alvesson 2003: 16). Výsledkem jsou vysoce upřímné a realistické výpovědi, které vznikly díky respektujícímu prostoru a možnosti respondentů vyjádřit své autentické pohledy a pocity.

Základní romantické principy vedení rozhovorů spočívají v částečném upožadění profesní individuality skrze empatii a otevřenost vzájemného dialogu, povzbuzení autenticity respondenta a minimalizaci normativního výzkumného tlaku pomocí upřímného a důvěryhodného vystupování (Alvesson 2003: 15). Biografické rozhovory jsou z této romantické perspektivy jakýmiisi ponory do mysli respondenta, jež dávají průchod jeho subjektivním přesvědčením a významům (Melles 2005: 22). Smyslem ale není pouze shromažďovat tyto subjektivní interpretace, ale zkoumat onen proces vzniku. Při formulování závěrů mě tedy z pozice výzkumníka zajímal i kontext jednotlivých výroků a interpretací, například co jim předchází, co následuje či jaká cesta k nim během rozhovoru vedla.

Romantická perspektiva a následná interpretace sesbíraných dat pak spočívá především v hledání určitého ideálu. Je to pokus o intelektuální vykojení ze zajetých paradigmat a snaha nastínit na základě autentických a od emocí neoproštěných výpovědí nějaká idealizovaná východiska pro současné mladé dobrovolníky, ale i organizace či komunity, jež jim dobrovolnickou zkušenost v tomto věku zprostředkovávají. Výsledek může být chápán jako zpřístupnění laické, byť potenciálně idealizované, perspektivy aktéra, očištěné od dosavadních zjištění a statistických stereotypů.

Výzkumný postup

Sběr dat měl podobu série biografických rozhovorů a jedné navazující focus group, což umožnilo kombinovat hloubkové narativní výpovědi s návaznou disputací respondentů mezi sebou navzájem. Výzkumný vzorek sestával z 6 mladých lidí ve věku 18–30 let, kteří vykonávají dobrovolnickou činnost. Tito respondenti byli vybráni napříč druhově rozmanitým spektrem dobrovolnických aktivit s jednotlivým prvkem komunitní zkušenosti. Komunitní prvek je zde vymezen jako působení dobrovolníka v rámci širšího profesního nebo dobrovolnického společenství. Nejedná se tedy primárně o zaměření na dobrovolnickou činnost pro komunitu ve smyslu příjemců určité lokální podpůrné služby. Typologicky lze pro výzkum zacílené dobrovolnické komunity označit jako *zájmové*, tedy společenství lidí, které spojuje společný zájem, „kteří jsou

sociálně nezávislí, participují na společných diskusích a rozhodování a sdílejí určité praktiky“ (Frič – Vávra 2012: 16).

respondent	věk	region	vzdělání	dobrovolnictví
1_Albert	21	Praha	VŠ, společenské vědy	sociální, vzdělávací
2_Ben	26	Turnov–Praha	VŠ, technické/ společenské vědy	sociální, senioři
3_Claudia	27	Praha	VŠ, přírodní vědy	humanitární, pořadatelské, lidskoprávní
4_Daniel	26	Praha–Slaný	SOŠ, nástavba	kulturní
5_Erika	24	Sušice–Praha	VŠ, společenské vědy	sociální, vzdělávací
6_Frida	25	Brno	VŠ, společenské vědy	lidskoprávní, komunitní

Tabulka č. 1: Přehled respondentů

Výběr většiny respondentů probíhal prostřednictvím kontaktních osob působících v oblasti dobrovolnictví. V případě Alberta, Bena, Daniela a Eriky se jednalo o koordinátorky dobrovolníků velkých profesionálních organizací i menšího kulturního subjektu s dobrovolnictvím jako doplňkovou aktivitou. S ohledem na zvýšení pestrosti vzorku byla posléze vybrána respondentka Claudia, a to na základě osobního angažmá výzkumníka v dobrovolnické iniciativě, kde byla Claudia aktivní. Respondentka Frida byla doplněna na doporučení Alberta. Všichni respondenti se dobrovolnictví věnovali v různé míře minimálně tři roky.

Biografické rozhovory rámovala čtyři základní témata, jmenovitě dobrovolnictví, dospělost, komunita a identita. Ke každému z témat příslušely orientační podotázky, které pomohly obsah rozhovorů místy korigovat tak, aby se respondent při svém volném vyprávění příliš neodchýlil od oblastí zájmu výzkumu. Úvodní otázka směřovala k období, které dobrovolnickou zkušenost předcházelo, a vedla respondenta k tomu, aby se ponořil do vyprávění svého životního příběhu a nezačínal v přílišném sejetí výzkumné struktury. Od životních témat dotýkajících se například studií, volného času, přátelství, rodiny či práce docházelo k přirozeným přemostěním ke zkušenostem s dobrovolnickou činností. Celému aktu sběru dat předcházelo seznámení s hlavním cílem výzkumu, tedy zkoumáním rozměru dobrovolnických komunit jako prostředí formujícího identitu jedince v období vynořující se dospělosti a hledání odpovědi na to, jak dnešní dospívající dospělí reflektují proces formování své identity v kontextu těchto komunit.

Na rozhovory volně navázala fokusní skupina, jejímž cílem bylo ve společné interakci rozvinout některé klíčové a napříč rozhovory se vyskytující motivy. Těmi byly například propojenost dobrovolnictví se signifikantními momenty či osobami během dospívání, zvnitřnění činnosti v komunitě jako součásti vlastního *já* či uchopení dospělosti ve smyslu nalezení svého místa ve světě. Již se tedy nejednalo o formát biografického vyprávění, nýbrž o strukturovanější skupinové diskuse. I zde došlo k vytyčení orientačních témat a podotázek vycházejících ze základních témat rozhovorů.

Výstupy a zjištění

Respondenti sdílí tři základní společné rysy, na základě kterých byli pro rozhovory vybráni. Těmi jsou věk (18–30 let), dobrovolnická činnost a komunitní zkušenost. Rodinné a rezidenční zázemí či profesní, studijní a zájmová profilace byly napříč respondenty velmi rozmanité. Přes vyrůstání na vesnici po Brno či Prahu, od vyučnického listu až po vysokoškolské diplomy. I proto bylo nesmírně zajímavé v těchto rozličných profilech nacházet styčné body, jež byly kromě individuálních biografických rozhovorů nasvíceny i při společné diskusi ve fokusní skupině.⁴

Život jako soustava milníků, nikoliv trajektorie

Jak se vyprávění o dobrovolnictví v komunitách vztahuje k biografii respondentů? Zprv, reflexe životní dráhy respondentů se neprojevuje jako časová linka, ale jako souslednost zlomů či křižovatek. Obecně máme tendenci nad životem uvažovat jako o určité trajektorii, setrvalém evolučním pohybu, jenž nám koreluje s vnímáním plynutí času. V případech zpětného ohlédnutí respondentů je ale životní příběh rekonstruován spíše skrze jakési záchytné body, zlomové momenty či důležitá rozhodnutí. Tyto *milníky* respondenti zpětně interpretují jako okamžik či situaci, díky níž nabral jejich život odlišný směr nebo své dosavadní směřování obohatil o novou hodnotu. Nejčastěji jsou milníky popisovány právě v souvislosti s dobrovolnickou činností, jež může figurovat jako zlomový spouštěč, jindy na tento milník činnost naopak navazuje či z něj vzniká:

⁴ V každé z pěti kategorií výstupů se objevují konkrétní příklady a citace. Tyto příklady jsou pouze zástupci těch nejčetnějších a významově nejrelevantnějších analytických interpretací autora. Citace jsou citlivě editovány pro lepší čtivost a porozumění, u každého respondenta je ale zanechán jeho/její osobitý styl. Zde použítá jména jsou samozřejmě pseudonymy.

BEN: Já jsem nevěděl, kde jsem, vybil se mi mobil ve 3 ráno a šel jsem po autobusových zastávkách zpátky ... a vrátil jsem se domů v půl 7. ... Já si pamatuju jenom moment, že jsem se probudil, venku svítilo slunce a podíval jsem se z okna na to britský předměstí a cejtíl jsem se hrozně svobodnej ... a ten pocit byl hřejivej, že si to pamatuju do dneška. ... V ten moment jsem se rozhodl pro to, že až se vrátím, tak bych chtěl začít dělat dobrovolníka. A vzniklo to tak, že mě spousta věcí nedávalo smysl, hraní na počítači mě v tu dobu nebavilo, hrál jsem na kytaru, ale bylo to takový osamělý. Když člověk hraje s partou, tak je to přece mnohem lepší zážitek. ... A najednou jsem si uvědomil, že bych chtěl něco dělat. A úplně si pamatuju ten moment, kdy jsem si říkal, tyjo, já bych mohl dělat dobrovolníka. Já vůbec nevím, kde se to jako vzalo, protože nikdo z mého okolí nedělal dobrovolníka, ale já jsem si říkal, že bych chtěl hrozně pomáhat lidem. ... Našel jsem si web a zjistil, ty jo, ono toho vlastně existuje hrozně moc, pro mě to bylo objevení Ameriky. Vůbec to byl pro mě nový svět, a hrozně mě to nadchlo a tehdy jsem si řekl, že až se vrátím, tak budu dělat dobrovolníka.

ERIKA: Myslím, že tam ještě chybí 1 vztah, kterej nebyl úplně zdravej. A nesl celkově takovej jako negativní náboj a ten mě vlastně přivedl k tomu, že bych se chtěla trošku změnit. A potom jsem se vlastně rozhodla, že budu tím dobrovolníkem. ... Takže tam mohla bejt nějaká jako pohnutka svědomí, že jsem chtěla ten svůj čas věnovat teda něčemu jako smysluplnýmu.

Zatímco Ben a Erika zde vykreslují důležité milníky, jež v jejich případech fungovaly jako spouštěč dobrovolnictví, Frida popisuje milník, který byl dobrovolnictvím naopak iniciován.

FRIDA: Mně ten tábor přijde extrémně smysluplněj v tom, jak to prostě nejsou děti, který by mohly mít normální tábor. ... A mně osobně to taky strašně moc dává.

VÝZKUMNÍK: A co ti dává? Je to něco, co si třeba ještě nezmiňovala?

FRIDA: Řekla bych, že mi to dalo nové vztahy s hrozně moc fajn lidma a to, že si zase člověk trošičku prioritizoval některé věci. Že je potřeba se prostě snažit díky tomu, co jsem dostala, že jsem zdravá, že mi byla dána nějaká inteligence. A snažit se s tím něco dělat, protože jiní třeba tohle štěstí nemají.

Společnou charakteristikou milníků, jež nějak souvisely s dobrovolnickou činností, je změna přemýšlení o vlastním hodnotovém nastavení a identitě. Před milníkem mám určitý pohled na svět, po něm se mi tento pohled mění a v něčem

mě obohacuje. Tímto obohacujícím prvkem je buď dobrovolnictví samo o sobě, nebo nás naopak k nějakému obohacení dovede. Jinými slovy, dobrovolnictví nás buď k životnímu milníku dovede, nebo se naopak do našeho života skrze milník dostane.

Příznačné pro tyto milníky bylo, že o nich respondenti vyprávěli bez výzkumníkovy popudu. Téma životních zlomů nebylo ve struktuře individuálních rozhovorů účelově vyhledáváno, ale respondenti na něj v různé míře ve svých vyprávěních naráželi.

Žít bez komunit? Nepředstavitelné!

Jak dobrovolníci vnímali zapojení do komunit a jaké vzorce identifikace s komunitou se dají v jejich narativech rozlišit? Působení v komunitách, spojené s dobrovolnickou činností, je vnímáno jako prvek sebepotvrzení identity. Neúčast v těchto společenstvích se pro respondenty jednohlasně jeví jako nepředstavitelný životní model. Participace v komunitách má přitom povahu jakési dočasné kotvy. To znamená, že si dobrovolník k určitému společenství vytvoří pevný a provázaný vztah s vlastní identitou, nikoliv ale v trvalé a neměnné podobě. Tato ukotvující propojení s komunitami mívají dočasnou povahu, dokud participace v té či oné komunitě dobrovolníkovi přináší pocit *smyslu*. Na následujících příkladech ilustruji tři nalezené vzorce identifikace s komunitou.

Komunita jako prostředek k ukotvení své identity (Albert):

ALBERT: Součástí toho ukotvení, nebo toho bytí sám sebou, bylo i nalezení se v nějaké roli v těch společenstvích, nebo vlastně v komunitách, protože člověk je bytost sociální, a aby mohl být sám sebou, tak potřebuje být vlastně součástí nějakého společenství, kde to může projevit. To bytí sám sebou. A to přišlo vlastně přes ten sbor, to byla asi první skupina, ve které jsem se kdy pohyboval, kde jsem našel velice silnou roli, která zároveň byla přijata tím okolím pozitivně a de facto automaticky, že to tak má být. V tom zapasování vlastně došlo k tomu, že tam něco zaklaplo a byl to takový pocit uvědomění, jako že tohle je ono.

Sounáležitost a aktivity v komunitě jako nadstavba dobrovolnické činnosti (Erika):

ERIKA: Ještě jsem chodila do toho nízkoprahového klubu a potom tam byly ty různé aktivity pro dobrovolníky, takže jsme měli třeba prohlídku Pragulic, to bylo super. Různý večírky a setkání dobrovolníků. To bylo vždycky takový příjemný, byl to

hezkej kolektiv zajímavějších lidí, který se takhle setkávali. ... Chtěla jsem potkat nějaký nový lidi a zároveň si třeba popovídat s někým, co dělá taky tu dobrovolnickou činnost. Jsme si vždycky předali nějaký poznatky, rady a tipy.

Utváření komunity jako prostředek seberealizace (Claudia):

CLAUDIA: Bylo to jako strašně skvělý tadleta prostě jako mikro komunita světa, kde prostě fakulta byla pořád polepená nějakýma plakátama na nějakou další akci, kterou jsme připravovali. ... Mně na nich záleželo, já jsem věděla, že jsem mezi těma lidma a prostě se můžu bavit a vidět, jak se baví s jinýma lidma a jak si to strašně užívají. A byla jsem strašně ráda, že se ty lidi baví a poznávají a nejvíc jsem byla happy vlastně z tohohle, že prostě vidím, že ty lidi jsou happy.

Albert, Erika i Claudia (a v jisté míře všichni ostatní) reflektují působení v dobrovolnických komunitách jako formativní zkušenost s možností seberealizace a objevování nového. Ve všech případech zde hovoří o komunitách, kterých již nejsou součástí. Při biografickém vyprávění jim ale přikládají velký, místy až emotivní význam. Zakotvení v komunitě se tu zakládá na vztazích s ostatními, dobrovolnické aktivity hrají pouze mediační úlohu.

Rozdíly tu samozřejmě jsou. Claudia na rozdíl od ostatních komunity aktivně vytvářela, byla v jistém smyslu jejich (spolu)tvůrkyní, což pro ni i při zpětném ohlédnutí funguje jako zdroj pozitivní energie. Tvorba komunity je pro ni přijatelnou výzvou. Albert i Erika se naopak zapojili do komunit již pevně ustavených. Nicméně zatímco Albert přikládá komunitě zásadní význam ve vztahu k formování své identity, pro Eriku je prvek komunity důležitý spíše v rovině jakéhosi bezpečného přístavu, pro který je určující „teď a tady“ (respektive „tehdy a tam“), bez nutnosti definovat si v tomto kolektivu specifickou roli.

Užitek? Ne. Smysl!

Zjištění, že dobrovolnická činnost dává jejím vykonavatelům smysl, by asi ničím objevené samo o sobě nebylo. Zajímavé to začíná být teprve v momentě, kdy se při diskusích o dobrovolnické motivaci a *smyslu* dostáváme k tématu hledání hranice, co za dobrovolnictví ještě respondenti považují a co již ne. Povaha smyslu totiž utváří tuto dělicí čáru mezi dobrovolnictvím a běžnou přátelskou či rodinnou výpomocí. Smysl je zde nalézán v propojení s vyšším dobrem a širším hodnotovým celkem. Zde si vypůjčím příklad z realizované fokusní skupiny: „Pokud své sousedce vynesu odpadky, řadím tuto činnost do jiné,

méně dobrovolnické kategorie, než když uklídím skládku společnými silami s dalšími podobně smýšlejícími lidmi a pod záštitou iniciativy, jež je v této oblasti dlouhodobě veřejně aktivní“ (parafráze společné debaty). Dobrovolnictví, jak ho vnímají respondenti, může být i individuální a nárazová činnost v rámci neformální iniciativy s pouze mírným, lokálním dopadem. Rozlišujícím prvkem mezi přátelskou výpomocí a dobrovolnickou činností je zde nicméně *přesah* činnosti, vyšší smysl, jaký respondenti u nahodilé sousedské pomoci nevnímají.

V hovorech se objevovala pojmenování jako „vyšší užitek“ či „nezištné dobro“. Pokud jsou tyto přesahy a osobní přesvědčení o smyslu činnosti vyčerpány, motivace slábne či mizí. Někde je tato motivace více vrozená ve smyslu přejímání určitých hodnotových konceptů skrze rodinu či náboženství. Ani v těchto případech ale není smysl cosi bezedného a neměnného a může se měnit stejně tak, jak se mění mladý člověk ve formativních letech svého života.

Smysl dobrovolnictví je zde dvojitý povahy. V té první je nejčastěji spojován s aktivním využitím vlastního potenciálu pro budování lepšího světa a pomoc svému okolí:

FRIDA: Věřím, že v každém z nás je vlastně zakopáno spousta darů a talentů. To, co nám třeba jde a baví nás a čím můžeme být prospěšní pro druhé. To jsem myslela tím potenciálem. Vlastně to můžeme využít pro to, aby ten svět byl hezčí. ... Ve chvíli, když to budem dělat, tak vlastně budeme i šťastnější a vlastně takový spokojení a naplněnější v tom životě.

CLAUDIA: [vysvětlení komunikace s organizátorem dobrovolnických aktivit během pandemie COVID-19] Já jsem mu prostě napsala jednou nebo dvakrát a pak už jsem se na to vykašlala, ale pak udělal na podzim ten větší open call na dobrovolníky a v ten moment jsem byla jako fakt namotivovaná mu psát do té doby, dokud se tam nedostanu, protože jsem fakt měla potřebu během tohohle průseru, do kterého se celý svět dostal, nějakým způsobem pomoci.

Ve druhém, méně častém případě, zde smysl dobrovolnictví vychází z individuální identity každého člověka. Jeho zvnitřnění je zde vnímáno jako prerekvizita k tomu, zda se do nějaké dobrovolnické aktivity vůbec pouštět:

ALBERT: Podle mě to, co spojuje u toho dobrovolnictví, je vnitřní charakter každé osoby. Protože člověk, který prostě není přesvědčen o tom, že to má smysl, tak to dělat nebude.

To je vyzdvíženo i ve fokusní skupině, kde se objevuje většinová nevole k tomu, aby bylo dobrovolnictví nějak více systémově implementováno, protože bez vnitřního smyslu by ta činnost ztratila význam.

Dobrovolnictví jako zdroj resilience

Dobrovolnictví v komunitách je v příbězích interpretováno jako zdroj energie, nových impulsů a jakéhosi testovacího prostoru pro vykročení z komfortní zóny. Následující příklady ukazují, že respondenti dobrovolnické činnosti přisuzují zlepšení svého zdravotního stavu, práce se stresem či sebereflexe, vedoucí k solidaritě jako zdroji zpětné energie:

BEN: Oni mě šli prosit, prej ‘potřebujeme terénní pracovníky, nemáme lidi, teď někdo odpadl, my nemáme, sociální pracovníky. Půjdeš s náma do toho i přesto, že budeš teď pár měsíců zavřenej tady v tom domě?’ A já jo, jdem do toho. ... Paradoxně mi to trošku ulevilo v tom, že mi to osekalo úplně všechno ostatní, že jediný, co jsem dělal, bylo tohle a mně se hrozně zlepšil zdravotní stav. Akorát to bylo stresující. Všichni chtěli umřít a tak (smích). Jako zní to divně, ale mě to hrozně pomohlo.

ALBERT: [v rámci fokusní skupiny v reakci na Claudii a téma stresu při dobrovolnictví] Teď se mi v hlavě rozsvítila žárovka. Já se s tím stresem učím pracovat tak, že se učím umět selhávat. Prostě když se něco nepovede, tak se to snažím přijímat a prostě to brát jako, nevím, že jsem to pokazil. A to je pro mě novinka. A to mi vlastně pomáhá se vypořádat se stresem.

FRIDA: Tady bych to možná propojila s tím dobrovolničením, že pomáhá se aspoň trochu snažit ne tu situaci nebo problém prostě potlačovat a kašlat sama na sebe, ale spíš jako se snažit vyjít ze sebe a zaměřit se i na druhé. Prostě se rozhlédnout kolem sebe a říct si ‘teď bych možná mohla někomu pomoci, třeba někde dobrovolničit’, a takhle si myslím, že to není vyloženě útek, ale je to spíš něco, co nám pak může dát nadhled a pomůže nám se na tu naši situaci podívat trošku jinýma očima.

Prvek resilience ovšem selhává v případě, kdy se z činnosti začne pro dobrovolníka vytrácet její smysl. V některých případech je to označováno jako ztráta ideálů, jinde jako osobní vyhoření či vyhasnutí víry v pozitivní dopad činnosti. Dobrovolníci se vnímají jako resilientnější spíše směrem mimo rámec činnosti jako takové, protože při ztrátě smyslu dobrovolnictví opouštějí, nehledě na přesvědčení o své získané odolnosti.

Dobrovolnictví v období vynořující se dospělosti: reflexivita a komunitnost

Čím je komunitní rozměr dobrovolnictví pro mladé respondenty důležitý? Můžeme u mladých, reflexivních dobrovolníků pozorovat tradičnější prvky kolektivního stylu dobrovolnictví? Naši dobrovolníci mají sklon participovat na komunitě, ale ne nutně v trvalém a tradičním slova smyslu. Hledají tam spíše příležitost či prozkoumání něčeho nového. Zapojení v komunitě tedy nevnímají jako něco absolutního a jsou schopni pomyslnou kotvu své identity opět zvednout a posunout se někam dál. Otisk této dočasné komunitní identity v nich nicméně zůstává i po opuštění daného společenství a reflexivně se k němu vztahují.

Ve vyprávění respondentů ve věku vynořující se dospělosti dominují charakteristiky reflexivního dobrovolnictví. Na následujících případech chci ale demonstrovat řadu prvků dobrovolnictví kolektivního: tíhnutí ke kolektivní identitě a skupinové příslušnosti, vztažení se k dobrovolnictví jako nástroji potvrzení identity či dlouhodobou skupinovou integraci:

CLAUDIA: Já jsem zjistila, že mě jakoby baví dělat ty věci pro nějakou tu komunitu. ... Při těch sportovních aktivitách jsem vlastně poprvý zažila, že lidi sou hodný a fajn a milí měla jsem prostě v sobě potřebu to těm lidem vracet, že se tam cejtím dobře. Takže to byla taková první z motivací k tomu 'dělat něco navíc', že to chci vracet té komunitě. To, co ona mi vlastně dává, nějaký pocit sounáležitosti a toho bezpečného místa.

VÝZKUMNÍK: Jak dlouho už se takhle cejtíš, že ten život je nějakým způsobem takhle posazený a že je ti v tom dobře?

DANIEL: Od roku 2018 asi.

VÝZKUMNÍK: Což bylo to období maturity, jo? A proč jsi řekl zrovna 2018?

DANIEL: Nevím, asi že jsem začal bejt nějaký jako magor do kultury (smích).

...

Mě to tam baví. Vlastně si můžu zkouknout ty inscenace jako dobrovolník, můžu se vlastně jako zadarmo kouknout na tu divadelní hru. ... A když skončí nějaká inscenace, tak tam třeba kecáme spolu. Jsem v takový čtyřčlenný partě. Vlastně se scházíme občas. Od té doby se takhle vídáme, jsme v kontaktu, třeba si jdeme sednout na Střelecký ostrov a tam kecáme, nebo do planetária.

Závěr

Životní příběhy mladých dobrovolníků jsou prostoupeny symptomy reflexivní modernizace. Jejich biografie se zdá být bohatá na změny a nutnost se adaptovat a činit důležitá rozhodnutí dříve, než je dospělost plně završena. Dobrovolníci při reflexi popisují jakési milníky, významné a někdy až emotivní životní události či momenty uvědomění. Ty v některých případech sehrály roli spouštěče dobrovolnické činnosti, v jiných byly jejím důsledkem. Tak či onak vedly k reflexivní změně přemýšlení či přímo identity.

Specifickou úlohu na této dobrovolnické cestě životem plnily komunity a jejich formativní potenciál, ať už jako důležitý kotvící prvek v prostředí tekuté modernity plné nejistot, či jako prostředek seberealizace. Komunitám přikládali respondenti klíčovou úlohu a takřka si nedokázali představit, že by tento rozměr z jejich života vymizel. Čteme zde výrazné prvky kolektivního dobrovolnictví, jako jsou silná náklonnost ke komunitám, kolektivní identitě a skupinové příslušnosti či komunitě coby nástroji biografické stability a potvrzení identity. To se ve vyprávěních kloubí s prvky dobrovolnictví reflexivního v podobě reagování na nepředvídatelnost životní dráhy, delokalizovanost dobrovolnického závazku, svobodné nejistoty nebo využití činnosti k vyrovnání se s vlastní nejistotou (Hustinx – Lammertyn 2003). Kombinace těchto prvků zpravidla vyústila ve zvnitřnění dobrovolnické zkušenosti jako dočasné kotvy, jež i po skončení dobrovolnického angažmá zanechává v identitě dobrovolníka zřetelný otisk a povzbuzuje k dalším příležitostem a objevování.

Kombinace konceptů kolektivního a reflexivního dobrovolnictví a vynořující se dospělosti se ukazuje jako relevantní cesta kvalitativního výzkumu, která nám umožňuje zkoumat dobrovolnictví u mladých lidí z nových úhlů. Dobrovolnictví dává do pozice jakéhosi testovacího prostoru, jenž mladému člověku dodává energii posouvat se dál do dospělosti a je zdrojem naplnění a smyslu. Když se tento zdroj vyčerpá a z pohledu mladého dobrovolníka již není důvod v činnosti pokračovat, někdejší smysl se posléze otiskne do formující se identity a může dát životu nový směr.

Ondřej Hruběš absolvoval studia občanského sektoru na Fakultě humanitních studií UK, působil v organizaci Člověk v tísni a nyní řídí projekty ve Skautském institutu. Zároveň studuje doktorský program na své alma mater. Cílem jeho disertačního projektu je prozkoumat, jakou úlohu hraje dobrovolnická činnost ve formování identity současného mladého člověka a jeho vztahu ke komunitám.
Kontakt: hrubeson@gmail.com

Použitá literatura

- Alvesson, Mats. 2003. „Beyond Neopositivists, Romantics, and Localists. A Reflexive Approach to Interviews in Organizational Research: A Reflexive Approach to Interviews in Organizational Research.“ *The Academy of Management Review* 28, 2003, 1: 13–33.
- Arnett, Jeffrey J. 2014. *Emerging Adulthood. The Winding Road from the Late Teens Through the Twenties*. Oxford: Oxford UP.
- Arnett, Jeffrey J. 2000. „Emerging Adulthood. A Theory of Development from the Late Teens through the Twenties.“ *American Psychologist* 55, 2000, 5: 469–480. Dostupné z <https://doi.org/10.1037//0003-066X.55.5.469> [cit. 2023-12-07].
- Bauman, Zygmunt. 2020. *Tekutá modernita*. Praha: Portál.
- Bauman, Zygmunt. 1997. *Postmodernity and Its Discontents*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Ulrich. 1992. *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Bernard, Josef. 2008. „Osobní identita v diskurzu společnosti pozdní moderny.“ Pp. 120–135 in *Soudobá Sociologie II*. Praha: Karolinum.
- Bowe, Mhairi – Gray, Debra – Stevenson, Clifford – McNamara, Niamh – Wakefield, Juliet R. H. – Kellezi, Blerina – Wilson, Iain et al. 2020. „A Social Cure in the Community. A Mixed-method Exploration of the Role of Social Identity in the Experiences and Well-being of Community Volunteers.“ *European Journal of Social Psychology* 50, 2020, 7: 1523–1539. Dostupné z <https://doi.org/10.1002/ejsp.2706> [cit. 2023-12-15].
- Dudová, Radka. 2011. „Kvalitativní výzkum životních drah. Life stories a biografický výzkum.“ *Socioweb* 9, 2011, 11: 2–4.
- Dudová, Radka – Hašková, Hana. 2014. „Quantitative and Qualitative Approaches in Life Course Research.“ *Data and Research – SDA Info* 8, 2014, 1: 5–24. Dostupné z <https://doi.org/10.13060/23362391.2014.8.1.112> [cit. 2023-12-15].
- Erel, Umut. 2007. „Constructing Meaningful Lives. Biographical Methods in Research on Migrant Women.“ *Sociological Research Online* 12, 2007, 4: 35–48. Dostupné z <https://doi.org/10.5153/sro.1573> [cit. 2023-12-28].
- Erikson, Erik H. 1968. *Identity. Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton.
- Essen, Johan von. 2014. „On the Meaning of Volunteering. A Study of Worldviews in Everyday Life.“ *Foundations of Science* 21, 2014, 2: 315–333.
- Frič, Pavol – Vávra, Martin. 2012. *Tři tváře komunitního dobrovolnictví: neformální pomoc, organizovaná práce a virtuální aktivismus. Neformální pomoc, organizovaná práce a virtuální aktivismus*. Praha: Agnes. Dostupné z <https://www.hest.cz/cdn/public/001140.pdf> [cit. 2023-12-08].
- Giddens, Anthony. 1991. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Gray, Debra – Stevenson, Clifford. 2019. „How Can ‘We’ Help?: Exploring the Role of Shared Social Identity in the Experiences and Benefits of Volunteering.“ *The Journal of Community and Applied Social Psychology* 30, 2019, 4: 341–353.
- Holubová, Kateřina. 2016. „Koncept identity na poli sociologické teorie.“ *AUC Philosophica et Historica* 2016, 2: 31–49. Dostupné z https://karolinum.cz/data/cascislo/5443/PheH_2_2016.pdf [cit. 2023-12-15].

- Hustinx, Lesley – Lammertyn, Frans. 2000. „Solidarity and Volunteering under a Reflexive-modern Sign. Towards a New Conceptual Framework.“ *ISTR's Conference Working Papers*, 2000, 2: 2–25. Baltimore, MD, USA: Johns Hopkins University.
- Hustinx, Lesley – Lammertyn, Frans. 2003. „Collective and Reflexive Styles of Volunteering. A Sociological Modernization Perspective.“ *VOLUNTAS, International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 14, 2003, 2: 167–187. Dostupné z <https://doi.org/10.1023/A:1023948027200> [cit. 2023-12-07].
- Jenkins, Richard. 2000. „Categorization: Identity, Social Process and Epistemology.“ *Current Sociology* 48, 2000, 3: 7–25. Dostupné z <https://doi.org/10.1177/0011392100048003003> [cit. 2023-12-15].
- Marta, Elena – Pozzi, Maura. 2008. „Young People and Volunteerism. A Model of Sustained Volunteerism During the Transition to Adulthood.“ *Journal of Adult Development* 15, 2008, 1: 35–46. Dostupné z <https://doi.org/10.1007/s10804-007-9033-4> [cit. 2023-12-28].
- McAdams, Dan P. – Josselson, Ruthellen – Lieblich, Amia. 2006. *Identity and Story. Creating Self in Narrative*. Washington: American Psychological Association.
- Melles, Gavin. 2005. „Beyond the Romantic Impulse for Authentic Data to Construction of Meaning in Interview-based Educational Research.“ *Qualitative Research Journal* 5, 2005, 2: 21–30.
- Schwartz, Seth J. – Zamboanga, Byron L. – Luyckx, Koen – Meca, Alan – Ritchie, Rachel A. 2013. „Identity in Emerging Adulthood.“ *Emerging Adulthood* 1, 2013, 2: 96–113. Dostupné z <https://doi.org/10.1177/2167696813479781> [cit. 2024-01-12].
- Silverman, David. 1989. „Six Rules of Qualitative Research. A Post-Romantic Argument – A Post-Romantic Argument.“ *Symbolic Interaction* 12, 1989, 2: 215–230.
- Sokol, Justin T. 2009. „Identity Development Throughout the Lifetime. An Examination of Eriksonian Theory.“ *Graduate Journal of Counseling Psychology* 1, 2009, 2: 138–148.
- Qu, Sandy Q. – Dumay, John. 2011. „The Qualitative Research Interview.“ *Qualitative Research in Accounting & Management* 8, 2011, 3: 238–264.

DOBROVOLNÁ SLUŽBA VLASTI. ZÁJEM O VSTUP DO AKTIVNÍ ZÁLOHY ARMÁDY ČR V DOBĚ KRIZE

Jan Bubanec

Fakulta humanitních studií UK Praha

Voluntary Service to the Country. Interest in Joining the Czech Active Army Reserve in Times of Crisis

Abstract: This article focuses on the motivations of candidates for service in the Active Reserve or for completing Voluntary Military Training. In the context of the ongoing war in Ukraine, people's interest in service is sharply rising. Thus, the main research objective is to shed light on the motivations for serving in the military in the context of the proximity to potential threats, for which I used the qualitative research methods of semi-structured interview analysis, participant observation, social network analysis, and secondary data. In this article, I provide an overview of the existing research and introduce concepts through which the Active Reserve Institute can be perceived, especially the concepts of respnzibilization and that of reserve soldiers being transmigrants. This article is the output of a completed bachelor thesis on the topic. It contains a cross-section of this work and its findings, which show the need for new motivation categories and how the presence of potential conflict affects the perception of defense in the eyes of society.

Keywords: *active reserve; voluntary military training; service to country; army; citizenship; volunteering; transmigration; respnzibilization; war in Ukraine*

„Udělejte něco pro svou zem – vstupte do aktivních záloh“; „Aktivní záloha hlásí enormní zájem uchazečů“; „Kvůli válce na Ukrajině je až desetkrát vyšší zájem o aktivní zálohu“. Tyto a podobné nadpisy článků jsme mohli sledovat

na předních stranách tisku i hlavních zpravodajských portálech na internetu už od začátku konfliktu na Ukrajině, který trvá již druhým rokem. Od začátku této války zažívá naše armáda nepřetržitý zvýšený zájem občanů o bezpečnostní problematiku, počet uchazečů o aktivní zálohu stoupl až desetinásobně, dobrovolná vojenská cvičení jsou na tom podobně (Vik 2022; Tauberová 2023). Za vojenskou pomoc Ukrajině získala v loňském roce Armáda ČR velké finanční dary od USA (Uhlíř 2023). V letošním roce poprvé od vstupu České republiky do Severoatlantické aliance vláda schválila zákon o dvouprocentním výdaji HDP na obranu (Kopecký 2023).

V jistém slova smyslu se tak Česká republika a její armáda nacházejí v přelomovém období, kdy se mění ustálené pořádky. Změny, které byly ještě před dvěma lety na horizontu příštích desetiletí, přispěchaly na pořad dne. To vše mi bylo motivací pro sepsání antropologické bakalářské práce,¹ která se věnovala problematice aktivní zálohy a tzv. dobrovolného vojenského cvičení v kontextu dnešní doby. V tomto článku bych nejprve představil institut aktivní zálohy (dále jen „AZ“) a dobrovolného vojenského cvičení (dále jen „DVC“). Poté představím svůj bakalářský výzkum a jeho závěry – jaké byly motivace uchazečů o AZ (DVC) a jakými koncepty lze institut AZ nahlížet.

Co je „aktivní záloha“ a co „dobrovolné vojenské cvičení“

Aktivní záloha je součástí zálohy ozbrojených sil České republiky, což ukládá zákon č. 585/2004 Sb. (zákon o branné povinnosti a jejím zajišťování). Jedná se o formu dobrovolného převzetí branné povinnosti v době míru. Do AZ jsou vojáci zařazováni na základě vlastní žádosti, a to na dobu do tří let, vydáním rozhodnutí ředitele krajského vojenského velitelství. Aktivní záloha je nejlépe připravenou zálohou OS ČR určenou k doplňování armády době v míru, za stavu ohrožení státu a za válečného stavu (postavení upravuje zákon č. 45/2016 Sb., zákon o službě vojáků v záloze). Aktivní záloha je prostředkem k posílení některých schopností armády a zároveň vojáci v AZ posilují civilně-vojenské vztahy (srov. Stejskal 2015; Zetocha 2007).

K plnění úkolů ozbrojených sil se vojáci v AZ připravují formou vojenských cvičení. K samotnému plnění úkolů v době míru můžou být vojáci v AZ povoláni

¹ Jan Bubanec: *Dobrovolná služba vlasti – zájem o vstup do aktivní zálohy AČR v době krize*. Rkp. bakalářské práce obhájené na Fakultě humanitních studií UK v Praze, 2023. Práci vedla Markéta Zandlová.

do služby v operačním nasazení. Mohou být nasazeni k záchranným pracím, k plnění úkolů Policie ČR, ke střežení objektů důležitých pro obranu státu, anebo do operací na území ČR nebo v zahraničí (Ministerstvo obrany 2017). Zájemci o službu v AZ musí absolvovat kurz základní přípravy na vojenské akademii ve Vyškově. Kurzy jsou koncipovány nepřetržitou formou 4týdenního intenzivního výcviku bez možnosti opustit areál. Po tomto kurzu základní přípravy jsou vojáci zařazeni ke svým jednotkám, které si předtím vybrali (teritoriální strážní či bojové jednotky), standardně na 3 roky. Potom může být v případě zájmu občana závazek prodloužen.

Další možností, jak se občané mohou dobrovolně zapojit do obrany vlasti, ale nezavázat se ke službě v AZ na několik let, je tzv. dobrovolné vojenské cvičení („DVC“). Spočívá v tom, že občan převezme dobrovolně výkon branné povinnosti a požádá o účast na vojenském cvičení. KVV této žádosti vyhoví a do 2 let je uchazeč odeslán na kurz základní přípravy (ve stejném rozsahu jako AZ) s tím, že po skončení kurzu mu závazek končí, vrátí zapůjčenou uniformu a nevztahují se na něj žádné další povinnosti (Ministerstvo obrany 2023a).

Zcela aktuálně v době vzniku tohoto článku byla schválena úprava branné legislativy, která kromě výše zmíněných možností zapojení občanů do obrany státu přináší institut tzv. dobrovolného předurčení. Všem občanům, kteří dosáhli 18 let (tedy se na ně vztahuje branná povinnost), bude doručena informace o tom, jak lze participovat na obraně, a pokud se občan rozhodne pro dobrovolné předurčení, znamená to pro něj bezprostředně pouze absolvování zdravotní prohlídky. Zároveň se však zavazuje k povinnosti zúčastnit se cvičení a osvojit si základní vojenské dovednosti, pokud by došlo k podstatnému zhoršení bezpečnostní situace. O konání těchto cvičení by musela rozhodnout vláda a sněmovna (Ministerstvo obrany 2023b).

Metodologie

Cílem výzkumu bylo osvětlit, proč lidé vstupují do AZ / absolvují DVC právě v této době krize, a pochopit, jak uchazeči konceptualizují přechod mezi civilním a vojenským prostředím. Za tímto účelem jsem se rozhodl zúčastnit dobrovolného vojenského cvičení (srpen/září 2022), to znamená, že jsem byl insider – součást zkoumaného terénu. Využil jsem metod kvalitativního výzkumu, jako jsou polostrukturované rozhovory s účelovým vzorkem účastníků kurzu základní přípravy pro AZ a DVC ve Vyškově (9 osob), analýzu sociálních sítí a náborových materiálů armády (Facebook, webové stránky), analýzu sekundárních dat,

kteřá se vážou k tématu (např. Burian 2012; Kamenský 2015; Kopecká 2015; Stehlíková 2018), a terénní poznámky ze zúčastněného pozorování.

V rámci zúčastněného pozorování jsem se pohyboval v jasně ohraničeném terénu kasáren, kde se kurz základní přípravy konal 6 týdnů bez možnosti areál opouštět. Moje pozornost byla zaměřena především na členy mé jednotky (čety), do kterých jsme byli rozřazeni a v rámci kterých se odehrával veškerý program, a dále pak na naše instruktory a další osoby, se kterými jsme přišli do styku. Ke zúžení zacílení vzorku nutně muselo dojít v rámci polostrukturovaných rozhovorů. Ty probíhaly během dvou volných dní uprostřed kurzu v oddělené místnosti a byly zaznamenávány na diktafon. Pro rozhovory jsem volil účelový výběr výzkumného vzorku a účelové vzorkování. Počet osob, se kterými jsem mohl rozhovory provést, byl omezený časem i prostředím, přesto jsem se snažil o vzorek heterogenní povahy, ve kterém byli zastoupeni účastníci z různých věkových, vzdělanostní a genderové kategorie a svým zastoupením odpovídali poměrům v celé četě.

označení	věk	pohlaví	povolání	vzdělání	AZ/DVC	místo působení
Vojínka č. 1	41	žena	manažerka	vysokoškolské	AZ	Praha
Vojín č. 2	20	muž	student	vysokoškolské	DVC	Praha/Itálie
Vojín č. 3	25	muž	student	vysokoškolské	AZ	Praha/Liberec
Vojínka č. 4	24	žena	výzkumnice	vysokoškolské	AZ	Strakonice
Vojín č. 5	26	muž	podnikatel	vysokoškolské	AZ	Jihlava
Vojín č. 6	21	muž	student	vysokoškolské	AZ	Praha
Vojín č. 7	21	muž	student	vysokoškolské	DVC	Pardubice/Brno
Vojín č. 8	23	muž	student	vysokoškolské	AZ	Jihlava/Brno
Vojín č. 9	43	muž	skladník	vyučen	AZ	Olomouc

Tabulka 1. Představení informantů (vlastní zpracování).

V souladu s etickými principy jsem o výzkumu předem informoval velitelství výcviku – Vojenskou akademií Vyškov. Hlavnímu instruktorovi naší čety jsem na místě sdělil svůj záměr a on mi následně povolil provést rozhovory s vybranými členy čety. Zúčastněným osobám jsem vysvětlil principy anonymizace a možnost nebýt součástí výsledného textu. S vybranými vojáky jsem vedl rozhovory s jejich informovaným souhlasem, který byl zaznamenán na nahrávkách.

Dále v tomto článku budu citovat útržky z rozhovorů a z důvodu anonymity participanty označuji vždy jako vojín / vojína a číselně odlišením.

Rovněž je třeba upozornit na případné limity výzkumu, které se projeví zejména v obtížnosti kontaktování uchazečů o službu, kteří se přihlásili po začátku války na Ukrajině (mým opakovaným žádostem osobně, telefonicky či e-mailem na Rekrutační středisko a Agenturu personalistiky nebylo vyhověno). Provedení rozhovorů a pozorování tak bylo realizováno přímo na kurzu základní přípravy, kde byli lidé, kteří se rozhodli vstoupit do služby, již před začátkem konfliktu. Téma války se však odrazilo v jejich motivacích a uvažování o službě v Armádě České republiky, jak potvrdily provedené rozhovory.

„Něco visí ve vzduchu“ – přítomnost války na cvičení

Rád bych na úvod zařadil kapitolu opřenou převážně o zúčastněné pozorování, kde poukážu na to, jak se hrozba války propisovala do celého procesu od vstupu do AZ až do zakončení kurzu. Při oznamování svého rozhodnutí rodině a přátelům jsem se setkával vedle nepochopení také s reakcemi souvisejícími s válkou na Ukrajině. Podobně na tom byli i moji informátoři: „Můj děda si myslel, že mě pak pošlou někam na Ukrajinu (smích)“ (vojín č. 2). „Mamka mě podporuje, ale má strach, že kdyby šlo do tuhého, musela bych nastoupit“ (vojínka č. 4). „Doma jsem musel zdůraznit, že se nechystám k profíkům, a přítelkyně nechce, abych vstupoval do AZ – má strach“ (vojín č. 7).

I v průběhu kurzu byla atmosféra v tomto ohledu zvláštní. Uvědomění toho, že zatímco my jsme si tam „hráli na vojáky“, reální lidé v reálném boji v ten stejný čas umírali, bylo děsivé. V průběhu dne jsme neměli přístup k telefonu, a tak jsme každý večer četli zprávy, co se na bojištích Ukrajiny odehrálo nového. Rovněž instruktoři často své výklady doplňovali o poznámky týkající se dění na Ukrajině, rozebírali jsme reálné příklady například na hodinách taktické přípravy. Vedle toho bylo téma Ukrajiny častým námětem vtipů typu „tohle na Ukrajině potřebovat nebudeš“, nebo když jsme se na korbě tatro bez oken přepravovali již delší dobu neznámo kam: „Jedeme na frontu, až vylezeme, hlavně nezkoušejte ruštinu“ apod. Tyto vtipy jsou příkladem situací, kdy má člověk tendenci zlehčovat věci, ze kterých má strach, ale nejsou natolik přítomné, aby byly přímým ohrožením (srov. Janeček 2023).

Jednoho dne se v areálu konal charitativní běh, ke kterému jsme se dobrovolně povinně připojili. V „bouřlivém proslovu“ velitel kasáren opakovaně vyzýval k tomu, že chce slyšet náš bojový pokřik „Ů-Á“ (bylo nás přes osm

set vojáků), s hlasitostí nebyl spokojen, a tak řekl, abychom si uvědomili, že jako vojáci jsme zabijáci, že si máme představit to, jak s bajonetem a bojovým pokřikem běžíme proti nepříteli a páreme jeho břicho v boji o vlastní přežití. Zděšení bylo patrné na všech. Bylo to poprvé, co jsme byli konfrontováni s krutostí a nesmyslností války a zabíjení. Představa, že tohle a mnohem horší věci se skutečně odehrávají v ne příliš vzdáleném konfliktu, byla zdrcující. Tento velitel považoval „párání“ za jakýsi druh iniciace, a proto jsme na závěr našeho kurzu všichni běželi a s bajonety probodávali pytle naplněné slámou...

Jak uvádí Haluzík (2018: 65), právě tento pocit, že „něco visí ve vzduchu“, že to už brzy musí „vybuchnout“, „je zážitkem přechodového rituálu a zdrojem pocitu jednoty a skupinové identifikace a potřeby ‚být u toho‘. Později i jen vzpomínka na toto období bude faktorem při motivaci a rozhodnutí do konfliktu vstoupit“. Proto je tak těžké proniknout na pozadí motivací aktérů válečných konfliktů, protože často leží ve zdánlivě bezvýznamné minulosti.

Motivace ke vstupu do AZ / pro absolvování DVC

Motivací k zapojení se a setrvání ve službě vlasti skrze institut aktivní zálohy může být mnoho. Často se motivace skládají z mnoha rozmanitých faktorů a záleží na spouštěcím momentu, který tuto výslednici promění v čin. Téma aktivních záloh je celkově velmi složité uchopitelné už jen z toho důvodu, že v každém státě nabývá odlišné podoby, proto je těžké přejímat výzkumy a koncepty ze zahraničních studií, protože jsou zasazeny do odlišného kontextu. V České republice se výzkumu aktivních záloh nikdo systematicky nevěnuje, a tak se v sekundárních zdrojích (publikované bakalářské a diplomové práce) objevují jen koncepty přejaté z profesionální armády od vojáků z povolání – těm se dlouhodobě věnuje například Zetocha (2007), který do českého prostředí přináší koncept postmoderní armády F. Battistelliho (1997) navazující na C. Moskose (1994) a předkládá následující typologii motivací:

- a) předmoderní (institucionální) – např. *vlastenectví, služba vlasti, řád, přínos pro společnost, tradice, hrdost*;
- b) moderní (zaměstnanecké) – např. *jistota finančního přínosu, možnost vazby na AČR*;
- c) postmoderní, (postmaterialistické) – např. *touha po dobrodružství, touha po nevšedním zážitku, únik z reality, nová výzva, překonání sebe sama*.

Stejně jako Zetocha s těmito kategoriemi pracovala i Čavrnochová (2012). Na základě vlastních výzkumů se oba shodují na tom, že institucionální motivace ustupují do pozadí. Oba však pracují pouze s profesionálními vojáky, a navíc v době před začátkem válečného konfliktu na Ukrajině. Vezmeme-li v potaz AZ, pak finanční motivace (spadající typicky do zaměstnanecké kategorie motivací) nepřichází k úvahu – ze služby vždy plyne pouze menší, vedlejší přírůdek (Stejskal 2015). Provedl jsem proto analýzu sekundárních dat z bakalářských a diplomových prací (např. Burian 2012; Kamenský 2015; Kopecká 2015; Stehlíková 2018), z níž vyplynulo, že zaměstnanecké motivace jsou zmiňovány na posledním místě, nebo jsou nejméně zastoupeny. Klíčovou roli hrají institucionální motivace v kombinaci s postmateriálními. Autoři citovaných akademických prací zdůrazňují, že motiv vlastenectví, touha po dobrodružství a být užitečný je pro aktéry prioritou.

Data z mého výzkumu naznačují, že trojstupňový model podle Zetochy je až příliš zjednodušující pro zachycení všech dimenzí motivací, které uchazeči o AZ či účastníci DVC mají (Zetocha 2007). Ve všech případech se jednalo o kombinaci mnoha faktorů, které k rozhodnutí vedly. Předpokladem výzkumu bylo, že u příslušníků aktivní zálohy jsou stále velmi akcentovány motivace institucionální, ba hrají přímo klíčovou roli. Ačkoliv pocit vlastenectví (coby zástupce institucionální kategorie) neuvedl nikdo jako primární motivaci, při hlubší analýze rozhovorů se ukazuje jako silný motiv, který má většina se službou spojený – například v projektivní a asociační technice, kdy jsem se tázal na jedno slovo, které se jim váže s pojmem armáda / aktivní záloha. S aktivní zálohou se jim pojila právě pomoc, dobrovolnost, připravenost a vlastenectví. Navíc Zetocha řadí do této kategorie rovněž „touhu být prospěšný pro společnost“ (ibid.: 32), která je akcentována u většiny dotazovaných, na rozdíl od výzkumů prováděných s profesionálními vojáky (např. Čavrnochová 2012; Černá 2022; Komendová 2014; Poláček 2018).

Nelze pominout otázku hodnot, na kterou mnozí kladli důraz, ať už byly spojeny s životním stylem v naší zemi („Hodně důležitý jsou svobody – tady všichni Amerika, jak je skvělá, ale seš tam strašně nesvobodnej – nemůžeš si sednout do parku a dát si pivo. U nás máme vyvážený, že stát chrání člověka, ale přitom ho příliš neomezuje“ [vojínka č. 1]), nebo s Evropskou unií („Evropská kombinace systému a kultury – každý má příležitost být úspěšný a třeba nebýt korumpovatelný. Jsou to spíš hodnoty, za které bych bojoval – demokracie, svoboda, tolerance, než vlast jako taková“ [vojín č. 7]), všechny se nějakým způsobem dotýkaly svobod. Vojenská služba, která je cestou k naplnění ideálu

občana, jemuž není lhostejný osud jeho vlasti, váží si hodnot s ní spojených a má touhu tyto hodnoty bránit, podle Zetochy spadá do *institucionálních* (předmoderních) motivací (Zetocha 2007: 31).

Jak se však ukazuje, tento model nedostačuje dnešní době a podobě aktivní zálohy, ve které lze naopak prvek svobody vnímat jako čistě postmoderní záležitost. Zetocha říká, že postmoderní motivace zahrnují touhy jednotlivce po naplnění vlastních ambicí. Pokud někdo nechce do armády kvůli ztrátě politických ambicí, lze to vnímat jako postmoderní záměr. „Chtěl jsem do profesionální armády, ale jak jsem řekl, pro mě je svoboda na prvním místě, a v tom mi AZ vyhovuje. Já se zajímám o politiku a moje politické ambice by byly pryč. Myslím si, že potenciál, který mám, by byla škoda nechat jen v armádě“ (*vojín č. 5*). Nebo trochu z jiného úhlu: „Zvažovala jsem profesionální armádu, ale ten režim, to asi ne. Jako vstávat v 6 ráno, a taky mě můžou převelet, když máš rodinu, je to dost limitující – děti, školy, manžel, práce, takže to nepřipadá v úvahu. To moc na vážno. Takhle si z toho vezmeš to hezký – pomůžeš, vyzkoušíš si to, ale zůstaneš tak trochu jednou nohou na svobodě a nevztahuješ se na tebe brutálně přísná pravidla“ (*vojínka č. 1*). Zde již Zetocha nedává uspokojivé vysvětlení – ambice, hodnoty, svoboda, politické vyjádření se zde bijí na pomezí institucionálních a postmoderních motivací, bude tedy třeba revidovat to, jak je vnímáme.

Stereotypní představy – problém a výzva zároveň

Motivy, které se v rozhovorech opakovaly, se často dotýkaly stereotypních představ o armádě, jež stále kolují v hlavách české společnosti a ovlivňují náš pohled na armádu a samotné vojáky. Jak ty negativní – „hlupák, guma, zelený mozek, někdo, kdo na sebe řve, člověk, co nezvládá jiné práce, macho, který si léčí své komplexy“ (*vojín/ka č. 2, 4, 5, 7*), tak na druhé straně představy vojáků jako hrdinů, kteří vždy zachrání situaci: „Když vidím vojáka, mám vždy respekt“ (*vojínka č. 4*), „Vždycky nakonec přijdou tihle lidé v uniformě a vytáhnou nás z průseru“ (*vojín č. 8*). Ať už jsou zdrojem těchto představ filmy, nebo cokoliv jiného, podle informátorů tyto stereotypy ovlivňují vnímání armády společností, což se může promítnout i do náboru potenciálních rekrutů, kteří buď jejich vlivem o službu vůbec zájem nemají, anebo v opačném případě si tento zájem musí obhájit ve vztahu k rodině a okolí.

Část těchto představ může dle odpovědí informantů plynout z toho, že armádní prostředí se veřejnosti jeví jako neprůhledné, tajné apod., podle nich

je důležité, aby byla armáda vidět, tj. aby byla v kontaktu s veřejností. Možná je právě tohle důvod, proč má skutečně, tak jak někteří popisovali, PR armády tendenci neustále zpřístupňovat vojenské prostředí, zprostředkovávat vhledy do zákulisí. Ať už jde o jednorázové akce, jako jsou dny otevřených dveří, dny AČR, IZS aj., nebo o strategie příspěvků na sociálních sítích přinášejících pohledy do zákulisí. Například právě v tuto chvíli probíhá aktivní spolupráce s influencerem Janem Hajko (především na YouTube). Ten vždy stráví celý den u vybrané jednotky, která mu ukáže, co přesně má v armádě na starost, a na základě toho vznikne sestříhaný videoklip poutavý pro široké publikum (Armáda České republiky 2023). Tím lze rovněž vysvětlit energii a finance vydávané na rozpohybování projektu POKOS, který má veřejnost s bezpečnostní problematikou systematicky seznamovat.

Není možné nezmínit, že na případné motivace pro účast na AZ má vliv i aktuální bezpečnostní situace. Celkově dotazovaní předpokládali, že se společnost bude díky válce na Ukrajině víc zajímat o armádní problematiku, nebude již obtížné sehnat pro armádu finanční prostředky a lidé se budou více zapojovat do obrany státu. Čímž odkazují na princip responzibilizace, který říká, že se zvyšuje tlak na převzetí odpovědnosti a na to, že každý jedinec musí učinit samostatné rozhodnutí v zájmu zabezpečení potřeb, jako je mimo jiné obrana (Juhila – Raitakari – Hall 2016). Dobře to ilustruje odpověď *vojína* č. 8: „Kdo chce mír, připravuje se na válku – to nám Ukrajina ukázala, že to není někde daleko, ale může to být rychle tady, a proto je třeba se připravovat – stát i každý občan.“ V širším smyslu se z odpovědi dá vyčíst i to, že vstup do AZ může být reakcí na responzibilizační diskurz armádního náboru a celkově neoliberální responzibilizační tlaky.

Aktivní záloha a koncept transmigrace

S novým teoretickým rámcem, potřebou rekonceptualizace pohledu na AZ, na jejich jedinečnou pozici v rámci armády přišli Edna Lomsky-Feder, Nir Gazit a Eyal Ben-Ari z Hebrejské univerzity ve své studii *Reserve Soldiers as Transmigrants* (Lomsky-Feder et al. 2008), kde navrhují přirovnat vojáky AZ k transmigrantům. Samotná transmigrace vychází z transnacionalismu – příkladem může být člověk pocházející z jedné země, kde má rodinu a přátele, pracující však v jiném státě, kde rovněž vytváří nějaké sociální vazby. Neustále mezi těmito státy („světy“) migruje, má dva domovy. „Nerezignují na udržování původních sociálních vztahů a nevzdávají se původních identit“ (Szaló 2007: 8).

„Tito lidé žijí v heterogenním sociálním prostředí, mají stále vazby na původní prostředí a transnacionalismus zkoumá, jak tyto vazby ovlivňují imaginaci, jednání a každodenní život aktérů žijících na všech koncích transnacionální vazby“ (Henig 2007: 96). Přirovnání k transmigrantům podtrhuje strukturální dualitu vojáků-občanů, zavádí mnohem dynamičtější a procedurální důraz k této strukturální charakterizaci a objasňuje to, jak rezervisté neustále „cestují“, zprostředkovávají a někdy vytvářejí kritické perspektivy mezi armádou a širší občanskou společností (Lomsky-Feder et al. 2008: 594).

Užití tohoto konceptu nám umožňuje uchopit specifickou pozici členů aktivních záloh, kteří jsou jednou nohou vojáky a druhou občany. Tato – na první pohled – disbalance se dobře projevuje v reakci okolí záložníků. Lidé, kteří je doposud znali z jiné stránky, mohou být novou rolí překvapeni. „Ze začátku byla moje rodina taky proti – klasicky máme se o tebe boje, nevěděla, co to bude, co když se mi něco stane. Ale pak se to změnilo – moje máma a táta jsou na mě hrdí, že jsem tady a tohle dělám“ (*vojín č. 8*). Moji nejbližší kamarádi mě podporují a pomáhají mi, a pak je druhá skupina lidí včetně mého manžela, který si myslí, že si tím léčím krizi středního věku, dokonce mi zakázal, abych to říkala některým společným přátelům nebo jeho rodině, která je věřící a armádě příliš nedůvěřuje“ (*vojínka č. 1*). Případ této vojínky je krásným důkazem střetu dvou světů. Podobně jako transmigranti mohou sdílet své zážitky z nových dalekých zemí, stejně tak je mohou sdílet vojáci aktivní zálohy, z nichž mnozí posílali rodině a přátelům každý večer zprávy, co nového je během náročného dne potkalo.

V souladu s tím navrhuji, abychom se na zálohy dívali jako na druh sociálního a organizačního spojení – jsou to vojáci i civilisté, jsou mimo vojenský systém a zároveň uvnitř něj a jsou zapojeni do obou sfér. Navíc tím, že se pohybují mezi těmito dvěma světy, jsou záložníci prostředníky neustálého toku myšlenek, identit a sociálních vazeb mezi nimi. Ačkoli mohou sloužit mnoho let ve vojenském prostředí, jsou zakořeněni spíše v civilní sféře. Nejedná se tak o vojáky, jejichž životy si téměř zcela přivlastňují ozbrojené síly, ale o vojáky, kteří jsou zapojeni pouze částečně (Lomsky-Feder et al. 2008). Na základě toho vytvořili několik bodů, které charakterizují AZ jako transmigranty:

- a) neustále cestují mezi dvěma „světy“, ovlivňují je a působí v nich jako mediátoři;
- b) jejich skupinová identita na rozdíl od profesionálů zahrnuje oba aspekty – civilní i vojenský;

- c) představují velký potenciál, ale i hrozbu pro profesionální armádu;
- d) jejich život má procesní povahu zahrnující neustálou mobilizaci, službu, demobilizaci, civilní život a opětovnou mobilizaci (Lomsky-Feder et al., 2008: 599).

Zaměříme-li se na bod c), potenciál vojáků AZ můžeme spatřovat především ve využívání jejich civilní odbornosti. Ať je tak činěno záměrně, či nikoliv, záložníci při výkonu vojenské práce často čerpají ze svých civilních zkušeností a znalostí. Jak uvádí Zwiefelhofer (2020), bylo by proto vhodné se na jejich odbornosti zaměřit, více s nimi pracovat a zapojit je do úkolů, které jsou vojákům svěřovány na vojenských cvičeních. „Armáda České republiky v současné době nijak významně nevyužívá široké palety civilních odborností příslušníků AZ, ačkoliv jimi disponuje ..., z personálního hlediska jsou civilní odbornosti reflektovány pouze u několika útvarů“ (ibid.: 107).

Hrozbu lze v případě AZ vždy vnímat zároveň jako výzvu. Ať už se jedná o úroveň jejich výcviku, kterou lze stěží srovnávat s připraveností profesionálních vojáků (např. Stejskal 2015), nevyužívání jejich odbornosti bývá často důvodem pro vstup, resp. později pro odchod z AZ (srov. Zwiefelhofer 2020); možnost užití odbornosti v rámci dobrovolnické činnosti viz Frič a Pospíšilová 2010, ale nakonec i potenciál neakceptovat „zajaté“ pořádky a narušovat tak jinak nehybnou strukturu mnohdy zkostnatělého armádního systému (Lomsky-Feder et al. 2008: 604). Jako jisté ohrožení mohou být vnímáni i kvůli své jinakosti, kterou pro tento systém představují, ostatně podobně jako migranti, kteří vstupují do majoritní společnosti a nutně dochází ke tření (srov. Szaló 2007).

Poslední bod charakteristiky, tedy procesní povaha života vojáků AZ, je velmi zajímavý. Když nastupují opět do služby, ptají se: „Co je nového?“, stejně tak, jako se ptá člověk (migrant), který přišel domů po dlouhém pobytu v zahraničí. Stejně jako migranti nejsou již nikdy stejní, když znovu navštíví svou vlast, tak i záložníci jsou jiní pokaždé, když nastoupí do služby. Záložníci často nepovažují dění kolem sebe za samozřejmé, a proto mohou být vůči zavedeným pořádkům náročnější než vojáci z povolání. Mají zvláštní druh „dvojího vidění“ (nebo „dvojího vědomí“): vidí ve vojenské organizaci věci, které lidé z jejího vnitřku nebo vnějšku nevidí (nebo nechtějí vidět) (Lomsky-Feder et al. 2008: 600).

Podobně jako u transmigrantů si někteří autoři všímají, že postavení vojáků v AZ není bezproblémové a v mnohém klade na jedince velké nároky. Moskos (2005: 68) si například uvědomuje vliv na rodinný život příslušníků AZ:

„Zatímco u vojáků z povolání je do procesu vtažena celá rodina (zdravotní pojištění, školy, slavnostní události), v případě aktivní zálohy je členství spíše záležitostí jednotlivce, rodinným příslušníkům žádné benefity nevznikají.“ Dále se autoři shodují, že AZ z podstaty věci nemohou být vnímány jako plně „profesionální“, jelikož nedosahují dostatečné úrovně výcviku a jejich potenciál využití vidí spíše na mírových misích, kterým svou přítomností dodávají legitimitu (ibid.), či v podpoře dobrého jména armády a jeho přijetí občany (Lomsky-Feder et al. 2008). Postavení vojáků AZ je tak velmi nejednoznačné, a to jak pro ně samé, pro jejich bezprostřední okolí, tak i pro samotnou armádu – organizaci, pod kterou spadají. Zde se otevírá prostor, který je opět propojuje s transmigranty – podobně jako oni tak mohou zažívat z jedné strany nepochopení (např. od rodiny), ze strany druhé nepřijetí (např. od armádních profesionálů), a z toho plynoucí pocit vykořenění.

Skutečnost, že se vojáci v AZ setkávají s nepochopením, je může vést k určitým tendencím skrývat to, že jsou členy aktivní zálohy, nebo k větší ochraně soukromí. Ptal jsem se proto informantů, zda se otevřeně hlásí ke členství v AZ či účasti na DVC. „Snažím se o tom mluvit co nejméně. Nechci být typ člověka, co jezdí metrem v uniformě, jen aby ukázal, že je v armádě. Není to nějaké tajemství, ale budu to držet pro sebe“ (*vojín č. 6*). „Nebudu o tom moc mluvit, není to tak že bych se styděl, ale není to něco, co mě definuje, není proč to říkat na první dobrou“, doplňuje *vojín č. 3*, který svou odpovědí otevírá téma identity. Snaha o skrytost, soukromí, představa „druhé identity“, která však není definující, je nástrojem, jak se distancovat od potenciální nálepky „zelenej mozek aj.“ Nechtějí se spojovat s identitou „vojáka“, která je zatížená příliš mnoha symboly, a proto cíleně využívají svoji strukturální duality a podobně jako transmigranti mohou oba tyto identitní módy přepínat (Lomsky-Feder et al. 2008).

Tento pohyb mezi dvěma světy může v některých případech nabývat zcela reálných podob, jako to ukazuje případ *vojínky č. 1*: „Překvapil mě postoj partnera – nejdřív se k tomu stavěl špatně, ale čím dýl tady jsem, tím víc mě podporuje, každý večer píšu rodině na WhatsAppu, jak se tady mám, že mám puchýře tady a tam – mají z toho takovou reality show.“ Tato vojínka se v průběhu kurzu stala pro rodinu jakousi celebritou, která podávala bezprostřední zkušenost zážitků „z onoho veřejnosti nepřístupného, záhadného světa“.

Závěr

Co se týká souvislosti aktuálního ozbrojeného konfliktu na Ukrajině a enormního zájmu o službu v AZ / absolvování DVC, ukazuje se tato souvislost jako bezesporná, přihlédneme-li k dlouhodobému vývoji počtu vojáků v AZ. Ačkoliv jsem nehovořil s uchazeči, kteří se rozhodli čistě v reakci na válečný konflikt, přesto téma války jak v rozhovorech, tak především v motivacích jednotlivců rezonovalo. Nicméně na základě mých zjištění předpokládám, že ti, kteří se rozhodli vstoupit do záloh čistě v reakci na válečný konflikt, se na kurz buď vůbec nedostanou (jelikož se to jeví jako slabá motivace, nemusejí projít psychotesty apod.), anebo budou tvořit méně významnou menšinu. Pro zapojení do AZ či absolvování DVC se jeví jako žádoucí dlouhodobé motivace, které v ideálním případě zahrnují i volnočasové aktivity z bezpečnostního oboru.

Samotné motivace se ukázaly být multifaktoriální, nejednoznačné, jde o kombinace mnoha vlivů a nelze tedy říci, že by motivace typu „válka v blízkosti naší země“ byla dostatečnou motivací sama o sobě. Nejčastěji chtěli dotazovaní pomoci v případě krizí, být prospěšní pro společnost anebo získat nové zkušenosti, uplatnit své profesní znalosti a splnit si skrze AZ svůj sen být v armádě.

Koncept transmigrace se ukazuje jako odpovídající strukturální dualitě identit vojáků v AZ a je vhodné používat jej jako metodologické brýle. Status transmigranta přináší vojákům AZ řadu výhod, ale i mnoho překážek, které musí překonávat. Mezi výhody patří uplatnění civilních znalostí, možnost užívat výhody obou sfér (civilní i vojenské), mezi překážky pak vliv na rodiny záložníků a občasná pobývání v jakémsi vakuu (ani zcela voják ani zcela civilista).

V neposlední řadě v práci poukazují na celou řadu stále přetrvávajících stereotypních představ a předsudků vůči vojákům v očích české společnosti. Ať už se jedná o Švejka, zelené mozky, gummy či lampasáky, jsou vojáci, a především vojáci AZ, vystaveni nepochopení a nepřijetí ze strany vlastní rodiny a přátel, což může vést na straně vojáků ke snahám skrývat svou druhou vojenskou identitu, na straně armády k větší potřebě být vidět, snažit se budovat a utvářet pozitivní obraz, čemuž slouží i nasazení vojáků mezi civilní obyvatelstvo (např. při povodních, pandemii Covid-19 aj.), které přispívá ke sblížení civilního a vojenského prostředí. Vojáci AZ v tomto hrají důležitou roli mediátorů, na což poukazuje řada autorů.

Oblast AZ přináší celou řadu podnětů pro další akademické bádání, a to jak již v práci zmíněný návrh na vizuální analýzu sociálních sítí armády, tak především apel na další empirický výzkum aktivních záloh, především z pohledu

konceptu transmigrace a respozibilizace. Ani na závěr zmíněné pojetí armády jako referenční skupiny nebylo dosud předmětem zkoumání, ač se to ukazuje jako podstatný fenomén. Na základě zúčastněného pozorování mám představu o tom, že by bylo rovněž účelné provést diskurzivní analýzu jaksi odlišněného slovníku používaného v armádním prostředí.

Jan Bubanec je absolventem studia humanitní vzdělanosti na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Ve své bakalářské práci se zaměřil na armádní prostředí a specifika aktivní zálohy, které je sám členem. Ve studiu na FHS UK pokračuje v navazujícím magisterském programu antropologická studia.
Kontakt: jan.bubanec@seznam.cz

Seznam použitých zkratk

AČR = Armáda České republiky
AZ = aktivní záloha
ČR = Česká republika
DVC = dobrovolné vojenské cvičení
HDP = hrubý domácí produkt
IZS = integrovaný záchranný systém
KVV = krajské vojenské velitelství
OS = ozbrojené síly
POKOS = příprava občanů k obraně státu
USA = Spojené státy americké

Prameny a literatura

- Armáda České republiky. 2023. „Youtuber Jan Hanko strávil den u Vojenské policie. Co vše s námi zažil a jak se mu u nás líbilo? Vojenská policie tak...“. Sdílený příspěvek. Facebook. <https://www.facebook.com/ArmadaCeskerepubliky/posts/pfbid0CeAEgduV3jhn7xoziz9yvVnYD1M6Ehu1dgPdMz5Pt8Hjv59aPFRt3V8YUKzhXo83l>.
- Burian, Tomáš, Bc. 2012. „Aktivní záložník v české realitě“. Diplomová práce, Brno: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.
- Čavrnociová, Jana, Bc. 2012. „Občanství a vlastenectví u příslušníků Armády České republiky“. Diplomová práce, Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Černá, Anna. 2022. „Armáda České republiky: Motivace sloužit vlasti“. Bakalářská práce, Pardubice: Univerzita Pardubice. https://dk.upce.cz/bitstream/handle/10195/78953/ACR_Motivace_slouzit_vlasti_Cerna.pdf.
- Frič, Pavol – Pospíšilová, Tereza. 2010. *Vzorce a hodnoty dobrovolnictví v české společnosti na začátku 21. století*. Praha: Agnes + Hestia.

- Haluzík, Radan. 2018. *Proč jdou chlapi do války. Emoce a estetika u počátků etnických konfliktů*. Praha: Dokořán.
- Henig, David. 2007. „Transnacionalismus.“ *AntropoWebzin (Plzň)* 3 (2-3): 94-103., 2007, 2–3: 94–103.
- Janeček, Petr. 2023. *Anekdoty a vtipy jako antropologická univerzálie? Kolektivní humor pohledem etnologie*. Video přednáška. Pátečníci. Viničná 7, PŘF UK. Dostupné z <https://www.patecnici.net/prednasky/petr-janecek-anekdoty-a-vtipsy-jako-antropologicka-univerzalie-kolektivni-humor-pohledem-etnologie/> [cit. 2023-08-26].
- Juhila, Kirsi – Raitakari, Suvi – Hall, Christopher (eds.). 2016. *Responsibilisation at the Margins of Welfare Services*. Routledge. Dostupné z <https://doi.org/10.4324/9781315681757> [cit. 2022-11-25].
- Kamenský, Emil. 2015. *Aktivní záloha ozbrojených sil jako náplň volného času*. Rkp. diplomové práce obhájené na Univerzitě Tomáše Bati ve Zlíně.
- Komendová, Kateřina. 2014. *Dobrovolnictví a ozbrojené síly*. Rkp. diplomové práce obhájené na Univerzitě Karlově v Praze.
- Kopecká, Jana. 2015. *Aktivní záloha*. Rkp. bakalářské práce obhájené na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích.
- Kopecký, Josef. 2023. „Poslanci schválili dobrovolné předurčení i nejméně 2 procenta HDP pro obranu.“ *iDNES.cz*. 21. duben 2023. Dostupné z https://www.idnes.cz/zpravy/domaci/snemovna-vydaje-na-obranu-2-procenta-hdp-cernochova-penize-pro-ucitele.A230421_052254_domaci_kop [cit. 2023-09-12].
- Lomsky-Feder, Edna – Gazit, Nir – Ben-Ari, Eyal. 2008. „Reserve Soldiers as Transmigrants: Moving between the Civilian and Military Worlds.“ *Armed Forces & Society* 34, 2008, 4: 593–614. Dostupné z <https://doi.org/10.1177/0095327X07312090> [cit. 2022-11-15].
- Ministerstvo obrany. 2017. „Průvodce vojáka v záloze vojenskou činnou službou.“ Ministerstvo obrany. Dostupné z https://kvv-jihlava.army.cz/sites/kvv-jihlava.army.cz/files/dokumenty/zakladni-stranka/pruvodce_vojaka_v_zaloze_vojenskou_cinnou_sluzbou.pdf [cit. 2023-09-16].
- Ministerstvo obrany. 2023a. „Aktivní záloha ozbrojených sil České republiky.“ Aktivní záloha. 2023. Dostupné z <https://aktivnizaloha.army.cz/> [cit. 2023-09-15].
- Ministerstvo obrany. 2023b. „Výbor pro obranu projednal a podpořil novou brannou legislativu.“ Informační servis Ministerstva Obrany. 14. březen 2023. Dostupné z <https://mocr.army.cz/informacni-servis/zpravodajstvi/vybor-pro-obranu-projednal-a-podporil-novou-brannou-legislativu-242663/> [cit. 2023-09-11].
- Moskos, Charles. 2005. „Toward A New Conception of the Citizen-Soldier.“ *The Officer* 81, 2005, 5: 67–70.
- Poláček, Jaroslav. 2018. *Plánování a realizace procesu rekrutace lidských zdrojů v rámci Armády České republiky*. Rkp. bakalářské práce obhájené na Českém vysokém učení technickém v Praze.
- Stehlíková, Jiřina. 2018. *Motivace pro vstup do aktivních záloh z pohledu žen*. Rkp. diplomové práce obhájené na Univerzitě Karlově v Praze.
- Stejskal, Libor. 2015. „Voluntary Civic Participation in Defence. The Concept, Experience, and Perspectives.“ *Obrana a strategie* 14, 2015, 2: 119–33. Dostupné z <https://doi.org/10.3849/1802-7199.14.2014.02.119-133> [cit. 2022-12-11].

- Szaló, Csaba. 2007. *Transnacionální migrace. Proměny identit, hranic a vědění o nich*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Tauberová, Daniela. 2023. „V kraji vyletěl zájem o armádní zálohy, u ‚příjímaček‘ míň odpadají ženy.“ *Olomoucký deník*, 18. leden 2023. Dostupné z https://olomoucky.denik.cz/zpravy_region/valka-na-ukrajine-zvedla-zajem-o-aktivni-zalohu-hlasi-se-i-zeny-20230118.html [cit. 2023-09-12].
- Uhlíř, Patrik. 2023. „Armáda využije kompenzace od USA na modernizaci darovaných vrtulníků.“ Česká televize. 8. březen 2023. Dostupné z <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/3570233-armada-vyuzije-kompenzace-od-usa-na-modernizaci-darovanych-vrtulniku> [cit. 2023-09-11].
- Vik, Jakub. 2022. „Kvůli válce na Ukrajině výrazně vzrostl zájem o vstup do aktivních záloh Armády České republiky.“ Český rozhlas. 17. březen 2022. Dostupné z <https://hradec.rozhlas.cz/kvuli-valce-na-ukrajine-vyrazne-vzrostl-zajem-o-vstup-do-aktivnich-zaloh-armady-8703456> [cit. 2022-11-20].
- Zetocha, Karel. 2007. *Obranné zdroje České republiky 2007*. Brno: Univerzita obrany.
- Zwiefelhofer, Tomáš. 2020. „(Not)utilizing the Civilian Expertise of Individual Reservists in Czech Army Active Reserve Forces.“ *Obrana a strategie* 20, 2020, 2: 105–116. Dostupné z <https://doi.org/10.3849/1802-7199.20.2020.02.105-116> [cit. 2023-03-11].

„CUKROVAR V GORNE ORECHOVICI SE SVÝMI POBOČNÝMI ZÁVODY ČINÍ DOJEM SAMOSTATNÉ OSADY, JEST ČÁSTÍ VÝSTAVNÉHO MĚSTA A ZÁVODY SAMY JAKOUSI STÁLOU VÝSTAVOU ČESKÉHO PRŮMYSLU“*

Marek Jakoubek

Ústav sociálních studií, Univerzita Hradec Králové

The Sugar Factory in Gorna Orehovitsa and its Subsidiary Factories as a Separate Settlement

Abstract: This contribution aims to describe the history of the Czech sugar factory in Gorna Oryahovitsa in Bulgaria. It presents the annotated transcript of an archival document written by one of the company's high-ranking employees in the early 1930's. The document contains comprehensive information about both the establishment of the sugar factory and its later development and operations. Thanks to this document, this contribution serves as a first introduction to the phenomenon of the largest sugar factory in the Balkans in its day, serving as a springboard for further study. The transcription is preceded by a short introduction into (the study of) the history of the Czech Gorna Oryahovitsa's compatriot community, accompanied by a review of existing literature related to the topic.

Keywords: Czech compatriots; Bulgaria; Gorna Oryahovitsa; sugar factory.

* Text je dílčím výstupem projektu specifického výzkumu Univerzity Hradec Králové Sociálně pedagogické aspekty v práci s etnickými minoritami.

Problematicke českých krajanů v Bulharsku byla v posledních letech věnována českými autory poměrně značná pozornost, vedle řady dílčích studií vyšlo po delší době opět i několik monografických publikací (Černý – Solenkova – Gotovska-Henze 2021; Jakoubek – Penčev 2022; Jakoubek – Budilová 2023a). Kromě stabilního enormního badatelského zájmu o jedinou českou ves v zemi – Vojvodovo (z poslední doby např. Jakoubek 2021; Jakoubek – Budilová 2023b) se přitom v nedávné době objevily i studie zabývající se v předchozím období dlouhodobě spíše přehlížené kapitole české přítomnosti v poosvobozeném Bulharsku – cukrovaru v Gorné Orjachovici a jeho české kolonii (Brankov 2015; Lančová 2017; Jakoubek – Lančová 2019; Jakoubek 2023).

Někdejší největší cukrovar nejen v Bulharsku, ale na celém Balkánském poloostrově, založený roku 1912 díky finančnímu krytí pražské Úvěrní banky a iniciální myšlenka a osobní iniciativě prvního ředitele závodu Rudolfa Pícka, který ve své době obývala početná česká dělnická komunita, disponující vlastní českou školou – pobočkou Československého domu T. G. Masaryka, tělocvičnou jednotou Sokol (Minčev 2003), ale i vlastní tramskou osadou – jedinou svého druhu v celé zemi (Hurikán 1990: 199), stál mnoho let stranou zájmu českých bulharistů. Pokud už se o něm v odpovídajících textech objevila zmínka, jednalo se v typickém případě o rekapitulaci fakt známých z *Jubilejní ročenky československé kolonie v Bulharsku, 1868–1928* (1929), případně z publikace vydané u příležitosti první dekády existence cukrovaru *Desetiletí cukrovaru a rafinerie cukru v Gorne Orechovici, bulharsko-české akciové společnosti pro průmysl cukerní 1912–1922* (1922). Nové informace nepřinesly v tomto ohledu ani práce bulharských autorů věnující se problematice české přítomnosti v jejich vlasti (Milušev 2005; Värbanova 2018).

Vzhledem k časovému odstupu je dnes již prakticky vyloučené, že by za novými informacemi o gornoorjachovickém cukrovaru mohli stát pamětníci. Zdrojem nových poznatků tak mohou být patrně již jen dosud neznámé dokumenty. Jeden z nich prezentuje i tento příspěvek. Jeho základem je edice archivního pramene přinášejícího stručný, ovšem komplexní popis dějin a stavu gornoorjachovického cukrovaru, respektive *Bulharsko-České akciové společnost pro průmysl cukerní* a jeho české kolonie patrně někdy k počátku třicátých let minulého století. Ačkoli ani autor textu, ani účel, za kterým byl text vyhotoven, nejsou známy, je zřejmé, že dokument byl sepsán osobou velice dobře obeznámenou jak s klíčovými okolnostmi vzniku, tak i s pozdějším vývojem a fungováním gornoorjachovického cukrovaru, zjevně některým z (patrně výše postavených) českých zaměstnanců, působících v podniku přímo na místě. Také lze s poměrně

vysokou mírou jistoty předpokládat, že záměrem dokumentu bylo seznámit recipienty textu s hlavními historickými a dobovými reáliemi cukrovaru. Díky tomu má čtenář k dispozici kondenzovanou sumu důvěryhodných základních informací, které dobře poslouží jak k prvnímu seznámení s fenoménem tohoto ve své době největšího cukrovaru na Balkánu, tak i jako odrazový můstek pro další studium.

Ediční poznámka

Originál na stroji psaného textu, jehož přepis přinášíme níže, se nachází v archivu Náprstkova muzea.¹ Přepis je věrnou transkripcí originálu zachovávající jeho členění i veškerá specifika, včetně chyb. Odkazy na stránky originálu uvádíme tučnou arabskou číslicí v závorce **(-1-)**. Třemi tečkami v hranaté závorce [...] označujeme nečitelné místo. Veškeré průběžné poznámky pod čarou jsou dílem editora. Rádi bychom na tomto místě poděkovali Tereze Lančové za poskytnutí podkladů k této edici i za trvající spolupráci a zájem na odhalování dějin gornoorjachovického cukrovaru a jeho někdejší české komunity.

* * *

Bulharsko-Česká akciová společnost pro průmysl cukerní

Cukrovar a rafinerie v Gorne Orechovici v Bulharsku, vyrábí veškeré druhy konsumního cukru.

Sušárna a briketárna rýzků.

Vlastní kamenouhelné doly „Boruštica“.

Lihovar a rafinerie lihu

Výroba a rafinerie potaše, chloridu draselnatého a krystalové sody.

Výroba spodia² a umělých hnojiv.

Extrakce kostí. Kostní šrot a moučka.

Výroba kyseliny uhličité.

Keramické podniky: cihelna, šamotárna, výroba stabilních a přenosných kamen.

Vlastní semenářská stanice a kultura elitního řepného semene známka „Endže“.

¹ Archiv Náprstkova muzea v Praze, sbírka Krajanství 2, Bulharsko, IV. 1. (př. č. 958) KU-Bul-IV.1.

² *Spodium* – tzv. živočišné uhlí, získává se pálením kostí bez přístupu vzduchu. V cukrovarství se spodium používá k odvápnění a odbarvení šťávy z cukrové řepy.

Spoluúčastenství ve spol. „Orbis“, akciová společnost v Gorne Orechovici, továrna na cukrovinky, glukosu, škrob, dextrin³ a rostlinné oleje **(-1-)**.

* * *

Vznik myšlenky zavést průmysl cukrovarnický do Bulharska spadá do roku 1910. Původcem jejím jest nynější centrální ředitel Ing. Rudolf Pícka, který dlouholetým pobytem v Rumunsku a Srbsku využítkoval své energie pro osvojení znalosti poměrů hospodářských i poměrů, nejen vzhledem k průmyslu cukrovarnickému, nýbrž i poměru národo-hospodářských, obchodních a průmyslových vůbec. Opouštěje po letech Rumunsko, rozhodl se neopouštět více balkánské území a přijal vedoucí místo v Bělehradě v Srbsku, v cukrovaru v říšsko-německé společnosti. Zde měl příležitost srovnávatí expansivní hospodářskou politiku cizích států, hlavně Německa s podnikavostí českou, která toho času se rovnala nule. Proto si umínil propagovati a pracovati k tomu, aby i český národ se uplatnil v cizině a hlavně na Balkáně. První příležitost tuto ideu prakticky projeviti, byl projekt říšsko-německého kapitálu, který, chtěje rozšířiti svůj vliv v Srbsku, zamýšlel zříditi nový velký cukrovar tamtéž.

Ing. R. Pícka opouští Bělehrad, odebírá se do své vlasti, aby hledal potřebný kapitál ku provedení svých plánů tj. ku zavedení českého cukrovarnického průmyslu na Balkán. V době, kdy různé finanční kruhy české se obávaly jíti průmyslově za hranice se svými kapitály, pražská úvěrní banka v Praze, tenkrát se svým presidentem Dr. Hanušem Karlíkem v čele a tehdejším vrch. ředitelem Juliem Veselým přijala návrh Ing. Pícky, čímž jeho myšlenka se stala skutkem. Oba tyto mužové širokého rozhledu pochopili ihned, co by znamenalo pro český život národohospodářský založení velikých cukrovarů na Balkáně českým kapitálem, který dosud ponechával pole činnosti cizím podnikatelům.

Po důkladném uvážení všech okolností a poměrů, Pražská úvěrní banka, pochopivši úplně Ing. Pícku, souhlasila **(-2-)** investovati potřebné kapitály ku stavbě velikého moderního cukrovaru a rafinerie v Srbsku u města Čuprije. Avšak i tímto prvním úspěchem ing. Pícka neuspokojil se, jeho snahy a úsilí se nesly dále. Studuje hospodářské a zvláště cukrovarské poměry sousedního Bulharska, vidí, že i tam nebylo pracováno ve prospěch českého podnikání

³ *Dextrin* se používá jako lepidlo či zahušťovadlo v potravinářském průmyslu a jako pojivo ve farmaceutickém průmyslu; získává se hydrolyzou (bramborového) škrobu.

ve velikém slohu. U něho uzrává nový plán a po dokončení stavby v cukrovaru v Čupriji, podává Pražské úvěrní bance nové návrhy ku zřízení velkého nejmodernějšího cukrovaru a rafinerie, sušárny a briketárny řízků⁴ v Bulharsku.

Pražská úvěrní banka uvážlivši příznivé poměry projektovaného cukrovaru souhlasila investovati své kapitály i pro tento budoucí podnik. Jako nejvýhodnější místo vyhlédnuto místo v severním Bulharsku v kraji trnovském, město Gorna Orechovica, která jest uzlem severobulharské železniční centrální tratě Sofie – Varna a transbalkánské železniční tratě Ruščuk – Gorna Orechovica – Stará Zgora.

Koncem roku 1911 Pražská úvěrní banka obdržela od bulharského Národního Sobraní koncesi k založení cukrovaru u města Gorna Orechovica a brzy nato utvořila „Bulharsko-českou akciovou společností pro průmysl cukerní“.

Po přípravných pracech zakoupen byl společností pozemek od obce Gorna Orechovica, měřící 246 dekarů a k tomu přiléhající soukromé pozemky asi 160 dekarů, takže projektovaný cukrovar stal se majitelem okolo 406 dekarů půdy, nalézající se 2km severně od města Gorna Orechovica – Dolna Orechovica a na státní železniční trati Sofia-Varna.

Se stavbou cukrovaru započato v červenci r. 1912. Téhož roku v měsíci září vyhlášena mobilisace bulharské armády a v několika následujících dnech vypukla válka s Tureckem. Téměř všichni bulharští dělníci opustili práci a železniční provoz úplně byl zastaven. Taktéž doprava množství vagonů uvízla v různých nádražích bojujících zemích v Srbsku a Bulharsku, které obsahovaly nutné materiálie, strojní součástky, stavební dříví, atd. Přes všechny tyto **(-3-)** překážky, energickým zakročením ředitelství a různých instancí podařilo se tyto nesnáze tak dalece překonati, že práce na staveništi přes celé trvání bulharsko-turecké války utěšeně pokračovala a na jaře roku 1913 nebylo již pochybnosti, že stavba bude skončena do podzimní sklizně řepy.

Cukrovar byl původně zřízen na denní zpracování 8.000 q řepy a na výrobu všech druhů bílého zboží. V roce 1926 zvětšením příslušných stanic vzrostlo denní zpracování až na 15.000 q řepy.

Strojní zařízení v suroárně i rafinerie, jakož i strojní zařízení v sušárně řepních řízků i briketárny provedly osvědčené české fy. Breitfield, Daněk a spol., Karlín, První českomoravská továrna na stroje, Praha VIII., František Křížík, Karlín, a Kolben a spol., Praha-Vysočany. Stavbu cukrovaru prováděla fa. M. Blecha, Praha.

⁴ Tj. řepných řízků.

Kontrahování řepy dalo se v zimě roku 1912–13 za vřavy válečné, v osadách muži většinou opuštěných, ženy samy obstarávaly osetí a kopání řepy, což zajisté byl úkol ohromný, uváží-li se, že zaváděla se kultura rostliny v Bulharsku velmi málo známé a že tudíž bylo nutno, aby ředitelství pomocí svého českého personálu radilo bulharským zemědělcům a dávalo jim návod ku provádění všech nutných prací. Přes to vše zdařilo se docílití dosti značného řepního osevu, a stav řepy opravňoval k nejlepším nadějím, jež však byly rozmetány v trosky v několika okamžicích osudného dne 14. června 1913. Téhož dne o 11 a ½ hodině dopolední dostavil se katastrofální otřes země, který velice poškodil tovární budovu a srovnal se zemí dosud neobydlené obytné budovy. Bohužel; tato katastrofa si vyžádala i několika životů českých i bulharských lidí. Stáli jsme nad troskami celoroční intenzivní práce, jež byla vykonána po překonání tak těžkých překážek.

Leč ani v této přetěžké situaci nebyla zlomená energie **(-4-)** těch, v jejichž rukou spočíval závod, pracováno bylo ve dne v noci a jenom takovému úsilí podařilo se dílo, jež se zdálo nemožným.

Dne 21. prosince 1913 zahájena první kampaň. R. 1914 závod náš zakoupil kamenouhelný důl „Boruštica“, takže jsme již v třetí kampani 1915–16 upotřebili také vlastního uhlí, okolnost, kterou zde sluší zvláště vyzvednouti, pro kampaň 1916–17, 1917–18, kdy státní doly bulharské ukojovaly výhradně potřeby válečné a dovoz cizího uhlí byl úplně znemožněn. Již od začátku své 20leté činnosti v balkánských zemích (v Rumunsku, Srbsku a Bulharsku) zabýval se ředitel našeho závodu Ing. Pícka otázkou o pěstování vlastního řepného semene. Zabezpečení vydatného řepního osevu v zemích tak vysoké teploty a nepravidelných dešťů semenem aklimatisovaným, které zaručuje nejen hospodáři dobrý výnos, ale i cukrovaru dobrou prosperitu. Po mnoha pokuse a zkouškách započatých již v r. 1917 ve větším rozsahu na pozemcích velkostatku Endže, podařilo se nám během několika roků vypěstovati v laboratoři zelinářské stanice tamtéž novou vereabilitu, vyhovující nahoře zmíněným klimatickým podmínkám. Našeho semene „Endže“ upotřebujeme od té doby k řepnímu osevu a v posledních 2 letech sloužíme si jím skoro výhradně. Tato semenářská stanice pro pěstění elitního řepného semene jest první a jediná na balkánském poloostrově.⁵

Cukrovar jest vyzbrojen dobře zařízeným arsenálem, v němž může býti veliký kamionový park, jakož i motorové pluhy, které dává k dispozici svým

⁵ Poznámka na levém okraji: Sluší se poznamenati, že v posledních dvou letech byl vývoz cukru i do ciziny: Řecko, Turecko i Levant.

řepařům a propaguje tím racionelní obdělávání půdy pro řepu, čímž podporuje mírou nemalou kulturu řepy.

Vzpomeneme-li všech zkoušek osudu, jimž byl cukrovar ve svých počátcích vystaven nejdříve balkánské války, pak zemětřesení, léta trvající války světové, sociální bouře a uvážíme-li, že závod neklesl, neupadl, ale naopak **(-5-)** zdatně se rozvíjel a rozvíjí dále, poznáváme na jakých zdravých hospodářských základech závod ten jest založen. Zdravou svojí silou a organizací prosívá finančně a zajistil si takové postavení, že bohdá již žádné nepříznivé vlivy jím neotřesou ani mu neuškodí a že i na dále bude nejen důstojným reprezentantem českého průmyslu v Bulharsku, ale i důležitou a prospěšnou finanční složkou českého kapitálu.

Nejvýznamnějším momentem této vzestupné vývojové linie jest okolnost, že již od r. 1922 přikročeno ku stavbám nových závodů. Jest to především lihovar, se stavbou jehož bylo započato r. 1922 a zařízen ku zpracování vedlejšího produktu – melasy – a případně i kukuřice na rafinovaný líh. Již v roce 1923 počal lihovar pracovati a vyráběný líh byl a jest nejlepší jakosti. Vyváží se do Řecka, kde jest naše známka velmi dobře hledána. Strojní zařízení nejmodernější dodáno fou. Breitfeld, Daněk a spol., Praha. Loňského roku 1928 byl tento lihovar značně rozšířen a může vyráběti denně 15.000 L čistého rafinového lihu.

Současně s lihovarem vystavena při něm i továrna na potaš s rafinerií potaše. Vyrábí se výhradně exportní zboží a na cizí trhy přichází pod značkou „Made in Bulgaria“. V takové soustavě jest zmíněný lihovar první v Bulharsku, neboť výroba potaše dosud v Bulharsku neexistovala. Vedle lihovaru byla v začátku r. 1928 zřízena továrna na výrobu komprimované kyseliny uhličitě, vyrábějící se z kvasných plynů při výrobě lihu. Exportuje se též do Turecka.

Doposud zmíněné podniky představují racionelní využitkování všeho, co cukerní řepa může dáti pro průmysl: cukr všech druhů, briketované řízky, nejlepší rafinovaný líh, kalcinovanou potaš, chlorid draselnatý, krystalovou sodu a kyselinu uhličitou. Moment zajisté pozoruhodný poněvadž takto racionelně sestavená industrie sotva se najde na druhém místě v Evropě. V blízkosti lihovaru vystavena byla r. 1925 továrna na výrobu spodia a umělých hnojiv s oddělením na extrakci **(-6-)** kostí, kde se vyrábí extrahovaný kostní šrot a moučka, kteréžto produkty nacházejí umístění v Bulharsku i v cizině.

Ve vzdálenosti 200m od zmíněných továrních objektů zřízeny jsou závody keramické, sestávající z moderní kruhové cihelny (rok 1922), kde se vyrábí zboží pro vlastní potřebu i pro prodej. Ze šamotárny na výrobu ohnivzdorného zboží šamotového všeho druhu i forem, z kamnární, na výrobu stabilních fajnových

kachlových kamen, jakož i patentních kachlových kamen přenosných „Sahara“, velmi oblíbených.

Dne 18. listopadu 1925 utvořila se v Gorne Orechovici nová společnost „Orbis“, akciová společnost, výhradně s českým kapitálem, v níž běře účast i Bulharsko-česká akciová společnost pro průmysl cukerní a zakoupila v blízkosti cukrovaru se nacházející továrnu na cukrovinky, kterou rekonstruovala, rozšířila a zboží jejíž se těší dnes nejlepší pověsti. Aby získala dotyčná společnost pro svojí výrobu kanditů⁶ lacinou glukosu, rozhodla se v r. 1926 postavit vedle ní velkou moderní [...] liné oleje.

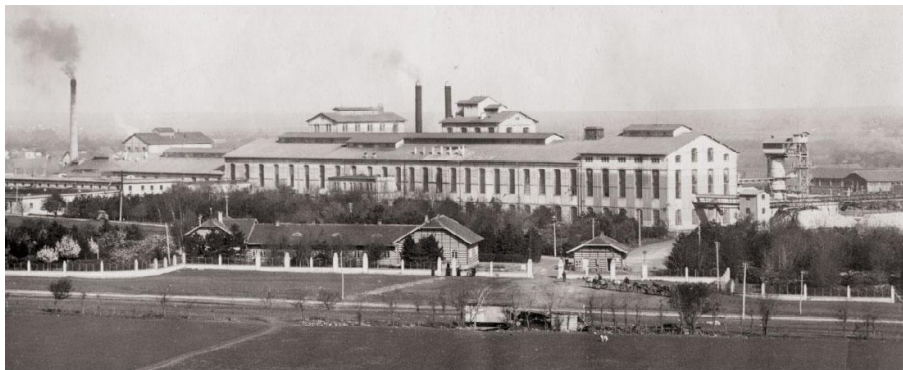
Souhrn všech vyjmenovaných průmyslových závodů, a znalostí centrálního ředitele Ing. R. Pícky za harmonické součinnosti všech činitelů počínaje od r. 1912 do dnešního dne. S vystavěním cukrovaru v Gorne Orechovici utvořila se kolonie českých obyvatelů. Cukrovar se svými pobočnými závody činí dojem samostatné osady, jest část výstavného města a závody samy jakousi stálou výstavou českého průmyslu. **(-7-)** Nesčetné návštěvy popularisují tyto závody v široké veřejnosti bulharské a i za hranicemi. V r. 1920 po splnění všech formalit utvořena byla v cukrovaru česká obecná škola, která třetím rokem byla rozšířena i na školu měšťanskou. V r. 1921 vystavena zvláštní budova školní.

Hlavním impulsem družného života kolonie jest tělocvičná jednota „Sokol“, která vznikla v době popřevratové z malého kroužku tělocvičně-sportovního. Správní rada společnosti a její centrální ředitel ing. R. Pícka, který svou morální a finanční podporou se stal vlastním zakladatelem jednoty, všestranně jdou vstříc této, zřízením letního cvičiště a vystavením Národního domu, v jehož stěnách se soustřeďuje všechen kulturní život kolonie. V poslední době jest tamtéž pořízeno i kino pro kolonii a dělnictvo. Jednota Sokol byla založena 26. června 1921, čítá 110 členů, z nichž jest 77 mužů a 33 žen.

Ještě od samého začátku svého trvání má cukrovar svůj hasičský sbor, jehož členy jsou zřízenci čeští i bulharští; jest opatřen vši moderní hasičskou výzbrojí. Sbor čítá 44 členů.

Česká kolonie gorno-orechovská dle posledního sčítání má 224 členů, z těch jest 84 mužů, 89 žen a 62 dětí. Kromě Čechů bydlí zde ještě 108 Bulharů, a sice 78 mužů, 10 žen a 20 dětí, jakož i 52 Rusů, a sice 31 mužů, 11 žen, 10 dětí. Tedy všech obyvatelů v našich závodech jest 382.

⁶ Mn. č. od *kandis* – ovoce obalené kandovaným cukrem (cukrkandlem), též obecně ovocné bonbony.

Celkový pohled
na gorno-
orjachovický
cukrovar.
Archiv autora.

Dobová pohlednice
cukrovaru.
Archiv autora.

Členové Sokola
v Gorné
Orechovici, 1921.
Archiv autora.

Marek Jakoubek je sociální antropolog. Zabývá se česko-(slovensko)-bulharskou krajauskou problematikou s důrazem na jedinou českou obec v Bulharsku – Vojvodovo. Na obecné rovině se věnuje teorii etnicity a epistemologii sociokulturní antropologie. Kontakt: marek.jakoubek@uhk.cz

Literatura

- Brankov, Nikolay. 2015. „České kořeny průmyslové architektury v Bulharsku“. Pp. 68–79 in Lenka Popelová (ed.): *Architektura a udržitelný rozvoj*. Praha: ČVUT. Upravená online verze dostupná z <http://www.earch.cz/cs/revue/ceske-stopy-v-bulharske-prumyslove-architekture-5-dil> [cit. 2023-07-11].
- Černý, Marcel – Solenkova, Ljubomila – Teodorička Gotovska-Henze. 2021. *Sounáležitost a soudržnost k vzájemnému pozná(vá)ní. Sondy z kulturních vztahů mezi Čechy a Bulhary do vzniku ČSR*. Praha: Slovanský ústav AV ČR.
- Desetiletí cukrovaru a rafinerie cukru v Gorne Orechovici, bulharsko-české akciové společnosti pro průmysl cukerní 1912 – 1922*. 1922. Gorna Orechovica: vl. n.
- Hurikán, Bob. 1990. *Dějiny trampingu*. Praha: Novinář.
- Jakoubek, Marek. 2021. „V Bulharsku nám s hrdostí říkali ‚Češi‘, tady s pohrdáním ‚Bulhaři‘.“ *Obyvatelé Vojvodova v Bulharsku a na jižní Moravě*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Jakoubek, Marek. 2023. „Nové poznatky o ‚českém‘ cukrovaru v Gorné Orjachovici (V Bulharsku 1912 – 1914‘ Jaroslava Maura).“ *Listy cukrovarnické a řepařské* 139, 2023, 2: 76–79.
- Jakoubek, Marek – Budilová, Lenka J. (eds.). 2023a. *Češi v Bulharsku. Od osvobození Bulharska do konce druhé světové války*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Jakoubek, Marek – Budilová, Lenka J. 2023b. *Living in Two Worlds. Bulgarian Czechs in the Village of Vojvodovo*. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences.
- Jakoubek, Marek – Lančová, Tereza. 2019. „Cukrovar v Gorné Orjachovici – zapomenutá perla české průmyslové přítomnosti v poosvobozeném Bulharsku.“ *Listy cukrovarnické a řepařské* 135, 2019, 7–8: 275–278.
- Jakoubek, Marek – Penčev, Vladimír. 2022. *Češi a Slováci v Bulharsku. Příspěvky ke studiu české, slovenské a československé krajauské přítomnosti v bulharských zemích*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)
- Jubilejní ročenka československé kolonie v Bulharsku, 1868–1928*. 1929. Sofie: Družstvo Československého Národního domu T. G. Masaryka v Sofii.
- Lančová, Tereza. 2017. „České stopy v Gorné Orachovici.“ *Porta Balkanica* 9, 2017, 1–2: 39–50.
- Milušev, Ja. 2005. *Češki profili v obštestvenoto razvitie na sledosvoboždenskata Bălgarija*. Sofija: Marin Drinov.
- Minčev, Enčo. 2023. „Počátky Sokola v Bulharsku.“ Pp. 107–131 in Marek Jakoubek – Lenka J. Budilová (eds.): *Češi v Bulharsku. Od osvobození Bulharska do konce druhé světové války*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK).
- Vărbanova, V. 2018. *Češki prinosi v kulturno-istoričeskoto nasledstvoto na Bălgarija 1878–1940*. Sofija: Paradigma.

Daniela Stavělová a kol.:
Tíha a beztíže folkloru.
Folklorní hnutí druhé poloviny
20. století v českých zemích.

Academia, Praha 2021, 694 s.

Folklorní hnutí, tedy „extenzivní zakládání souborů lidových písní a tanců v období po druhé světové válce“ (s. 8–9), je nepochybně jedním ze společenských fenoménů, vnímaných ambivalentně před rokem 1989 i po něm. Byla to nezávazná forma zábavy? Nástroj politické manipulace? Cesta uměleckého vyjádření? Romantický způsob realizace historické přínalžitosti? Jistěže by se nabízela šalamounská odpověď, že folklorní hnutí naplňovalo to i ono – úměrně místu a času. Desetiletý autorský tým ve složení Daniela Stavělová, Kateřina Černíková, Dorota Gremlíková, Matěj Kratochvíl, Martina Pavlicová, Zita Skořepová, Lucie Uhlíková, Miroslav Vaněk, Zdeněk Vejvoda a Vít Zdrálek ovšem nabízí obraz vpravdě vyčerpávající. Vychází přitom z neobyčejně bohatého materiálu jak archivních a tištěných pramenů (jen jejich soupis je na 15 stránkách), tak 230 rozhovorů se 70 účastníky hnutí, a také přes dvě stě často dosud nepublikovaných fotografií, nedocenitelných pro v textu popisovanou skutečnost.

Převážně na archivních zdrojích je založen první, nejrozsáhlejší oddíl, Prezentace ideologií (s. 57–380), diskutující tři oblasti: ideologizaci estetického aspektu folkloru, institucionalizaci hnutí a vliv, který na ně měla média a masovost. Tato část dosvědčuje především „ideologický tlak a nařízení shora reprezentované především dobovými směrnicemi ... institucemi ... i rétorikou a texty v účelových zdrojích“ (s. 11).

Další dva oddíly, Tíha a beztíže folkloru (s. 381–576) a Bezpečné místo v nejistém světě (s. 577–602), jsou postaveny převážně na výpovědích účastníků a svědčí tak o prožívání skutečnosti, přinejmenším v perspektivě, kterou si dnes participant vybavují. Z jejich výpovědí a často jejich slovy odpovídají autoři monografie na spoustu otázek s folklorním hnutím spojených, kupříkladu: Jakou roli hrávaly výrazné osobnosti, a jakou naopak kolektiv souboru? Jak se srovnávaly souborové aktivity s rodinným životem? Co pro ně znamenala autenticita? Jaký měli účastníci vztah k regionům, které prezentovali? V souvislosti s autenticitou by přítom bylo užitečné, kdyby autoři jasně formulovali, v jakém smyslu termín užívají. V textu knihy to převážně vystupuje v dichotomii s konceptem stylizace (např. s. 470), a to zejména u souborů působících v oblastech s živou folklorní tradicí (mimočodem pojem, který by bylo rovněž užitečné podrobněji vysvětlit). V rozhovorech se ale ukazuje, že do úvah o autenticitě vstupují i estetická, genderová a jiná kritéria, což potvrzuje četná literatura k problematice autenticity, která ji odhaluje jako mnohovýznamový koncept.

Odpovědi na naznačené otázky jsou zajímavé a neunifikované a pozoruhodný čtenář (pokud se neztratí v množství dat) může o hnutí získat velmi plastickou představu. Zejména výpovědi třetího oddílu, který tematizuje pocit bezpečí v souborovém kolektivu, dosvědčují to, o čem píše hudební antropologové, sociologové, ekologové atd. již dekády, že totiž společné provozování hudebních a tanečních aktivit je „sociálním a emočním projektem“, z něhož pramení mimořádně silný pocit vzájemnosti (T. Hagen: *Living in the Merry Ghetto*,

Oxford University Press 2019, s. 16). Fakt, že narátoři někdy vyjevují i jistou pofidérnost takového pocitu bezpečí (např. kvůli vědomí státního dozoru při zahraničních výjezdech) výše uvedenou tezi jen potvrzuje.

Autoři, a zejména hlavní editorka Daniela Stavělová, dobře vybalancovali pestrost zaznívajících hlasů narátorů – pestrost danou jak obsahem, tak stylem vyjadřování, a zároveň stylovou jednotu hlavního textu. (To ocení jako velmi nesamozřejmé s přihlédnutím k vyššímu počtu autorů zejména ten, kdo má sám zkušenost s týmovým psaním, při němž se často derou na povrch osobité jazyky jednotlivých autorů, které pak drobí styl výsledného textu.)

Tomuto jednotnému stylu se ovšem vymykají dvě kapitoly, které knihu otvírají, a jako jediné jsou uváděny jako individuálně autorské: Možnosti nemožné pozice: Vzpomínání a bádání mezi autoritativními diskurzy Víta Zdrálka (s. 20–32) a Ideologie, státní politika a oficiální obraz folklorního hnutí v letech 1945–1989 Miroslava Vaňka (s. 33–56). Cílem Zdrálkovy vstupní kapitoly je zdůraznit propojení pozicionality autorů – převážně dlouholetých aktivních členů folklorního hnutí – s jejich schopností/možností vidět tuto scénu neschematicky, „nebinárně“, ve smyslu „ideologicky černobílé imaginace“ (s. 22). Autor také připomíná důležitý aspekt vzpomínání, když cituje švýcarskou historičku Aleidu Assmannovou: „Vzpomínání se odehrává v zásadě jako

rekonstruktivní proces: vychází vždy z přítomnosti, čímž nutně dochází k posouvání, přetváření, zkresení, přehodnocení a oživení vzpomínky vzhledem k okamžiku, kdy si ji vybavujeme...“ (s. 23). S přihlédnutím k této připomínce povahy vzpomínání je ovšem trochu s podivem, jak nekriticky přijímá Zdrálek například *Normalizační festival* Přemysla Houdy (Karlovinum, Praha 2019), když z detailů z vyprávění o událostech dekády starých vyvozuje závěry ohledně historické reality, místo aby je interpretoval jako *generative resources for those who appropriate them to narrate biographies* (Hagen, o.c., s. 7).

Vaněk pak ve své kapitole usiluje o poskytnutí pohledu na folklorní hnutí zvenku primárně pohledem archivních pramenů a dobového tisku. Jakkoli je obraz, který Vaněk poskytuje, poměrně plastický, jeho dikce – přinejmenším v některých pasážích – naneštěstí ostře kontrastuje se Zdrálkovým voláním po nebinárním líčení naší nedávné minulosti, a ostatně s vyzněním celé knihy.

V každém případě by si monografie zasloužila označení „všechno, co chcete vědět o folklorním hnutí, a báli jste se zeptat.“ Navíc se zvědavý čtenář dozví i mnohé, na co by ho ani nenapadlo se ptát. Folklorní hnutí druhé poloviny 20. století je oteď rozhodně mnohem srozumitelnějším fenoménem.

Zuzana Jurková

zuzana.jurkova@fhs.cuni.cz

Zita Skořepová: *Hudební světy české Vídně. Menšina a identita v 21. století.*

KLP – Koniasch Latin Press,
Praha 2022, 216 s.

Kniha českej etnomuzikologičky a antropologičky sumarizuje výsledky približne desaťročného návratového výskumu medzi českou komunitou vo Viedni. Ide o jej prvú samostatnú knižnú publikáciu, ktorá zároveň voľne nadväzuje na pôvodnú tému dizertačnej práce.

Téme a problémom etnických diaspór sa venuje mnoho vedcov už zopár desiatok rokov. Zväčša je teoreticky rozoberaný ich vzťah k domovine a k lokálnej väčšinovej spoločnosti (D. Bittnerová – M. Moravcová: *Etnické komunity. Integrate, identita*, Praha 2011). Nie veľa z nich sa však venuje prejavom ich kultúrneho života, v našom prípade konkrétne hudbe. Patrí k nim aj Kay Kaufman Shelemay a jej relatívne čerstvá kniha o etiópskej diaspóre v USA *Sing and Sing On* (Chicago 2022). Tematicky sú *Hudební světy české Vídně* najviac prepojené s *Pražskými hudebními světy* (Z. Jurková a kol., Praha 2013), ktoré sa v rámci svojho obsahu venujú aj téme vzťahu hudby a identity, nielen etnickej. Ako aj sama autorka uvádza, výskum hudobných aktivít česko-viedenskej menšiny nadväzuje na bádanie rakúskych etnologických kolegov (s. 23).

Text knihy je prehľadne členený do 6 častí. V Úvode autorka poskytuje základný náhľad do problematiky vzťahov hudby, identity, migrácie (a diaspóry) z pohľadu antropológie. Tento základný prehľad je dostatočne odborný na to, aby čitateľ pochopil podstatu obsahu predkladanej problematiky, a zároveň dostatočne

stručný a jasný na to, aby sa predišlo rozsiahlemu a odradzujúcemu vysvetľovaniu známych faktov. V tejto časti sa autorka venuje aj otázkam metodológie. Kniha a výskum metodologicky stojí na klasicky využívaných kvalitatívnych antropologických metódach. V prvom rade je to zúčastnené pozorovanie hudobných udalostí, ktoré sú doplnené formálnymi pološtruktúrovanými a neformálnymi rozhovormi vedenými osobne alebo online, keďže od jari 2020 priebeh výskumu narušila svetová koronavírusová pandémia. Tematicky sa obsahový rámec knihy zameriava na tie českoviedenské udalosti, na ktorých sa účastníci aktívne podieľajú ako interpreti hudobno-tanečného repertoáru (s. 22). Vlastný hudobno-etnografický výskum je v neposlednom rade doplnený analýzou dostupných tlačených, elektronických a audiovizuálnych dokumentov.

V prvej kapitole opisuje históriu migrácie Čechov do Viedne. Skrz historické mílniky počnúc 13. storočím až po súčasnosť ponúka prvotný rozbor pohnútok a motívácií jednotlivých migračných vln Čechov smerujúcich do Viedne. Napríklad, kým začiatkom 20. storočia odchádzali do vtedajšieho hlavného mesta monarchie zo socioekonomických dôvodov, po druhej svetovej vojne, obzvlášť po roku 1968, bola Viedeň prvým „útočiskom“ politických disidentov a iných ľudí utekajúcich z Československa. Autorka výpoveďami súčasníkov naznačuje, že nová vlna migrantov sa názorovo v mnohom nezhodovala s miestnou usadenou komunitou Čechov. Avšak táto situácia zároveň podnietila založenie nových spolkov (s. 32). Po vstupe Česka a Slovenska do Európskej únie sa znova rozbehla nová vlna ekonomickej migrácie a s ňou aj nový vietor hudobno-kultúrneho života menšiny.

Druhá a tretia kapitola sú venované nosným stĺpom hudobného sveta Čechov vo Viedni. Najprv sú to hudobné a tanečné aktivity Školského spolku Komenský, ktorý bol založený koncom 19. storočia. Už od svojho vzniku si kládol za cieľ udržiavať kultúrne povedomie zaistením vyučovania českého jazyka. Postupom rokov svoje aktivity rozširoval až do súčasnej podoby, ktorá zahŕňa napríklad výuku hudobnej výchovy, organizovanie maturitného plesu či českej „besedy u cimbalu“ (s. 90). Škola a spolok tak odchovali niekoľko generácií „starousadlických viedenských Čechov“, ktorí mu v rôznej miere zachovávajú priazeň dodnes. Ďalej je to, presnejšie bol, klub Nachtasyl, „svět českého undergroundu a rakouské alternativy“ (s. 111). Je to miesto, kde počas svojho exilového obdobia vystúpilo mnoho známych českých umelcov, ako napríklad Karel Kryl či Dáša Vokatá, no v posledných rokoch sa stal tiež miestom alternatívnej hudby, ktoré s obľubou vyhľadávali aj domáci Rakúšania. Klub a priliehajúcu komunitu fanúšikov formovala predovšetkým generácia prisťahovalcov po roku 1968. Hoci spomínané inštitúcie svojou produkciou a cieľovou skupinou stoja na opačných koncoch hudobného spektra, vytvárajúc odlišné hudobné kohorty si obe inštitúcie v priebehu rokov dokázali nájsť svojich poslucháčov a vybudovať pevnú základňu priaznivcov.

O nič menej prínosné sú aktivity česko-viedenských spolkov rozoberané vo štvrtej kapitole knihy. Aj tu je ukázaná rozmanitosť hudobného sveta viedenských Čechov. Sú to spolky s kratšou i dlhšou pôsobnosťou, pričom niektoré z nich spolupracujú aj s tamojšími Slováckmi, ako napríklad folklórny súbor Marjánka. Ako je aj spomenuté v poznámke (s. 135) v knihe, nie

sú rozobrané všetky hudobné akcie česko-slovenských spolkov vo Viedni, pretože „se ocitajú nad rámec koncepcie této knihy“.

Text je formou poznámok pod čiarou popretkávaný odkazmi na odporúčanú a použitú literatúru. Bokom, na začiatku každého odseku je kľúčové slovo, čo čitateľovi sprehľadňuje text a uľahčuje mu prácu s knihou. Osobitné a zvýraznené bloky textu sú venované najdôležitejším informáciám, rozprávaniam účastníkov z konkrétnych akcií a výňatkom z kľúčových rozhovorov počas výskum. Nechýbajú ani fotografie z hudobno-tanečných akcií. Jedinou škodou je, že okrem obalu sa v celej publikácii nachádzajú iba v čiernobielych formáte. Čo im, samozrejme, nič neuberá na ich výpovednej hodnote a objektivite.

My, autori humanitných a sociálnovedných publikácií, máme tendenciu zobrať si na plecia viac, než sami unesieme, a potom sa vo vlastných výsledkoch strácame. Kniha Zity Skořepovej určite nie je týmto prípadom. Autorka vcelku hodnoverne a výstižne vystihla realitu hudobného sveta českej menšiny vo Viedni. K presvedčivosti výsledkov prispelo jasné vytýčenie bádateľského záujmu v úvode knihy. „Tato kniha si klade za cíl představit projevy nejvýraznějších hudebních světů české Vídně současnosti“ (s. 10). Preto sa nad tematický rámec knihy ocitajú aktivity spolkov a klubov, ktoré pozývajú umelcov prichádzajúcich reprezentovať domácu českú alebo slovenskú kultúru (s. 22).

Osobitnú pozornosť v priebehu knihy, a predovšetkým v závere, venuje autorka perspektívam do budúcnosti, čo považujem za pozitívum. Nerobí tak len rozbor minulosti a súčasnosti kultúrno-hudobného sveta viedenských Čechov, ale seba aj svojim respondentom kladie

otázku budúcnosti spolkov a ich aktivít (s. 178–180). V konečnom dôsledku nad všetkými strastami aj radosťami života diaspóry visí otázka jej celkovej asimilácie do väčšinovej rakúskej spoločnosti. Hoci zrejme najvplyvnejšou českou menšinovou inštitúciou aj naďalej zostane Školský spolok Komenský, vzhľadom na všeobecný úpadok záujmu o spolkový život autorka predpokladá, že najvýhodnejšou stratégiou bude vzájomná spolupráca členov rôznych spolkov, predovšetkým pri organizovaní väčších kultúrnych akcií. Ako autorka na záver poznamenáva, Česi vo Viedni budú zrejme naďalej predstavovať síce rozpoznateľnú, avšak plne integrovanú komunitu. Reflektuje tiež rozdielnu „mieru“ českej identity u chronologicky rôznych skupín českých migrantov nielen vo vzťahu k hudbe, ale aj na základe úrovne ovládania českého jazyka, ochoty hovoriť ním v každodennej praxi a posúvať ho generačne ďalej (s. 174). Všeobecne sa dá, podľa autorky, zhrnúť, že aj napriek tomu, že si mnoho viedenských Čechov len čiastočne aktívne uvedomuje svoj český pôvod, „češtví sa nezdá byť v ohrození“ (s. 179).

Možno zrekapitulovať, že monografia *Hudební světy české Vídně* prináša cenné aktuálne poznatky a adekvátne vyplňa priestor v oblasti výskumu života zahraničných Čechov. Kniha je vhodná ako pre výskumníkov, ktorí sa zaoberajú hudobným svetom a životom diaspór, tak aj pre laikov, ktorí by čítali knihu z čirej zvedavosti, vzhľadom na to, že kniha je napísaná ľahkým a čitateľsky príťažlivým spôsobom s hlbokým odborným významom.

Jana Tomková

jana.h.tomkova@gmail.com

Luděk Jirka: *Rivnenská oblast a její menšiny. O historii etnických vztahů na území bývalé Volyně.*

Pavel Mervart, Červený Kostelec
2023, 342 s.

Publikace Luděka Jirky má specifické načasování. Napsána byla na základě více než dekádu trvajících návratového výzkumu (zahájeného v roce 2011), realizovaného ještě před vypuknutím války na Ukrajině, přičemž rukopis byl prakticky již hotov, než Rusko svou „speciální vojenskou operaci“ zahájilo; tuto tragickou kapitolu ukrajinsko-ruských (a ovšem také ukrajinsko-polských ad.) vztahů tedy text nemohl zohlednit. Přesto ji lze všem, kteří chtějí tomuto konfliktu porozumět, vřele doporučit, neboť se na mnoha místech věnuje procesům a fenoménům, ať již ve starší či novější historii, jejichž je současný konflikt v tom či onom ohledu důsledkem. Tato okolnost činí Jirkovu knihu velmi aktuální a atraktivní, a to daleko za hranicemi jeho oboru (tedy sociokulturní antropologie). Navíc, ač je kniha psána odborníkem, způsob Jirkova výkladu je přístupný i čtenářům bez výraznější průpravy v moderních společenských vědách, takže poučení si z ní může vzít prakticky kdokoli; tedy kdokoli, kdo o to bude mít zájem – a ten by měl mít přinejmenším každý, kdo se k válce na Ukrajině bude chtít vyjadřovat alespoň v základech kompetentně.

Z geografického hlediska je předmětem Jirkovy monografie Rivnenská oblast (Ривненська область), tedy oblast nacházející se na severozápadě Ukrajiny při hranicích s Běloruskem. Ač se možná bude mnohý český čtenář zprvu cítit zaskočen a nebude

snad hned umět Rivnenskou oblast lokalizovat na mapě, jedná se o území českým čtenářům známé, tvořící centrální část historického území Volyně – a nakolik lze soudit z opravdu dlouhé řady publikací, která je této skupině věnována, těší se u nás problematika volyňských Čechů poměrně dobré obecné známosti.

Samotným předmětem Jirkova badatelského zájmu jsou především etnické, respektive národnostní procesy, které obyvatelstvo této oblasti formovaly od 19. století až do současnosti (před ruskou invazí). V explicitní poloze přitom předkládá kritiku děl jak tuzemských (Rychlík, Spurný), tak zahraničních (Magocsi, Snyder) kabinetních autorů, historiků, přičemž základem pro tuto kritiku je mu především odlišný metodologický aparát (terénní výzkum) a s ním související odlišná perspektiva – na rozdíl od uvedených autorů Jirka nabízí perspektivu aktérů, perspektivu těch, kdo odpovídající (nejen) etnické procesy sami (za)žili. Jinak řečeno, nabízí pohled *zdola*. Ústřední tezí, s níž Jirka v daném ohledu polemizuje, je pak tvrzení zastávané shodně všemi uvedenými autory (P. Magocsi – J. Rychlík – B. Zilynski: *Dějiny Ukrajiny*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2015; T. Snyder: *The Reconstruction of Nations*, Yale University Press, New Haven 2003; M. Spurný: *Nejsou jako my*, Antikomplex, Praha 2011), že Rivnenská oblast se po dlouhé historii multietnického soužití v důsledku etnických přesunů a mezistátní řízené „výměny obyvatel“, které následovaly po druhé světové válce, etnicky homogenizovala. Jirka na základě výpovědí svých informátorů dokládá, že tomu tak nebylo, protože „výměna obyvatel“ přinesla také nové menšiny, takže Rivnenská oblast zůstala etnicky heterogenní.

Tudíž badatelé, kteří tvrzení o poválečné etnické homogenizaci ve svých pracích uvádějí, v zásadě pouze opakují politické, respektive ideologické deklarace těch či oněch angažovaných stran.

V první části recenzované práce (s. 1–75) autor seznamuje s historicko-politickým kontextem, ve kterém se území dnešní Rivnenské oblasti a její obyvatelé v průběhu cca posledních dvou set let (zhruba od tzv. třetího dělení Polska v roce 1795) nacházeli a který tvořil rámeček (etnických) procesů probíhajících na daném území. Jirka čtenáři představuje skupiny, které tvořily hlavní složky obyvatelstva v daném období v etnickém ohledu značně heterogenní Rivnenské oblasti – Velkorusy (Rusy), Poláky, Židy, Němce, Čechy, Tatary a Bělorusy. V případě každé z těchto skupin je pak rovněž systematicky komentován vztah jejich příslušníků ke skupině (nakonec) klíčové – Ukrajincům (Malorusům). V podobně systematickém stylu pak Jirka představuje také hlavní fáze dějin dnešní Rivnenské oblasti, které ztotožňuje s obdobími vlády toho kterého státu nad daným územím a jimiž byly postupně: meziválečné Polsko (1921–39), Sovětský svaz (1939–41), nacistické Německo (1941–44), znovu Sovětský svaz (1944–91) a nakonec nezávislá Ukrajina (1991–dosud). Ať již v případě jednotlivých zainteresovaných skupin či pojednávaných dějinných období Jirka prokazuje skvělou obeznamenost s pracemi jak světových autorů, tak místních badatelů a prakticky na každé stránce znovu a znovu dokládá, že ve zvolené perspektivě je pro danou oblast a dějinnou periodu odborníkem, jakých je u nás jen málo. Čtenář přitom ocení, že Jirka svou erudici dokáže tlumit a držet text na úrovni přístupné i neoborníkům.

Zajímavých, podnětných a nejednou i nečekaných a neznámých poznatků a informací obsahuje tento oddíl textu celou řadu, vyberu z nich dva. Za první Jirka svým rozbořem činí srozumitelným to, proč (ukrajinští) obyvatelé dnešní Rivnenské oblasti – po období vlády sovětského režimu – vkládali do nacistického režimu mnohé naděje a proč se jim jevil jako (přinejmenším potenciálně) perspektivnější než jeho předchůdce. Za druhé zmíním Jirkovu kritiku obvyklého výkladu tak zvané volyňské řeže (masové vyvražďování polských obyvatel ze strany ukrajinských povstalců v letech 1943–44). I v tomto případě se Jirka především snaží prezentovat odpovídající události jako důsledek předchozího vývoje, v daném případě tedy zejména jako reakci na násilnou polonizaci ze strany polského státu, provázenou systematickou a násilnou perzekucí (nejen) ukrajinských obyvatel. Hned spěchám doplnit, že Jirka rozhodně žádné aktéry ani neobhájuje, jakož ani jiné neobviňuje. Pokud určitou událost prezentuje z perspektivy určité skupiny, explicitně to uvádí, takže čtenář je vždy informován o tom, očima příslušníků které skupiny se zrovna dívá a v čí prospěch je tak daná perspektiva předpokládána. Co je pak Jirkovi zcela cizí, je zaujímat v jakémkoli případě roli soudce. Oč usiluje, je učinit jednání aktérů – v odpovídajících souvislostech – srozumitelným; hodnotových komentářů se ovšem disciplinovaně zdržuje. V dnešní době, kdy se značně rozsáhlé sektory společenskovo-vědního diskurzu zvrhávají v (čím dále tím méně skrývaný) aktivismus, si takový přístup zaslouží jednoznačný respekt.

Druhá základní část Jirkova díla sestává z prezentace přepisů rozhovorů autora s pamětníky (nejstarší z nich se narodil

v roce 1924, „nejmladší“ v roce 1943) jednotlivých klíčových zainteresovaných etnických skupin obyvatel dnešní Rivnenské oblasti, pořízených mezi lety 2012–20. Samotným rozhovorům předchází krátký metodologický úvod, zabývající se epistemologicko-hermeneutickým pozadím užitých postupů (polostrukturované rozhovory, metoda životního příběhu) v kontextu formování a uchovávání kolektivní, resp. individuální paměti, doplněný o komentář, týkající se okolností záznamu a technik užitých při zpracování získaného/prezentovaného materiálu, následovaný výkladem etnických kategorií užívaných pamětníky a stručnou kontextualizací jednotlivých pamětnických vyprávění, spočívající v jejich usouvztažení s jednotlivými politickými režimy střídajícími se ve vládě nad teritoriem dnešní Rivnenské oblasti a tvořícími tak neopominutelný, v řadě ohledů určující kontext odpovídajících životních etap pamětníků.

Přepisy rozhovorů, respektive životních příběhů (z rozhovorů jsou eliminovány autorovy otázky a rozhovory jsou prezentovány ve formě spojitého textu, doplněného o průběžné vysvětlující poznámky autora) zabírají zhruba polovinu knihy (s. 102–214). Kdo je k (formálně upraveným a komentovaným) pamětnickým vyprávěním jako legitimnímu nástroji prezentace minulých událostí skeptický, bude – mám za to – při četbě Jirkova textu nucen ke kapitulaci. Nic, žádná analýza, žádný komentář, žádný zasvěcený výklad nedokáže nahradit syrovost žité zkušenosti těch, kdo odpovídající události zažili (byli nuceni zažít, hodilo by se mnohdy spíše říci) na vlastní kůži – a nyní o nich vydávají své svědectví. Dnešní doba je plná nářků, zoufání si nad tím, jak že se máme špatně, jak to a ono

není takové, jaké by být mělo, a jaké že se té či oné skupině děje příkoří. Všem, každému z těchto ukřivděných, by bylo třeba dát tuto sekci Jirkovy práce za povinnou četbu. Hrůzy, které obyvatelstvo Rivnenské oblasti zažilo (a ano, mnohdy též spolu/páhalo), jsou nesčetné. Každý jeden režim – s výjimkou toho posledního, doufejme –, který v oblasti postupně vládl, s sebou nesl obrovskou míru násilí, více či méně skrývaného systematického vraždění, nucené deportace, a velmi dlouhou řadu dalších zlovolných a krutých činů. A veškeré toto násilí bylo důsledkem aplikace primordiálního *ipso facto* exkluzivistického chápání etnicity/národnosti příslušnosti ze strany všech zainteresovaných aktérů – členů právě tímto způsobem se chápajících etnických/národnostních skupin. Kromě jiného tak lze Jirkův text číst také jako varování nejen příznivcům etnické se vymezujících národů, ale také podporovatelům rozmanitých etnoemancipačních hnutí (či chcete-li, nacionalismů, neboť ničím jiným tato hnutí nejsou). Esencialistické a exkluzivistické pojetí etnicity/národnosti je z povahy věci konfliktní a v důsledku nenávislné, a snaha o jeho uplatnění vede ke koncům, které Jirkovi pamětníci vykreslují až bolestně barvitě.

Autor monografie *Rivnenská oblast a její menšiny* má za sebou již hezkou řadu publikačních počinů. Z těch monografických stojí za zmínku kolektivní – ovšem pod Jirkovou taktovkou vznikající – práce *Krajané: hledání nových perspektiv* (P. Mervart, Praha 2015) a o tři roky mladší, již samostatná monografie *Migrace za lepším životem* (FHS UK, Praha 2018). Již tyto knihy jasně ukázaly, že Jirka je jak zdatným terénním výzkumníkem, tak badatelem dobře obeznámeným s moderním teoretickým aparátem disciplíny, přičemž obojí se v jeho práci snoubí takřka ukázkovým způsobem – teorie nestojí mimo data, ale je do nich vtělena, respektive tvoří horizont, ze kterého data povstávají –, majícím v naší antropologické produkci jen málo obdob. Jirkova nová kniha sleduje stejnou základní badatelskou (oborově antropologickou) trajektorii jako jeho starší práce, autor v ní ale zkouší – a to se zdarem – nové postupy prezentace dat, a také historické kontextualizaci je tentokrát dán výrazně větší prostor. Jinak řečeno, máme před sebou vyzrálé dílo zkušeného autora, navíc dílo, které je díky dějinným okolnostem nejen vynikající akademickou monografií, ale i publikací, která by měla aspirovat na občanskou povinnou četbu.

Marek Jakoubek

marek.jakoubek@upce.cz

44. ročník konference **American Indian Workshop (AIW). *Ancestral Shadows: Ethnocultural Encounters Carried in Body and Mind***

Konference *American Indian Workshop* slouží jako místo setkání evropských amerikanistů zabývajících se domorodými Američany již přes čtyřicet let. V současné době během čtyř dnů nabízí přes padesát příspěvků ve dvou paralelních panelech a bohatý doprovodný program. 44. ročník byl organizován týmem Judith Kádárové z katedry amerických studií na univerzitě Eötvös Loránd v Budapešti a proběhl v termínu 28. 6. – 1. 7. 2023. Přinesl přítomnou pestrou směs příspěvků z oblasti amerických studií, literární vědy, historie, muzeologie, lingvistiky a antropologie, svedl na jedno místo nejen vědce, ale i umělce, aktivisty a zástupce domorodých obyvatel Ameriky. Před začátkem prvního panelu byla velice zajímavým zpestřením možnost neformálního setkání s domorodými umělkyněmi pocházejícími z amerického jihozápadu Marlou Allisonovou (Pueblo Taos, Nové Mexiko) a Roxanne Swentzelovou (Laguna pueblo, Nové Mexiko), které byly hosty konference.

Úvodní příspěvek prvního dne přednesla Debora Madsenová z Ženevské univerzity. Autorka se odkazovala k názvu konference: *Ancestral Shadows: The Talking Dead* a pojednávala o problematice zacházení s domorodými ostatky na území Ameriky a o tom, jakou mohou hrát roli v uchopování identity prostoru. Vycházela z díla spisovatele Geralda Vizenora a jeho konceptu „soudních tribunálů kostí“, navrhované symbolické instituce, která měla

poukazovat na potřebu změnit nakládání s ostatky ze strany muzeí a veřejnosti v devadesátých letech. Po úvodním hlavním příspěvku dne pokračovaly paralelně probíhající panely s názvy *Borderlands* a *Visual Arts*, následované muzeologickými diskuzními panely *Digital Walking Tours* a *Museums*. Během panelu *Visual Arts* představila nejprve Mathilde Roza z Nizozemska tvorbu domorodého umělce Carla Beama v podobě jeho aktivistických instalací z osmdesátých a devadesátých let a poté Dakota Stevens ze Spojených států analyzoval tvorbu soudobé domorodé umělkyně Nanibah Chaconové na příkladu její velké fresky *Connected Pathways* z roku 2020 v oklahomské Tulse. Panel zakončil Imre Nagy s analýzou výjevů bitev a hrdinských činů Šajenů z 19. století, zachycených pastelkami na papíře v sešitech prázdných účetních knih. Následující muzeologický panel byl velmi inspirativní. S velkou otevřeností zde odborníci z několika evropských a amerických muzeí sdíleli své úspěchy a diskutovali úskalí pokusů muzeí vyrovnávat se s koloniální minulostí a zapojit do svého fungování domorodé komunity.

Doprovodný program prvního dne zahrnoval dopolední komentovanou prohlídku centra města a večer byli účastníci pozváni na slavnostní otevření výstavy přítomných umělkyní Marly Ellisonové a Roxanne Swentzelové v nové budově Etnografického muzea s úvodní řečí zástupce amerického velvyslanectví. Samotná budova Etnografického muzea v parku Városliget byla velkým zážitkem. Budova, která sklídila mezinárodní ohlas po svém otevření v roce 2022, je navržena maďarskými architekty ze studia Napur, je z části zapuštěná do země a dvě

prohnutá křídla její střechy jsou přístupná a pokrytá parkovou úpravou. Samotná ver-nisáž s obcerstvením byla velice příjemným a inspirativním umělecko-společenským zakončením prvního dne konference, kde se člověk mohl neformálně potkat s před-nášejícími.

Dopoledne druhého dne vyplňovaly dva na sebe navazující bloky panelů se souhrnným názvem *Stereotypes*. Velkou část dopoledních příspěvků prezentovali studenti doktorských programů. Leonie Treierová z Bard Graduate Center v New Yorku představila svůj doktorský projekt, který analyzoval sbírku světově proslulého cestovatele a malíře George Catlina, jehož portréty domorodých obyvatel z první poloviny 19. století měly významný dopad na vytvoření představy „indiána“ v Americe i v Evropě. Treierová analyzuje předměty, které Catlin předváděl na svých přednáškách jako autentické artefakty, a dokazuje, že byly úmyslně upravovány, aby zapadly do specifické představy „autentické domorodé estetiky“, čímž dále prohluboval stereotypní představu divochů a divošského umění.

Doktorandka Anna Řičář Libánská z Univerzity Karlovy byla chronologicky první prezentující z malé české výpravy, která se tento rok vypravila na konferenci. Přednesla příspěvek s názvem *Reprezentace domorodých Američanů v československém časopise Mladý svět mezi lety 1959–1989*, v němž ilustrovala, jak na jednu stranu komunistická propaganda použila obraz indiána jako příslušníka americké minority utlačovaného kapitalistickým imperialistickým režimem a na straně druhé ho tak disidentské kruhy vnímaly jako symbol svého boje za svobodu proti komunistickému režimu.

V rámci bloků nazvaných *Stereotypes* rovněž prezentoval Marcus Lindner z Goetheho Univerzity ve Frankfurtu příspěvek s názvem *They Want to Take Away Our Winnetou*. Představil a komentoval nedávné události ze srpna 2022, kdy v Německu proběhla velmi bouřlivá odborná i veřejná debata ohledně nově natočeného filmu inspirovaného dílem Karla Maye *Mladý náčelník Vinnetou* a knih, které z tohoto filmu vycházely a které byly ihned po svém vydání staženy z prodeje pod tlakem kritiky v médiích. Lindner na veřejných a odborných debatách, kterých se sám účastnil, ilustroval, jak je odkaz Karla Maye v Německu stále živý a v současné době velmi kontroverzní v otázkách kulturní apropriace a reprezentace domorodých obyvatel.

Zajímavým způsobem na příspěvek Marcuse Lindnera navázali Lívia Šavelková (Univerzita Pardubice) a Martin Heřman-ský (Univerzita Karlova) s příspěvkem *Filmový fenomén Vinnetou v České a Slovenské republice*, ve kterém mapovali rozšíření tohoto fenoménu do různých oblastí populární kultury od šedesátých let po současnost. Jejich prezentace obsahovala nepřeborné množství odkazů v podobě dětských říkanek, písní, reklamních sloganů a produktů, memů ze sociálních sítí atd. V rámci bloku *Stereotypes* jsem prezentoval i já příspěvek vycházející z mého doktorandského výzkumu s názvem *Obraz „Indiána“ nesený myslí a tělem v komunitě českých hobbistů*.

Paralelně s panelem *Stereotypes* probíhal panel zaměřený na historii i současnost domorodé literární tvorby s názvem *Homing People and Nations in Literature: From Oral Tradition to Contemporary Novel* a literatuře se věnoval i panel následující s názvem *Indigenous Women Remembering*

and Remembered. Odpoledne druhého dne proběhla hlavní přednáška *Mapping Indian Country in Hungary*, která reflektovala odborný i veřejný zájem o domorodé obyvatele Ameriky v průběhu maďarské historie. Následovaly dva diskuzní panely na téma *Ethnocultural In-Betweenness, Hybridity and Blended Heritage in a Transatlantic Perspective* a *Indigenous Internationalism in the Long Red Power Era*, kde jedním z předsedajících byla i Lucia Kýrová z Karlovy univerzity.

Poslední den konference ukázal, že nejvíce příspěvků bylo předneseno z oblasti literární a filmové vědy, což akci AIW do velké míry definuje. V pátečních panelech *Ancestors in Literature* a *Indigenous Ecology* tak zaznívaly příspěvky představující a analyzující tvorbu především soudobých domorodých spisovatelů jako jsou Darice Little Badgerová z kmene Lipan Apache a její román *Elatsoe* z roku 2020, Cherie Dimalinová z komunity Métis a její román *The Marrow Thieves* z roku 2017 nebo autoři zastoupení v literárních sbírkách *Beadworkers* (2019) a *Night of the Living Rez* (2022). Některé příspěvky se zaměřovaly na analýzu domorodých básníků a jejich tvorby v současném společenském kontextu. Literatuře a nejen poezii se rovněž věnoval Robert Lee v hlavním příspěvku dne s názvem *Memories of Now: An Octet of Native and Comparative Poetries*.

Na literární témata navázal panel věnující se filmu s názvem *Films on Indigenuity*. V tomto panelu se přednášející věnovali především filmům vytvořeným domorodými tvůrci jako *Tia a Piujuq* (2017), *Smoke Signals* (1998), *Atanarjuat: The Fast Runner* (2001), *Mekko* (2015) a dalším. Většina příspěvků pojednávala o tom,

jakým způsobem se prostřednictvím filmového média daří domorodým umělcům bojovat proti zažitým stereotypům ve filmovém průmyslu a jak tyto obrazy ovlivňují představy členů domorodých komunit o nich samých.

Poslední panel konference *Sovereignty in the US and Canada* se věnoval domorodému aktivismu a politickým tématům. V tomto panelu zazněla celá řada velmi inspirativních příspěvků. Nicole Perryová z Aucklandské univerzity přednesla velmi aktuální a velmi znepokojivý příspěvek týkající se objevení hromadného hrobu s ostatky domorodých dětí na pozemku internátní školy Kamloops Indian Residential School v Britské Kolumbii v květnu roku 2021. Tato událost vynesla na světlo temné stránky historie rezidenčních škol v Kanadě a jejich kontroverzní úlohy ve snahách asimilovat domorodé obyvatelstvo. Zoltán Grossman ve svém příspěvku *Unlikely Alliances: Native Nations and White Communities Join to Defend Rural Lands* sdílel zkušenosti z více jak třicetiletého působení v domorodých politických a ekologických hnutích.

V pátek odpoledne také proběhlo zakončení oficiálního programu konference a symbolické předání organizačních povinností do rukou Livie Šavelkové, která bude se svým týmem organizovat příští ročník AIW s názvem *Sport, tělo a pohyb* na jaře 2024 na Univerzitě Pardubice. V sobotu byl ještě pro návštěvníky připraven bohatý doprovodný program v podobě dalších komentovaných prohlídek centra Budapešti, oběda v Etno-Bistru a návštěvy lázní.

Tadeáš Dufek
tadeass@seznam.cz

PAMĚŤ A DĚJINY DO VAŠÍ SCHRÁNKY

Unikátní historická revue
vychází čtyřikrát ročně

Předplatné lze objednat za 240 korun
u společnosti SEND

Veškeré informace najdete
na ustrcr.cz

